

Національна академія наук України
Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича

На правах рукопису

Клебан Леся Осипівна

УДК 94(477):82.0-051"18/19"М.Возняк

**НАУКОВА ТА ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ
МИХАЙЛА ВОЗНЯКА
(1881 – 1954)**

07.00.01 – історія України

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник:

Патер Іван Григорович,

професор, доктор історичних наук,

завідувач відділу новітньої історії

Інституту українознавства

ім. І. Крип'якевича НАН України

Львів – 2010

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА	
1.1. Історіографія проблеми	6
1.2. Джерельна база дослідження	22
РОЗДІЛ II. ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ ТА ПОЧАТКИ	
НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	36
РОЗДІЛ III. ПРОСВІТНИЦЬКА ТА НАУКОВА ПРАЦЯ В РОКИ	
ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД	
(1914 – 1939)	
3.1. Напрями громадської діяльності	60
3.2. Наукові здобутки	92
РОЗДІЛ IV. ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВОЇ ТА ГРОМАДСЬКОЇ	
ДІЯЛЬНОСТІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА	
ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД	
4.1. Наукова та громадська праця у роки Другої світової війни.....	119
4.2. Критика та переслідування академіка	132
ВИСНОВКИ.....	166
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	170

ВСТУП

Актуальність дослідження. Михайло Степанович Возняк належить до когорти провідних українських літературознавців першої половини ХХ ст. Дослідження його громадської та наукової діяльності у радянський період видавалося неможливою з огляду на тоталітарний устрій держави, накладені ідеологічні штампи. Виразні державницькі позиції вченого зробили недоступним для широкого загалу більшість його наукових робіт.

М. Возняк відіграв помітну роль в суспільно-політичному житті Західної України першої половини ХХ ст. Відновлення української державності у 1991 р. дозволило історикам продовжити дослідження низки важливих проблем української історії, зокрема переоцінити творчі здобутки несправедливо забутих громадсько-політичних діячів, до яких слід віднести М. Возняка. Відсутність комплексних наукових, праць безпосередньо присвячених життєвому та творчому шляху вченого, потреба реабілітації його несправедливо забутої наукової спадщини робить дослідження актуальним.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота є складовою частиною науково-дослідної проблеми відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Мета дисертаційної роботи – проаналізувати громадську та наукову діяльність М. Возняка в контексті суспільно-політичних та культурних процесів у першій половині ХХ ст.

Для реалізації поставленої мети **досліджено:**

- 1) участь у громадському житті Західної України;

2) еволюцію поглядів на чільні проблеми українського державотворення;

3) вплив політичних чинників на особисте життя та наукову діяльність;

4) особливості науково-педагогічної роботи у Львівському державному університеті ім. І.Франка, Інституті суспільних наук АН УРСР.

5) взаємини з провідними науковцями першої половини ХХ ст.;

б) наукові здобутки.

Об'єкт дослідження – наукова та громадська діяльність М. Возняка.

Предмет дослідження – світоглядні орієнтири М. Возняка, творчий доробок науковця, громадські товариства, наукові установи та інституції державної влади, з якими пов'язаний його життєвий та творчий шлях.

Хронологічні рамки охоплюють 1881 – 1954 рр. – період життя і діяльності М. Возняка, що дозволило прослідкувати здобутки науковця в науковій та громадській сфері.

Методи дослідження – принципи історизму, науковості та об'єктивності. Під час дослідження використовувалися загально-наукові та спеціальні історичні методи: дедукції, індукції, узагальнення і систематизації однотипних фактів, порівняльного аналізу, системно-функціональний та ін. При викладі матеріалу застосовано проблемно-хронологічний підхід.

Наукова новизна дослідження полягає у спробі комплексного дослідження громадської та наукової діяльності М. Возняка; зібрано й систематизовано матеріали біографічного характеру засновника франкознавства; введено в науковий обіг значну

кількість раніше невідомих джерельних матеріалів; визначено внесок академіка в розвиток історії української літератури та суспільства.

Практичне значення дослідження визначається використанням матеріалів і висновків дисертації у науково-дослідній (при підготовці узагальнюючих праць з історії України, історії українського літературознавства) та навчально-педагогічній роботі (при розробці загальних і спеціальних курсів з новітньої історії України, історії української літератури першої половини ХХ ст., в історико-краєзнавчій роботі тощо).

Апробація результатів дисертації. Основні положення наукової роботи апробовані на засіданні відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. Результати дослідження були викладені у виступах на наукових конференціях: «Українсько-польсько-білоруське сусідство ХХ ст. (Дрогобич, вересень 2008 р.), міжнародній науковій конференції присвяченій 90-річчю ЗУНР (Львів – Івано-Франківськ – Чернівці, жовтень 2008 р.), «Українська державність: історія і сучасність» (Маріуполь, листопад 2008 р.), «Український національно-визвольний рух у ХХ ст.» (Івано-Франківськ, грудень 2010 р.).

Структура дисертації. Дослідження складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

РОЗДІЛ І

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА

1.1. Історіографія проблеми

Михайло Возняк досягнув вершин у науковій сфері – здобув звання академіка Академії Наук Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі АН УРСР), очолював провідні літературознавчі студії Західної України – кафедру української літератури Львівського державного університету імені Івана Франка та відділ української літератури Інституту суспільних наук АН УРСР, став засновником нової науки – франкознавства. Однак не тільки для пересічних громадян, але й для науковців до сьогодні залишається однією з найзагадковіших постатей української історії першої половини ХХ ст.

Одним із перших наукові публікації М. Возняка проаналізував І. Франко. У статті «Дещо про літературну спадщину Іоанікія Волковича» Каменяр згадав полеміку між М. Возняком і В. Щуратом [367, т. 33, С. 95]. В іншій статті – «Духовна й церковна поезія на Сході й на Заході» зауважував: «Праця над духовною та церковною поезією в нашій старій письменстві притягала до себе в останніх десятиліттях багато визначних сил – назву тільки професорів М. Грушевського та В. Перетца, а з молодших д-ра В. Щурата та М. Возняка – і збагатилася численими публікаціями, в яких одначе переважає старий матеріал» [367, т. 39, С. 126].

У статті «В інтересах правди» І. Франко критично оцінив статтю М. Возняка «Життя і значення Івана Франка» (1913). Каменяр констатував: «Особливий клопіт мав я з д. Возняком, який у дуже розширеній популярній публікації, в календарі товариства «Просвіта»

на 1913 рік, помістив простору статтю про моє життя й діяльність, дуже багату на помилки, непорозуміння та стилістичні й речові незручності... [367, т. 39, С. 227 – 228].

В українській історіографії немає спеціальних робіт присвячених громадській та науковій діяльності М. Возняка. Членство в низці українських організацій, виразні державницькі переконання в роки національно-визвольних змагань (1914 – 1923 рр.), наклали відбиток на висвітлення його наукового та творчого доробку в радянський період. Після смерті академіка, його учнями неодноразово здійснювалися безуспішні спроби «привернути увагу наукової громадськості до архівних джерел і матеріалів вченого, заохотити до вивчення і видання наукової спадщини видатного франкознавця» [329, с. 118].

Упродовж 1950 – 1970-х рр. постать М. Возняка, як і більшості національно свідомих галицьких громадсько-політичних діячів, замовчувалася. У 1959 р. в журналі «Жовтень» М. Нечиталюк опублікував статтю «Невтомний трудівник науки» [328], в якій детально проаналізовано останні роки життя науковця. Розвідка стала першою науково-популярною працею про академіка, написаною після його смерті.

На республіканському рівні про академіка згадано тільки у другому томі «Історії Академії наук Української РСР» [264, с. 219 – 220], опублікованому у 1967 р., а згодом передрукованому у 1982 р. [265, с. 670]. Проте це не вплинуло на зміст статті, що містила, здебільшого, загальновідомі біографічні відомості про М. Возняка. У 1968 р. М. Мороз присвятив публікацію бібліографічній спадщині науковця [321], яка, на сьогодні, залишається найбільш повним виданням бібліографії вченого. На початку 1970-х рр., С. Трофимчук у розвідці «Видатний учений» [362] детально описав життєвий та

творчий шлях М. Возняка. Згодом, у дещо переробленому варіанті, стаття про академіка з'явилася в «Українському календарі на 1971 р.» [363]. Упродовж 1950 – 70-х рр. опубліковано енциклопедичні статті про академіка – радянська історіографія, в окреслений період, свідомо нівелювала наукові здобутки М. Возняка.

Перші спроби наукового аналізу здобутків академіка припали на початок 1980-х рр. Проте певне пожвавлення зумовлено не усвідомленням і переоцінкою ролі та місця М. Возняка в українському літературознавстві, а столітнім ювілеєм дослідника, що припав на 1981 рік. З цих причин, похвальний тон статей межував з критичними випадками на його адресу за запізніле усвідомлення «марксистсько-ленінської ідеології та методології» побудови наукових праць, приналежність до «буржуазно-націоналістичної школи М. Грушевського» тощо. На цьому тлі чи не єдиним позитивом цих видань стало не їх змістовне наповнення (більшість із них не відзначалися новизною), а сам факт їх появи – постать академіка почала виходити з тіні забуття.

Дослідження присвячені М. Возняку, що вийшли друком у 1980-х роках, можна поділити на декілька груп. Найчисельну із них становлять розвідки, у яких розкрито життєвий і творчий шлях науковця. До таких слід віднести праці Є. Гриніва, Б. Завадки «Праця на користь народу» [270], П. Гонтара, І. Денисюка, О. Дорошенка, А. Халімончука «Вчений каменярьської снаги» [272], І. Дорошенка «Дорогами франкознавства» [285], Т. Пачовського «Піввіку досліджень» [336], А. Халімончука «Людина, вчений, комуніст» [368]. Вони написані з класово-партійних позицій, через що значну увагу приділено науковій та громадсько-політичній діяльності академіка після возз'єднання західноукраїнських областей із УРСР,

відзначено виняткову роль М. Возняка, як дослідника творчості І. Франка.

На окрему увагу заслуговують розвідки М. Мороза «З юності окрилений», «Невтомний трудівник науки», «Визначний франкознавець: До 100-річчя з дня народження М.С. Возняка» [322 – 323]. Автор відзначив характерну рису наукових робіт академіка: «Вчений не приступав до опрацювання теми, якщо не мав якоїсь знахідки, неодмінно такої, яка вперше вводиться в науковий обіг, або й якщо була друкована раніше, то так уже забута, що саме нагадування про неї дорівнювало відкриттю. Саме ця документальність становить цінність його досліджень і завдяки цьому його праці продовжують служити науці...» [322, с. 137]. Водночас наголошено, що основним недоліком цих робіт залишалася їх побудова на давніх методологічних принципах дослідження літературних, мовних та фольклорних явищ, в основі яких – значна кількість фактичного матеріалу без його аналізу. М. Мороз підкреслював, що «коли М.С. Возняк починав свою наукову діяльність, в українській філології прийнятий був погляд, що найважливіше – зібрати якомога більше матеріалу для даної теми, а вже висвітлення його, синтез буде даний наступними поколіннями» [322, с. 137].

У статті «Фольклористична діяльність М.С. Возняка» [324] М. Мороз, аналізуючи здобутки академіка в цій сфері відзначав, що найбільшою його заслугою для фольклористики є «відшукування і опублікування цілого ряду рукописів XVII і XVIII століть, у яких містилися записи українських народних пісень і дум» [324, с. 35].

Значно більший інтерес для науковців становлять розвідки другої половини 1980-х рр. У них проаналізовано окремі аспекти літературознавчих студій академіка. У статті Є. Гриніва «У боротьбі з

носіями темряви» [271] розглянуто церковно-релігійні погляди засновника франкознавства. Вони протрактовані крізь призму марксистсько-ленінської ідеології. Автор, проаналізувавши його ранні праці, пояснював прихильне ставлення до греко-католицької церкви тим, що «він недостатньо поглибив критичний момент. Принципи просвітницького атеїзму М.С. Возняка були історично зумовлені. Це – слабкість раннього Возняка, вона помітна ще й у подальших працях» [271, с. 83]. Однак констатував, що вчений не був прихильником атеїстичних переконань, вороже налаштованим проти греко-католицької церкви.

Зацікавлення науковця спадщиною «Руської трійці» проаналізовано Г. Бурлакою у статті «М. Возняк – дослідник і видавець творів М. Шашкевича» [239]. Відзначено, що цій проблемі академік присвятив більше тридцяти наукових праць, підкреслено, що він не був першим збирачем рукописів М. Шашкевича. Проте на відміну від інших, М. Возняк виявив «справжній талант текстолога, наукову сумлінність і проникливість» [239, с. 53].

Епізодично його наукова діяльність розглянута у вступній частині до праці «Пісні купідона: Любовна поезія на Україні XVI – поч. XIX ст.» [342]. Здобутки вченого на літературознавчій ниві проаналізовано у виступах Р. Іваничука, Т. Салиги у 1983 р. під час відкриття школи в рідному селі М. Возняка. Згодом з'явилася стаття «У селі академіка», яка побачила світ у «Літературній Україні» [306].

У розвідці М. Нечиталюка «Штрих до Шевченкіани» [329], що служить передмовою до раніше не друкованої праці М. Возняка «Перший етап зацікавлення Шевченком у Наддністрянщині», зроблено висновок, що більшість статей академіка про Т. Шевченка не друкувалися, оскільки «поверталися авторові «на доробку» або й відхилялися без жодних рецензій, а тільки на підставі зроблених у

тексті підкреслень, знаків запитань чи інших негативно-оціночних зауважень» [329, с. 119].

На особливу увагу заслуговують праці, присвячені бібліографічній спадщині науковця, яка нараховує близько 600 одиниць [324, с. 33]. Як уже зазначалося, наповніший опис наукових робіт академіка подав М. Мороз у розвідці «Бібліографія наукових праць академіка М.С. Возняка». Проте, це не єдиний дослідник, який працював у цій галузі. У 1956 р. Т. Пачовський та Я. Шуст проаналізували його наукові роботи, присвячені Каменяру, у статті «Праці М.С. Возняка про життя і творчість І.Франка: Бібліографічний покажчик» [337]. Згодом, їх починання підтримали М. Вальо [241], М. Гуменюк [277].

Здобутки вченого та його внесок у розвиток українського літературознавства обговорювалися на наукових конференціях, зокрема, 9 жовтня 1981 р. з нагоди 100-річчя дня народження М. Возняка. Вступним словом її відкрив Ф. Стеблій. З доповіддю «Академік М.С. Возняк як дослідник української літератури» виступив Я. Ісаєвич. Він наголосив, що «праці вченого з питань давньої літератури, мовознавства, фольклору, театру мали важливе значення ще тоді, коли закладались основи вивчення цих галузей науки. Дослідження про Котляревського, Сковороду, Коцюбинського, Шашкевича, Павлика багаті новим фактичним матеріалом, озброювали читача новим розумінням розвитку демократичної української культури як єдиного процесу на Лівобережній та Правобережній Україні» [375, с. 90]. В обговоренні наукової спадщини академіка взяли участь також Є. Гринів, Р. Лубківський.

Демократизація суспільства стала особливо помітною на зламі 1980 – 90-х рр. Зміни суспільно-політичного характеру наклали

відбиток на наукових читаннях «Академік М. Возняк і розвиток української національної культури», що відбулися у 1990 р. у Львівському університеті ім. І. Франка. Критичні випадки на адресу вченого межували із схвальними відгуками за виразні державницькі ідеали. Проте й надалі, в окремих доповідях, при аналізі франкознавчого доробку вченого, дослідники підкреслювали, що «І. Франко в оцінці М. Возняка постає як атеїст, непримиренний борець проти українського буржуазного націоналізму», академік «вказує на його вірність ідеям соціалізму...» [369] тощо.

Варто відзначити, що загальна характеристика культурного розвитку західноукраїнських областей відображена у дослідженнях Ф. Стебля [359], О. Зубаня [291], І. Кошарного [300] тощо. Радянське культурне будівництво розкрито у «Нарисах історії Львова» [325], збірнику статей «Розвиток народної освіти на Львівщині. Збірник статей» [352].

Таким чином, громадська та наукова діяльність академіка АН УРСР не відображена належним чином радянською історіографією. Здійснено спробу відкинути постать вченого на маргінес історії, спотворити окремі факти його біографії в дусі марксизму-ленінізму. Становлення Української держави сприяло реабілітації несправедливо забутих імен історії в роки радянської влади.

М. Мороз (один із представників наукової школи засновника франкознавства) відзначав, що після відновлення незалежності виникла потреба популяризувати творчу спадщину академіка, ознайомити громадськість із його науковими роботами, «опрацювати кандидатську дисертацію, присвячену М. Вознякові», рекомендувати студентам «дипломні роботи, у яких висвітлювались би окремі грані його наукової діяльності» [320, с. 78]. У 2000 р. М. Нечиталюк з оптимізмом відзначав, що «не за горами поява кандидатських і

докторських дисертацій про М.С. Возняка як українського вченого, що посів чільне місце в історії національної культури України» [221, с. 178]. Однак на сьогодні науковцями практично нічого не зроблено щоб втілити цей задум, розвінчати міфи та реконструювати події біографічного характеру про М. Возняка, постать якого і надалі несправедливо залишається забутою.

Частка «провини» за такий стан речей належить Інституту франкознавства, що був утворений у 1988 р. на основі Кабінету франкознавства, який функціонував ще за життя академіка. Інститут став один із співорганізаторів значної кількості наукових конференцій, присвячених Каменяру (міжнародний симпозіум «Іван Франко і світова культура» (1986 р.), «Іван Франко і національне відродження» (1991 р.), «Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин» (1996 р.), «Іван Франко: погляд через століття» тощо) та тільки однієї – фундатору нового літературознавчого напрямку («Академік М. Возняк і розвиток української національної культури» (1990 р.). Упродовж останніх років представниками наукової школи академіка, його учнями «пролито світло» та заповнено «білі плями» окремих аспектів громадсько-політичної та наукової діяльності М. Возняка.

У дослідженні «Честь праці!»: Академік Михайло Возняк у спогадах та публікаціях» [221] М. Нечиталюк окреслив низку проблем, що стояли на заваді фундаментального видання про академіка: «Михайло Степанович розкривався перед нами, його аспірантами, тільки наполовину – тільки як учений, як науковий консультант, але цілком був утаємничений для нас з боку свого особистого, інтимного життя, навколо якого глухо поширювались якісь легенди і плітки... бракувало фактичних даних для

відображення не стільки наукового, як особистого життя академіка» [221, с. 3].

М. Нечиталюк у своїй праці уперше опублікував невідомі раніше біографічні матеріали, видавничі документи, неопубліковані наукові праці, завдяки чому «воскресає правдивий образ самовідданого «жерця» науки, людини складного характеру й драматичної долі, що зазнала переслідування за свої «націоналістичні переконання, чуйного вихователя наукової молоді, для якої був живим прикладом невтомної праці для добра рідного народу». Проте, М. Нечиталюк розкрив для читачів постать академіка крізь призму власних спогадів і поглядів, залишаючи поза увагою значну кількість аспектів наукового та біографічного характеру. Зрештою дослідник проаналізував громадсько-політичну та наукову діяльність вченого тільки в період 40-х – початку 50-х рр. ХХ ст., оскільки повоєнні роки в житті «вічного бунтаря, винятково чесного й непідкупного вченого-патріота» – це час боротьби із партійними функціонерами, що вимагали каяття за виразні державницькі погляди, виголошені в попередні десятиріччя. Попри недоліки, автором дослідження накреслено чотири основні напрями майбутніх досліджень: 1. Проблема франкознавства в науковій спадщині М. Возняка; 2. М. Возняк – дослідник давньої української літератури; 3. Роль М. Возняка в розвитку культурної та суспільно-політичної думки на Україні; 4. М. Возняк – мовознавець, фольклорист, журналіст [221, с.178]. Видаючи бажане за дійсне, М. Нечиталюк зазначав: «Пильна увага молодого наукового покоління до його франкознавчої та іншої історико-літературної спадщини ніколи не послаблювалася, навіть тоді, коли його цькувала радянська преса і партійне чиновництво» [221, с. 177].

Загальна характеристика академічної науки в західних областях України в роки Другої світової війни відображена у однойменній розвідці О. Луцького [309]. На основі багатого джерельного матеріалу автор розкрив «місце і роль окремих наукових інституцій і вчених у розвитку академічної науки». Серед науковців, що потрапили у сферу зацікавлень дослідника, був також М. Возняк, який із встановленням радянської влади активно працював у відділі української літератури Інституту літератури ім. Т. Шевченка над двадцятип'ятитомником І. Франка.

На прикладі академіка, О. Луцький показав недовіру київських чиновників до галицьких вчених, проаналізував перебіг підготовки до друку багатотомного видання творів І. Франка, відзначив, що «гуманітарні інституції у Львові працювали за умов невщухаючих репресій, ідеологічного тиску, ізоляції від зовнішнього світу, пильного контролю партійних і адміністративних органів, цензури, в атмосфері непевності і страху» [309].

Проаналізувавши політику органів влади в роки німецької окупації, дослідник відзначив, що «військово-політичний терор нацистів швидко розвіяв ілюзії тих, хто чекав від нового завойовника поступок у суспільно-політичному і культурному житті». Автором, зокрема, відтворено діяльність М. Возняка в об'єднаній праці українських науковців, відзначено, що засновник франкознавства у цей період «готував монографії з різних аспектів життя і творчості І. Франка» [309, с. 411 – 415].

У розвідці «Двадцятип'ятитомне видання творів Івана Франка: нереалізований проект?» [310] О. Луцький одним із перших детально проаналізував видавничий процес 1940 – 1941 рр. На тлі науково-видавничого проекту увага автора прикута до постаті М. Возняка, що був призначений одним із головних редакторів ювілейного видання.

У дослідженні відображено труднощі, з якими зіткнулися видавці в процесі роботи над виданням, проаналізовані конфлікти, що виникали на основі мовної редакції текстів І. Франка.

О. Луцький констатував, що «науково-видавничий проект не відзначався належною продуманістю, а звідси – непорозуміння між виконавцями» [310, с. 443]. Проте, незважаючи на перешкоди, «за дуже короткий термін невеликий колектив упорядників і редакторів під керівництвом М. Возняка підготував і передав до друку науково опрацьований комплект творів до двадцяти томів ювілейного видання. Радянсько-німецька війна перервала видрук решти томів, доля яких досі не з'ясована» [310, с. 446].

Оскільки основною метою статті була «актуалізація проблеми, яка спеціально не вивчалася сучасними українськими істориками і літературознавцями», її автор після аналізу пізніших видань творів І. Франка, прийшов до висновку, що окремі з них були звичайним передруком томів 1940 р., підготовлених академіком. Автор слушно порушив низку проблем, зокрема: чому прізвища упорядників двадцятитомного видання 1950-х років були оприлюднені після смерті М. Возняка? З яких причин публічно висловлені академіком докори щодо порушення норм наукової етики редколегією і упорядниками другого тому двадцятип'ятитомника 1950-х рр. не одержали належної відповіді? На превеликий жаль, стаття не стала поштовхом для подальшого вивчення теми, а відповіді на поставленні питання і надалі залишаються риторичними.

Останні роки наукової роботи М. Возняка в Інституті суспільних наук фрагментарно показано О. Луцьким та Т. Галайчак у розвідці «Інститут суспільних наук: Сторінки історії» [268].

У контексті досліджуваної проблеми, значне зацікавлення викликає стаття М. Вальо «Неопублікована праця академіка

М.Возняка про рукописну спадщину Івана Франка» [242]. Авторка підкреслювала, що «хоч з матеріалом архіву працювало багато дослідників і видавців його творчості, не буде перебільшенням, коли скажемо, що основоположний внесок у його вивчення належить трьом відомим франкознавцям: В. Дорошенку (1879 – 1963), академікові М. Возняку (1881 – 1954) та М. Деркачевій (1896 – 1972)» [310].

М. Вальо відзначала, що праця «Рукописна спадщина Івана Франка» як за змістом так і за подачею матеріалів суттєво відрізняється від описів рукописної спадщини Каменяра інших науковців. «Різниця в тому, – зазначала дослідниця, – що М. Возняк головну увагу зосередив не на висвітленні окремих груп матеріалів та з'ясуванні їх кількості, якості і характеру, а на розкритті окремих сторінок історії формування цієї спадщини, зокрема, на збагаченні її матеріалами з архівів В. Левицького-Лукича (1856 – 1938), І. Белея (1856 – 1921), О. Маковея (1867 – 1925) та інших, а також – на розкритті змісту й концептуальних ідей цих та інших, неопублікованих ще на час написання статті, матеріалів» [242, с. 263]. Автор також наголошувала на основних недоліках статті, одним із яких, зокрема, був слабо структурований матеріал.

М. Вальо не тільки опублікувала в оригіналі статтю М. Возняка, а й використовуючи методологічні принципи академіка, спробувала визначити час та місце її написання (у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України вона зберігається не датованою), а також визначити причину її появи. Дослідниця вважала, що час її написання «легко встановлюється низкою наведених у ній непрямих даних» [242, с. 264]. Проаналізувавши зміст розвідки, М. Вальо датувала статтю кінцем 1940 – початком 1941 р. Натомість причину її появи встановити

виявилось не так уже і легко. Авторка зазначала, що «за описом рукопису в архіві вченого, вона значиться як доповідь, а не стаття». Водночас підкреслено, що «сьогодні важко з'ясувати, чим керувався автор опису, даючи цій праці таке жанрове визначення... Скоріш за все, цю працю академік готував як статтю з оглядом рукописної спадщини Франка, однак не встиг її, через велику зайнятість науковою та редакторською роботою, своєчасно здати до друку» [242, с. 267].

На відміну від М. Вальо, нами, після детально аналізу його архівних матеріалів, з'ясовано причини появи статті та час її написання – академік готував її як доповідь, яку виголосив 28 травня 1941 р. в річницю смерті Каменяра на урочистому засіданні з цієї нагоди, що організувала спілка радянських письменників та Інститут української літератури ім. Т. Шевченка.

У дослідженні Ф. Дисака «М. Возняк – дослідник і публіцист (за матеріалами газети «Неділя» 1911 – 1912 рр.)» [283] проаналізовано характер наукових розвідок засновника франкознавства у цьому виданні. Автор з'ясував періодичність публікацій, виокремив основні проблеми, що порушував в розвідках вчений, характер видання (рецензія, огляд, замітка тощо). Дослідник прийшов до висновку, що маємо підстави «говорити про широту зацікавлень М. Возняка, його намагання живо відгукуватись на злободенні проблеми культурно-літературного життя краю. Добре розуміючи потреби газети, він забезпечував її як ґрунтовними науковими розвідками, так і гострими публіцистичними матеріалами, в яких читач знаходив і цікаві факти, і свіжу думку» [283].

Розвідка «Співпраця Михайла Возняка із закарпатською періодикою у 20-ті рр. ХХ ст.» В. Габора [266] інформує читачів із працями вченого, що були опубліковані у Підкарпатській Русі

впродовж першої половини 1920-х рр. Дослідник розділив їх на декілька груп, першу та найважливішу із яких становили наукові статті. У них засновник франкознавства здебільшого порушував проблему «єдності українського народу і українських земель у час, коли народ і землі його перебували поневоленням інших держав» [266, с. 224]. Зважаючи на це, «співпраця М. Возняка із закарпатськими періодичними виданнями приносила користь не лише закарпатським українцям, але й, вважаємо, сприяла поглибленню власних ідей вченого... Те невелике число опублікованих його статей мало велике значення для утвердження національного характеру закарпатських українців», – підсумував автор. [266, с. 226].

У 68 випуску «Українського літературознавства» (2006 р.) побачила світ розвідка І. Денисюка «Академік з легенди» [281], в якій автор на основі власних та уже опублікованих спогадів, реконструював маловідомі сторінки з життя вченого. Особливу увагу дослідник приділив висвітленню особистого життя вченого. Він, проаналізувавши дитячі та юнацькі роки, зазначав, що «сувора школа життя привчила сина убогих селян до ощадливості, до аскетизму. Адже заробляв не лише на своє виживання й навчання, а й на двох братів, яких вів за собою «до шкіл» [281, с. 405 – 406]. У подальшому, як влучно відзначив вчений, скромність стала незмінним атрибутом науковця: «Він, завідувач кафедри, на її засіданнях ніколи не сидів за столом, а тулився в одвірках. Там стояло й стареньке крісло для нього. Ходив завжди у ясно-сірому костюмі, уже поношеному, але без жодної плямки і в «благенькім пальтечку» [281, с. 404].

Наукова та громадсько-політична діяльність М. Возняка розглядалася в контексті хронологічно та тематично ширших тем. Зокрема його діяльність у товаристві бібліофілів у Львові та Союзі

визволення України розглянута відповідно у розвідках Т. Литвин «Суспільно-культурна і фахова діяльність українського товариства бібліофілів у Львові (за матеріалами журналу «Українська книга» (1937 – 1939)» [307] та Л. Кривошеевої «Діяльність Союзу визволення України з організації таборової преси (1915 – 1917 рр.)».

З. Бродик у статті «З історії книжкової колекції Михайла Возняка» [236] проаналізувала основні етапи формування бібліотеки академіка. Вона відзначила, що більшість книг були придбані засновником франкознавства у видавництвах, книгарнях, колекціонерів, проте значна кількість була подарована, про що свідчать дарчі надписи. Трагічні сторінки історії західноукраїнської інтелігенції відображено у праці О. Рубльова і Ю. Черченка. Про М. Возняка в контексті досліджуваної проблеми йдеться також у більш науково-виваженій монографії О. Рубльова «Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914 – 1939)» [353].

У дослідженні У. Єдлінської «Кирило Студинський. 1868 – 1941. Життєписно-біографічний нарис» [287], на основі архівних зібрань та спогадів визначного громадсько-політичного діяча, показано характер взаємин обидвох науковців, проілюстровано вклад К. Студинського у становлення М. Возняка як одного із провідних літературознавців першої половини ХХ ст.

Відновлення незалежності України дало потужний імпульс до висвітлення істориками подій, що цілеспрямовано замовчувалися. Репресії сталінського режиму над науковцями, відображено у дослідженні І. Біласа [229] і Б. Яроша [376]. Я. Дашкевич опублікував серію розвідок, у яких показав боротьбу влади із історичною школою М. Грушевського [278]. У розвідці І. Патера

[335] проаналізована участь М. Возняка у Союзі Визволення України.

У 1994 р. побачила світ колективна монографія «Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.)» [327]. Досліджуючи взаємини влади та наукової і творчої інтелігенції у західноукраїнських областях, автори видання незначну увагу приділили розбудові академічної науки та вищої школи у регіоні. Особливості наукової та педагогічної діяльності М. Возняка в контексті освітньої політики радянської влади показано у монографії Т. Марусик «Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя і діяльності (40-50-і рр. ХХ ст.)» [316]. В. Гулай досліджуючи трансформації соціально-професійної структури населення регіону, показав особливості кадрової політики влади [275].

Таким чином, певний поступ у вивченні окремих аспектів проблеми в останні роки суттєво не вплинув на загальну картину стану дослідження життя і творчості такої багатогранної особистості, якою був М. Возняк. Науковцям потрібно докласти ще чимало зусиль, для того щоб розкрити перед широкою громадськістю цілісний образ академіка.

1.2. Джерельна база дослідження.

Зважаючи на незначну кількість наукових праць, що присвячувалися М. Возняку, основу роботи складають джерела, що поділені автором на низку груп: 1) неопубліковані архівні матеріали; 2) праці М. Возняка; 3) опубліковані документи; 4) мемуарна література; 5) періодична преса першої половини ХХ ст.

Значну частину джерельної бази дисертації склали архівні документи. Більшість неопублікованих джерел, що стосуються наукової та громадсько-політичної діяльності М. Возняка знаходяться в у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Академіку присвячено окремий фонд (Ф-29), у якому зібрано матеріали що відображають окремі аспекти його громадсько-політичної та наукової діяльності. Після смерті науковця, згідно із заповітом, його бібліотека повинна була зберігатись у Львівському університеті. Проте згідно наказу львівської філії АН УРСР від 19 січня 1955 р., книгозбірня разом із архівом М. Возняка була передана Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника. Опис документів здійснено комісією з упорядкування спадщини М. Возняка [236]. Матеріали фонду нараховують 186 папок (797 одиниць збереження) [305, с. 76]. Документи, як правило, не стали об'єктом повноцінного дослідження. Більшість із них використовуються уперше. Серед архівних матеріалів фонду, варто виділити документи особистого діловодства, звіти про роботу в Інституті суспільних наук АН УРСР, Львівському університеті ім. І. Франка за окремі роки, посвідчення, довідки тощо.

Матеріали фонду доповнюють документи Держаного архіву Львівської області (ДАЛО). Значний інтерес становлять зібрані працівниками сектору вузів і шкіл Львівського обкому КП(б)У

документи про стан вищої освіти у Львівській області в перші повоєнні роки. Серед матеріалів – справки, звіти, доповідні записки, характеристики працівників вузів, інформації про ідейно-політичні недоліки роботи партії з інтелігенцією тощо.

Відомості про наукові уподобання академіка, його громадсько-політичну роботу знаходимо в Центральному державному історичному архіві України у м. Львові (ЦДІАУЛ). Окремого фонду присвяченого М. Возняка немає, однак матеріали про академіка збереглися у інших фондах, зокрема Ф.309 «Наукове товариство ім. Шевченка». Як і фонд М. Возняка Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, левову частку матеріалів фонду 309, що стосуються академіка, відображено у листах серед яких варто виділити листування із І. Кривецьким. Значно менше інформації знаходимо в протоколах засідань Виділу товариства.

Безпосередньо теми дослідження стосуються матеріали, що зберігаються в архіві Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Проте архівні зібрання, крім особової справи М. Возняка (на особливу увагу заслуговує «Ділова та політична характеристика...» академіка), та документів загального діловодства, не містять інших матеріалів, що відображали б наукову діяльність засновника франкознавства.

Основу джерельної бази дисертації складають наукові праці М. Возняка. Загалом їх більше пів тисячі. Здебільшого вони присвячувалися науковій та громадсько-політичній діяльності Каменяра. Також у них порушувалися наболілі проблеми українського державотворення, становлення українського літературознавства, заповнено «білі плями» української історії.

Зважаючи на кількість, беззмістовно перелічувати наукові праці академіка, варто виокремити найважливіші із них за такими напрямими: 1) франкознавчі студії; 2) публікації присвячені давній українській літературі; 3) мовознавчі дослідження; 4) фольклористичні праці; 5) розвідки присвячені відомим постаттям української історії та культури.

Значні здобутки М. Возняка були у франкознавстві (термін впроваджений у науковий обіг академіком). Дослідження творчості Каменяра проходить наскрізною лінією життєвого та наукового шляху М. Возняка. Перші роботи про І.Франка були написані ще за життя відомого громадсько-політичного діяча, проте основні праці з'явилися в останні роки життя науковця або ж були опубліковані після його смерті.

У 1913 р. вчений опублікував перше науково зважене дослідження присвячене Каменяру – «Життя і значіння Івана Франка» [179]. Праця побачила світ через попередньо розкритиковану відомим громадсько-політичним діячем роботу «Іван Франко з нагоди сорокалітньої літературної праці», що мала численні «помилки, непорозуміння та стилістичні й речові незручності» [299].

У травні 1916 р., після смерті Каменяра, перебуваючи на еміграції, засновник франкознавства підготував дослідження «Пам'яти Івана Франка (опис життя, діяльності й похорону)», що очевидно слід вважати одним із найбільш детальних звітів про скорботні дні в житті українського народу [200].

Починаючи із 1924 р. майбутній академік поглибив франкознавчі студії, що пояснюється наближенням десятих роковин з дня смерті Каменяра та посиленням вивченням науковцем архіву І. Франка, який за його ж словами, в тому вигляді який він

був переданий НТШ, становив «купу паперу». Старанна робота вченого над упорядкуванням архівних зібрань І. Франка дала підстави багатьом науковцям вважати М. Возняка основним його упорядником [322]. Багатий матеріал, що накопичився в архівних зібраннях, забезпечив М. Возняка роботою над публікацією рукописної спадщини до кінця його днів.

Після встановлення радянської влади, упродовж 1940 – 1941 рр. академік працював над виданням багатотомного видання творів І. Франка. Проект залишився не реалізованим через початок військових дій Другої світової війни на території СРСР.

Друга половина 40-х рр. ХХ ст. – період радянзації всіх сфер суспільно-політичного життя, репресій над чільними громадсько-політичними діячами, боротьби з «низькопоклонством перед Заходом» та «буржуазними націоналістами». На цьому тлі М. Возняк не став винятком. Його праця «Титан праці», що побачила світ у 1946 р. згідно партійних доручень, була розкритикована за «відсутність необхідних висновків, невміння відрізнити головне від другорядного, надмірне вживання діалектизмів» тощо.

Таким чином, до свого 70-ти річчя у 1951 р., за словами М. Нечиталюка, академік підійшов «по суті, з порожніми руками. Жодної капітальної монографії про Франка, жодної збірки наукових праць з франкознавства, основоположником якого він справедливо вважався» [221, с. 91]. З цих причин, до 100-літнього ювілею Каменяра, академік підготував низку досліджень, основним із яких стала праця «Велетень думки і праці. Шлях життя і боротьби Івана Франка», що була видана після смерті вченого у 1956 р.

Отже, можемо погодитися із М. Морозом, який вважав, що упродовж своєї наукової діяльності М. Возняк здійснив декілька

спроб видати фундаментальне видання про Каменяра: 1913 р. – праця «Життя і значіння Івана Франка» (до сорокаріччя літературної діяльності письменника); 1916 р. – «Пам'яті Івана Франка. Опис життя, діяльності й похорону» (до дня смерті Каменяра); 1946 р. – «Титан праці. Життя і творчість Івана Франка»; 1956 р. – «Велетень думки і праці. Шлях життя і боротьби Івана Франка». Крім того, посмертно вийшли два збірники статей: «З життя і творчості Івана Франка» та «Нариси про світогляд Івана Франка» [323, с. 64].

Другим, не менш важливим напрямом досліджень академіка стала давня українська література. У 1911 р. побачила світ одна з перших науково вагомих праць М. Возняка – «Галицькі граматики української мови першої половини ХІХ ст.» [155], у якій проаналізовано зміст підручників з граматики, їх походження, відмінності та впливи на освітній процес для українців Австро-Угорщини. Того ж року була надрукована «ГраMATика Лаврентія Зизанія з 1596 р.» [156].

Наприкінці 1918 р. М. Возняк розпочав роботу над науково-популярною працею «Початки української комедії» та завершив збирати матеріали до багатотомної фундаментальної праці «Історія української літератури». Згодом опубліковано дослідження «Початки української комедії» (1619 – 1819)» [205], яку видано у трьохсотлітній ювілей цього жанру.

Дослідженням, що принесло визнання М. Возняку, стала багатотомна робота «Історія української літератури» [177]. Її цінність полягає в тому, що вона стала однією з перших робіт, що була присвячена «огляду українського письменства від початків і до кінця ХVІІІ ст.» [169, с. 49], а також через те, що автор прив'язав українську культуру й українське мистецтво ХVІІ і ХVІІІ ст. до західноєвропейських зразків».

Свої думки він розвинув у праці «Старе українське письменство [210]. У розвідці «Про українську мову в давньому минулому» М. Возняк розкритикував теорію прикарпатсько-волинського походження української мови М. Погодіна – О. Соболевського, стверджуючи, що «гіпотеза великоруськості київського населення перед татарським наїздом» є непідкріпленою історичними даними і «нині похована» [233, с. 78].

Наскрізною лінією мовознавчих наукових робіт академіка стала теза: «Без мови нема розуму, без рідної мови нема власної літератури й культури, без власної літератури й культури нема народу» [266, с. 266]. Значення перелічених робіт надзвичайно велике – вони сприяли пробудженню національної свідомості українців. Зокрема у дослідженні «Просвітницькі змагання галицьких українців у ХІХ віці» [207] засновник франкознавства порушив низку важливих проблем, одна із яких – зародження української інтелігенції. Щоб показати «окремішність» українського народу, вчений написав працю «Наша рідна мова. Географія України. Характер українця, поляка і москаля» [196]. Для підкарпатських русинів М. Возняк підготував спеціальну роботу – «Наша родна мова» [195], що повинна була б засвідчити спільність українців на їх етнічних землях.

О. Пронишин констатував: «Мало спопуляризовані праці академіка М. Возняка, які торкаються фольклористичної діяльності І. Франка, його розвідки, спеціальні статті і рецензії з питань фольклору містять багатий фактичний матеріал історичного спрямування» [345, с. 31]. Найбільшою заслугою засновника франкознавства для фольклористики було віднайдення і опублікування цілого ряду рукописів ХVІІ – ХVІІІ ст. Заслуговують на увагу такі дослідження, як «3 української лірики 17 в.», «Любовна пісня про рижика й сиріжку в рукописі кінця 17 в.», «Українські

пісні в польських виданнях 17 в.». Знахідка автографа літописця Єрлича дозволила М. Возняку у праці «Українські пісні й польські вірші з «Літописця» Єрлича» подати варіанти текстів, які вже досліджував І. Франко у праці «Студії над українськими народними піснями». В своїй публікації академік встановлює хронологію цих пісень. Першорядне значення для історії української пісні й думи має знахідка М. Возняком збірника Кондрацького з кінця 17 ст., що зберігався в бібліотеці Ягелонського університету в Кракові («Із збірника Кондрацького кінця 17 в.»). Крім польських та українських пісень, у ньому є найдавніший запис думи «Про козака-нетягу», пісня про смерть Корецького, та дві пародії на думи – «Про вівчаря» та «Про тещу».

У праці «З культурного життя України 17 – 18 вв.» М. Возняк описав співаник І. Пашковського 1742 р. Значну кількість текстів народних пісень містять здійснені М. Возняком публікації співаників С. Вагановського 1750 р. та Ф. Шелестинського 1760 р. («Два співаники половини й третьої чвертини 17 в.»). Окремі праці М. Возняка присвячені духовним віршам. Значну увагу академік приділяв встановленню імен і прізвищ віршописців 18 ст. («Пісні та романси українських поетів»).

Значну кількість праць дослідник присвятив «Руській трійці». Хронологічно першою стала стаття «Маркіян Шашкевич як фольклорист». У своїй рецензії І. Франко писав, що розвідка «відзначається всіма прикметами совісно виконаної, переважно бібліографічної праці, якої метою було на основі рукописних матеріалів вияснити та виказати працю Маркіяна Шашкевича над збиранням та записуванням галицько-руських народних пісень...». Збірник статей «У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича (1834 – 1934)» присвячений фольклористичним джерелам творів

М. Шашкевича, Я. Головацького та І. Вагилевича. У роботі над літературною спадщиною М. Шашкевича, академік вносить значну кількість раніше невідомого матеріалу про чільного діяча «Руської трійці». У праці «Містерія з одним рукописом Шашкевича» дослідник вивчає Шашкевичів переклад «Слова о полку Ігоревім». Питання походження текстів «Читанки» Шашкевича, історію її видання вчений розглядає у статті «Століття «Читанки» Маркіяна Шашкевича». Новизною поданого матеріалу відзначається стаття «Писання Маркіяна Шашкевича».

У сферу наукових зацікавлень вченого потрапили також Г. Сковорода, І. Борецький, І. Котляревський, П. Мирний, П. Грабовський, М. Коцюбинський, Л. Українка, М. Драгоманов тощо. Серія розвідок присвячена «третьорядним й четверторядним діячам українського письменства ХІХ в.» [148, с. 80].

Таким чином, фольклористичні роботи М. Возняка можна поділити на три напрями: 1) віднайдення і опублікування давніх записів українських пісень; 2) публікація фольклористичних праць діячів «Руської трійці»; 3) дослідження діяльності І. Франка як фольклориста.

З-поміж досліджень, що присвячені відомим постаттям історії України, варто виокремити шевченківський доробок академіка. Дослідник присвятив Т. Шевченку близько тридцяти статей, більшість із яких в радянський період були заборонені – «поверталися авторові «на доробку» або й відхилялися без жодних рецензій» [329, с. 118]. Серед них слід виділити такі праці, як «Перша вистава «Назара Стодолі в Галичині» (1911), «З оточення Тараса Шевченка» (1925), «Спогади Агати Кускової про Тараса Шевченка» (1926), «Слід зацікавлення Шевченка Галичиною в 1843 р.» (1934), «Автограф Шевченка в альбомі Марусі Селецької» (1939) тощо. «Більшість його

публікацій, – зазначав М. Нечиталюк, – позначена рисами новизни: вони привносять свіжий, біографічний факт, епізод, цінний документ..., а це дозволяє повніше окреслювати і особу, і творчість Великого Кобзаря України» [329, с. 118].

На окрему увагу заслуговує епістолярна спадщина М.Возняка. Завдяки скрупульозності дослідника, рукописні фонди наукової бібліотеки ім. В. Стефаника поповнилися листами, що служать безцінним джерелом до відтворення не тільки життєвого і творчого шляху академіка, а й низки провідних громадсько-політичних та наукових діячів Західної України, відображають суспільно-політичну ситуацію у краї, ілюструють політику польської і радянської влади в культурній та політичній сферах. Серед осіб, з якими листувався М.Возняк варто виділити М. Грушевського, І. Крип'якевича, К. Студинського, Й. Сліпого, Ю. Романчука, С. Томашівського, О. Огоновського, І. Огієнка та ін. Значна кількість листів надсилалася радянськими і партійними органами влади, редакціями всесоюзних, республіканських, обласних газет. Значно менше листів родинного походження. Окрему групу листів збережено під грифом «невідомий адресат», що значно ускладнює дослідницький процес.

Значний фактологічний матеріал для вивчення обраної проблематики містять тогочасні республіканські і обласні газети, мемуарна література. Як зазначав В. Будний: «Незабаром після закінчення Львівського університету М. Возняк здобув визнання серед фахівців як постійний автор «ЗНТШ». Одночасно молодий вчений шукав вихід на ширшу аудиторію. Свої статті і замітки він публікував у виданнях «Просвіти», «Руського товариства педагогічного», в журналах «Літературно-науковий вісник», «Неділя», «Ілюстрована Україна», «Украинская жизнь», щоденній

газеті «Діло» [238, с. 70]. Варто підкреслити, що це далеко не вичерпний перелік видань, де з'являлися наукові розвідки молодого дослідника.

Упродовж 20-30-х рр. ХХ ст. вчений поміщав нові рукописні тексти у часописах «різної політичної і партійної орієнтації та естетичної платформи, «там, де завдяки хвилевому складові обставин, – згадував він пізніше, – удалось мені їх надрукувати, хоч би з пристосуванням способу й пояснень до характеру даного періодичного видання» [318, с.36].

Після встановлення радянської влади критично-викривальні статті про академіка з'являлися на сторінках партійних видань республіканського та обласного рівня. У цьому контексті варто виділити «Вільну Україну», що упродовж 1946 – 1948 рр., згідно партійних інструкцій, на своїх сторінках помістила серію розвідок присвячених боротьбі з «буржуазними націоналістами», до яких також належав академік.

Наукове життя кафедри, яку очолював М. Возняк, відображалось на сторінках «Вістей ВУАН». Оскільки «завдання популяризації наукової діяльності Академії, потреба широкого обговорення різних питань роботи її установ порядком проробки та підготовки для Ради або Президії... вимагають значного розширення першою чергою розділу «Хроніки» та розділу «З поточної роботи». Редактор видання звертався до академіка з проханням «систематично подавати до кожного числа відомості... про роботу Вашої установи та її співробітників, про наукові зв'язки тощо» [795, арк. 5]. М. Возняк публікувався на сторінка збірника Львівського державного університету ім. І.Франка «Іван Франко. Статті і матеріали», що вперше побачив світ у 1948 р. В період 1948 – 1954 рр. засновник франкознавства опублікував у цьому виданні 14 наукових праць (по

декілька у кожному номері). «Кожна стаття чи публікація академіка М. Возняка, – зазначав Т. Кознарський, – це унікальна знахідка; зокрема у третьому випуску – «Листи Івана Франка до Климентії Попович», у п'ятому ювілейному випуску – листування Івана Франка з Ольгою Рошкевич, яке становить неоціненний скарб для висвітлення світогляду, духовного світу письменника. На сторінках щорічника, завдяки невсипущим пошукам видатного франкознавця, побачили світло денне неопубліковані твори письменника: початок листа до М. Драгоманова, «Слово о полку Ігоревім у перекладі І. Франка, Франкова переробка драми Кальдерона, оповідання «Гуцульський король» [297, с. 31]. Громадсько-політичну діяльність Каменяра у щорічнику відображають статті «Недопущення Івана Франка до доцентури у Львівському університеті», «До історії видань творів Івана Франка», «Павло Грабовський і Іван Франко», «Іван Франко і баденівські вибори» тощо.

У дисертації використано збірники документів, які незважаючи на те, що безпосередньо не розкривають зміст досліджуваної проблеми, проте допомагають зрозуміти особливості національно-культурного розвитку західноукраїнського регіону в окреслений період. Це, зокрема, такі видання, як «Національні відносини в Україні у ХХ ст.» (Київ, 1994), «Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади» (Львів, 1996), багатотомний збірник «Культурне життя в Україні. Західні землі» (Київ; Львів, 1995 – 1996), «Літопис нескореної України» (Львів, 1993, 1997), «Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944 – 1953 рр.» (Київ, 1998) та ін.

Інформативністю відзначається мемуарна література. Академік через передчасну смерть не залишив спогадів. Проте його сучасники – науковці, учні, відомі громадсько-політичні діячі

опублікували спогади, у яких реконструювали події наукового та особистого життя цієї непересічної постаті в українському літературознавстві, якою був М. Возняк.

До популяризації наукового доробку академіка найбільше з усіх учнів академіка доклався М. Нечиталюк, який крім дослідження мемуарного характеру «Честь праці!»: Академік Михайло Возняк у спогадах та публікаціях» [221], опублікував спогади «Моя пора, моє багатоліття: спогади» [220].

Про академіка залишив спогади його сучасник та товариш, відомий український літературознавець В. Дорошенко. Проте якщо М. Нечиталюк тільки побічно торкався особистого життя науковця, то спогади В. Дорошенка присвячені виключно розгляду цього питання. Він відзначав, що «Возняк був людиною доброю і товариською... На жаль самотнє «кавалерське» життя зробило з нього дивака, людину надзвичайно амбітну, підозрілу і скору ображатися» [216, с.366]. В. Дорошенко з-поміж інших рис характеру академіка виділяв надзвичайну працьовитість М. Возняка, вказуючи, що останній «ніколи не відпочивав, навіть у свята... ніколи не виїздив зі Львова на літній відпочинок, не перестаючи працювати й під час ферій. Раз тільки перед першою світовою війною був виїхав і відтоді вже Львова не покидав» [216, с. 367].

Про М. Возняка залишив спогади його учень В. Лесин, який познайомився із академіком, навчаючись в аспірантурі на кафедрі української літератури Львівського державного університету ім. І. Франка. Науковець зауважував, що у М. Возняка «знання літературних фактів та їх джерел... було феноменальним. Він чудово знав фонди тієї академічної бібліотеки, в якій багато років трудився...» [217, с. 10]. Він констатував, що «вклад М. Возняка в

українське літературознавство величезний і ще належно не поцінований. Він був глибоким знавцем давньої української літератури, про що свідчить її тритомна історія, а також дослідження «початки української комедії»...» [217, с. 10]. У спогадах «Наукова школа академіка Возняка» В. Лесин відзначав, що «М.Возняк був учителем і добрим науковим керівником не тільки для мене, тоді ще молодого, недосвідченого літературознавця. Академік... виховав і вишколив цілу когорту аспірантів, молодих викладачів, учених-літературознавців, які стали потім кандидатами і докторами філологічних наук, доцентами і професорами» [217, с. 14]. Проаналізувавши методологічні засади наукової роботи М.Возняка, він відзначив, що «від своїх учнів академік вимагав передовсім ґрунтового знання літературних джерел, правдивої наукової інформації, точності і вивіреності наукових фактів» [217, с.15 – 16].

Проаналізувавши науковий доробок академіка, Л. Міщенко відзначав, що «багато сил і часу віддав Михайло Возняк вихованню молодого покоління вчених. Він закликав своїх учнів дивитись на літературу як на живий організм, сприймати її як душу народу. Студентам, аспірантам він передавав не лише знання, мудрість, але й тепло свого серця, батьківську любов. Він ніколи не повчав, але завжди був зразком порядності, чесності, принциповості, працьовитості – найбільше важив тут власний приклад» [219, с. 7 – 8].

І.Денисюк, як учень М. Возняка у спогадах «Патріот і жрець науки» зауважив, що «академік мав найбільший авторитет з усіх тодішніх професорів... не терпів жодних перекручень, найменшого відхилення від істини...» [215, с. 18].

Таким чином, матеріали і документи дали змогу відтворити загальну картину громадської та наукової діяльності академіка, що вивчена епізодично. На сьогодні в українській історіографії не існує комплексного дослідження присвяченого цій особистості, хоча очевидна необхідність вивчення та заповнення «білих плям» існує вже доволі давно.

РОЗДІЛ II

ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ ТА ПОЧАТКИ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Михайло Степанович Возняк народився 3 жовтня 1881 р. у с. Вільки-Мазовецькі (нині с. Волиця Жовківського району Львівської області) в сім'ї селян. Незважаючи на скрутне матеріальне становище сім'ї, він здобув початкову освіту, спочатку, у рідному селі, а згодом – закінчив старші класи семирічної школи в м. Рава-Руська, що дозволило вступити до Академічної гімназії у Львові. Згадуючи про своє дитинство, він писав: «Як пастух і помічник при сільському хазяйстві не думав про подальшу освіту поза місцевою шестирічною школою в рідному селі. Та випадково з'явився в селі молодий інтелігент, що звернув увагу на зацікавлення сільського хлопчика й радив послати його до гімназії. А щодо вступу до неї було потрібно знання початків німецької мови, яких не давала сільська школа, треба було змарнувати дальші два роки в Рава-Руській, щоб могли вступити до гімназії з українською мовою навчання у Львові. Її скінчив власними силами, заробляючи на життя корепетиціями й отримавши в п'ятому класі стипендію 315 ринських річно» [328, с. 149].

Згодом, громадська і наукова робота забиратиме практично увесь час науковця, не залишаючи місця для відпочинку, спілкування з родиною. В одному із листів його брат Григорій писав: «Отець не може навіть зрозуміти як то можливо так безупинно працювати і ні на хвилинку не відпочити». Прохання матері загостити «бодай на кілька днів на Вільки» так і залишилося непочутим.

Загалом інформації про родину майбутнього академіка небагато. У 1913 р. мати «держалася ще досить кріпко». Одні з останніх відомостей про батьків М. Возняка – лист його шкільного товариша Миколи Панаса від 17 березня 1916 р. у якому він писав: «По страті трьох синів в них тільки й думки що про Вас, пане Професор... Про Федька нема відомостей від самого початку війни. Отже 99 % можливости що помер, а тільки 1 % що ще жив... Хоч вашій матері я все говорю, що він ще поверне». Напередодні Першої світової війни він чи не вперше відвідав батьків, однак повернувся до Львова із значними труднощами, через що, як саркастично відзначав В. Дорошенко «від того часу вже нікуди не виїздив, боячися розлучитися з своєю бібліотекою» [216, с. 367].

М. Возняк надзвичайно переживав за долю своїх братів. Його старший брат Григорій помер у 1915 р. у «московській в'язниці» діставши «гальопуючі сухоти» [37, арк. 2]. На початку 1916 р. захворів Кирило, який помер у квітні того ж року. За словами М. Панаса, «Проводили його на місце вічного відпочинку цілі Вільки». Його смерть була несподіваною для родини. Напередодні, у листі до М. Возняка (1912 р.), він писав: «Ніколи ще не почувався так добре і гарно та свобідно, як тепер. Якраз тепер є все в мене повна гармонія; чуюся і здоровим і вселим, одним словом – щасливець з мене неабиякий. Цікавий я лишень чи довго буде в мене той стан?» [37, арк. 2]. Про долю Атанаса нічого не відомо після того, як він пішов служити в російську армію в роки Першої світової війни.

Однак вчений не підтримував тісних зв'язків із родиною. Він не повідомляв батьків про своє місцеперебування. Його брат Кирило тільки наприкінці 1915 р., завдяки членам НТШ, довідався його адресу та зміг написати листа брату, коли той перебував у Відні.

М. Возняк не допомагав родині матеріально, хоча мав змогу це робити. Не увінчалися успіхом спроби його сестри Анастасії нав'язати контакти з професором у 30-х рр. ХХ ст. Його близький родич Яків Возняк, що просив «подати яку небуть поміч» або ж «пару карбованців», також не отримав відповіді. Можна погодитися із І. Денисюком, який вважав, що «сувора школа життя привчила сина убогих селян до ощадливості, до аскетизму» [215, с. 405 – 406].

У 1904 р. М. Возняк вступив до Академічної гімназії. «Господарем класу» учня був проф. Лука Турчин (викладач німецької мови). Майбутній академік проживав у бурсі Народного дому. Серед викладацького складу гімназії, слід виділити: І. Кокорудза (директор), С. Федева (вчитель української мови), Ю. Левицького (вчитель історії), І. Боберського (вчитель німецької мови), М. Посацького (вчитель латинської і грецької мови), о. Монцібовича (катехит) та ін. Однокласники М. Возняка були із різних регіонів Західної України, проте «кляса була дуже зріднена як одна родина», – згадував однокласник М. Возняка – О. Охримович. У класі навчалися: Василь Бобинський, Олександр Охримович, Іван Кней, Ілля Семенів, Іван Савчак, Федь Яцура, Степан Коцюба, Васль Свідрик, Лука Сологуб, Михайло Галань та ін. Значна частина однокласників загинула в Першій та Другій світових війнах [365, С. 431].

У 1904 р. М. Возняк вступив на філософський факультет Львівського університету (відділення української філології), який закінчив у 1908 р. Зневага поляків до українців, їх утиски та дискримінація у мовно-культурній сфері вкарбувалася у пам'яті засновника франкознавства.

Навчаючись в університеті М. Возняк приймав участь у боротьбі за вищий навчальний заклад, що розгорталася ще з кінця ХІХ ст. Тогочасна преса рясніла статтями, у яких

обґрунтовувалася необхідність створення українського вищого навчального закладу. У статті «За український університет» зазначалося: «Починається новий університетський рік. А разом із тим стає перед нами, українською університетською молодіжжю у Львові, в повній своїй вазі давнє завдання: боротьба за Львівський університет. Справа українського університету заворушила весь наш народ. Немов голосним відгомонам молодечого виступу був великий хліборобський страйк із цілим піднесенням духа та таким могучим розхвилюванням наших народних сил...» [218, с. 10].

Засновник франкознавства поділяв та підтримував наростаючу протестну студентську хвилю, проте було б помилково вважати, що він приділяв значну увагу громадській роботі, оскільки, по-перше, бідність та скрутне матеріальне становище змушували його думати про «сіру буденність», а саме про додаткові заробітки, якими стали допомога у навчанні іншим студентам. По-друге, уже в цьому віці яскраво проявлялася одна із найважливіших рис М.Возняка – цілеспрямованість та скрупульозна робота над власним самовдосконаленням у науковій сфері, що забиало практично увесь вільний час.

Під час навчання в університеті на світогляді М. Возняка негативно позначилося ворогування двох викладачів українознавства – К. Студинського та О. Колесси. Для першого українська література закінчувалася XVIII ст., а другий викладав її тільки в загальних рисах, оскільки «був послом до сейму, на заняття приходив рідко, для науки і студентської молоді часу не мав», що дало підстави М. Возняку стверджувати, що в науці він був «трутнем, який для літературознавства зробив ще менше ніж його попередник на кафедрі (О. Огоновський – Л. К.)» [322, с. 135]. До таких висновків М. Возняк прийшов після того, як О. Колесса

«вище поставив польський мандат до австрійської державної ради від почесного становища професора університету» [37, арк. 3]. Відносини між двома науковцями значно ускладнилися після критичних випадів О. Колесси на роботу М. Возняка про граматику Лаврентія Зизанія «про яку то похвали виписав петербурзький професор і академік Федір Корж у листі до д-ра М.Лозинського» [37, арк. 4].

У 1906 р. М. Возняк вступив до «Руського педагогічного товариства». У цей період побачила світ значна кількість його розвідок на різноманітну тематику. М. Мороз справедливо відзначив: «Наукові інтереси М. С. Возняка визначилися й сформувалися в першому десятилітті нашого віку (XX ст. – *Л. К.*). Водночас М. Возняк познайомився з творами І. Франка, глибоко засвоївши ідеї революціонера-демократа. Цей вплив визначив зміст і напрям його наукової й громадської діяльності. Поряд з В.М. Гнатюком, Ф.М. Колесою, В.Г. Щуратом М. С. Возняк був носієм славних традицій Івана Франка в розвитку науки й культури на західноукраїнських землях» [324, с. 33].

У цей період М. Возняк налагодив контакти із тогочасним провідним галицьким громадсько-політичним діячем К. Студинським. Фундатор франкознавства допомагав йому у його науковій роботі і, на думку В. Дорошенка, належав до його улюблених учнів [221, с. 372]. Сам же К. Студинський, зазначав: «Для мене особисто смерть Анатолія Вахнянина була великою трагедією. Під її важким враженням я цілком відсунувся від світу, відбував виклади і працював у бібліотеці «Народного Дому», де ладив саме до друку другий том видання «Кореспонденція Якова Головацького в рр. 1835 – 49», що рік пізніше вийшов у світ. Разом зо мною сиділи при роботі мої щонайкращі студенти:

Ярослав Гординський, Михайло Тершаковець, Михайло Возняк, Володимир Созанський, Юліан Чайковський і другі» [337, арк. 2].

І. Франко, що стежив за розвитком наукового шляху цієї молодшої генерації, також відзначав вплив К. Студинського: «На всіх... видно головно вплив проф. Студинського, бо проф. Колесса задля браку часу не встиг досі ані сам зазначити себе науковими працями, крім тих, які належать до його перед професорських літ, ані виявити свій духовний вплив на своїх слухачів...» [287, с. 112]. З листів, що збереглися в архіві К. Студинського, можна зробити висновок, уже у 1908 р. наукові роботи засновника франкознавства «справляли добре враження про автора, глибоко заангажованого в науку, і К. Студинський вважав, що він заслуговує на звання дійсного члена Товариства» [287, с. 113].

Після закінчення університету Краєва шкільна рада рескриптом від 21 серпня 1908 р. направила молодого науковця на викладацьку роботу у Академічну гімназію у Львові, де навчалися його два молодші брати [37, арк. 1]. У 1911 р. М. Возняка, за поданням К. Студинського, обрано дійсним членом філологічної секції НТШ. Проте рішення секції не було затверджене відділом товариства, оскільки його члени, зокрема С. Томашівський та С. Рудницький вважали за необхідне підвищити вимоги до кандидатів на вступ у Товариство – вимагались більш науково виважені праці та звання доктора. Оскільки молодий дослідник не відповідав встановленим вимогам, його не прийняли у НТШ. З цих причин «Возняк був страшенно ображений... і на НТШ і, зокрема, на Студинського. І хоч завинили властиво Томашівський з Рудницьким, а не Студинський і секція, Возняк до кінця свого життя мав жаль і уразу до Студинського, як спричинника, хоч і мимовільного, його пониження» [221, с. 373].

Зосередженість М. Возняка на науковій роботі приносила свої плоди. Його праця на науковій ниві не залишилася непоміченою Каменярем, який у рецензії на його книгу «Маркіян Шашкевич як фольклорист» відзначив, що «розвідка... визначається всіма прикметами совісно виконаної, переважно бібліографічної праці, якої метою було на основі рукописних матеріалів виявити та виказати працю Маркіяна Шашкевича над збиранням та записуванням галицько-руських народних пісень...» [221, с. 181]. Про автора, І. Франко відгукувався як про літературознавця у якого «треба признати найбільшу працьовитість та найліпше вироблену методу точного, скрупулятного до найменших дрібниць досліду мовних та літературних явищ» [322, с. 135]. Хвалебні слова І. Франка адресовані М. Возняку варто сприймати дещо критично, оскільки цим Каменяр спонукав молодого науковця до нових творчих пошуків.

Загалом серед громадсько-політичних діячів, що мали вплив на молодого науковця, варто виділити М. Драгоманова та І. Франка. Першого, згодом, він ідеалізував, називаючи провідним емігрантським діячем, а другому – присвятив сотні своїх наукових досліджень. Зрештою І. Франко також підпав під вплив відомого емігрантського діяча, оскільки, за його ж словами «несоціалістичні теорії чинили Драгоманова таким страшним, а то й ненависним для реакційної частини нашої суспільности, а власне його пропаганда, що так скажу, одноцільности людські одиниці, пропаганда щирости, простоти й постійности в сповнюванні прийнятих на себе обов'язків, явного і рішучого висловлювання своїх переконань і поступовування, згідно з тими переконаннями. Отсі майже чисто етичні принципи, то був той великий фермент, який вкинув Драгоманов в галицьку суспільність» [179, с. 35].

Тогочасна суспільно-політична ситуація впливала на тематику наукових робіт майбутнього академіка. Особливість «раннього» М. Возняка – пошук предмету дослідження. Перші його роботи присвячувалися не Каменяру, а відомим громадсько-політичним діячам, письменникам, поетам. Пріоритетним напрямом дослідження цього періоду стали постаті М. Шашкевича та Т. Шевченка, що пояснювалося ювілеями цих діячів (у 1911 р. – виповнювалося сто років від дня народження М. Шашкевича та п'ятдесят років від дня смерті Т. Шевченка).

Упродовж 1911 – 1912 рр., М. Возняк публікувався у літературному журналі «Неділя», взявши на озброєння слова головного редактора цього часопису, який зазначав, що 1911 р. – «рік великих національних ювілеїв», пов'язаних із Т. Шевченком та М. Шашкевичем. Називаючи письменників «нашими великими проповідниками», він закликав «не лише до кращого засвоєння їхньої духовної спадщини, а й до розгортання «національної праці», до «індивідуальних і масових подвигів на полі національного самоусвідомлення» [284, с. 317].

З цих причин, з'явилася значна кількість розвідок, що присвячувалися Т. Шевченку і М. Шашкевичу. Зокрема у статті «В пошуканю за портретом М. Шашкевича» [150] на основі таких статей як «Пам'ять Маркіяну-Руслану Шашкевичу» Я. Головацького, «Возрожденіє галицкой Руси і Маркіян Шашкевич», вірші «Згадка за Маркіяна Шашкевича» М. Устияновича, а також листа І. Вагилевича до М. Погодіна від 26 червня 1843 р., М. Возняк намагався відтворити зовнішній вигляд чільного діяча «Руської трійці».

Незабаром побачила світ стаття «Слідами Маркіяна», у якій М. Возняк дещо ідеалізував постать М. Шашкевича, вважаючи що він справив значний вплив не тільки на розвиток української

літератури, а також і на політичні події, оскільки діяльність української політичної еліти 40-х років ХХ ст. «у народному напрямі... пронизана думками Маркіяна Шашкевича». Зокрема перед організаційним оформленням Головної Руської Ради 2 травня 1848 р. М. Устиянович прочитав «Згадку за Маркіяна Шашкевича во вічную его пам'ять», що значно піднесло національний дух, а присутні поклонилися йому за те, що «він так горячо полюбив свій народ» [208, с. 45].

Засновник франкознавства намагався довести, що М. Шашкевич був ініціатором видання альманахів «Галичанка» та «Вінок русинам на обжинки». Водночас у статті «Слідами Маркіяна» він переконував сучасників, що його суспільно-політичні орієнтири послужили дороговказом для значної кількості тогочасних громадсько-політичних діячів, творчої інтелігенції. З цих причин М. Возняк закликав поглибити вивчення літературної спадщини М. Шашкевича, обурювався на своїх попередників, які «взялися писати дурниці про Шашкевича».

У розвідці «Ювілейна бібліотека. Т. 1. Русалка Дністрова» він критично проаналізував друге видання «Русалки Дністрової» Й. Застирця, вважаючи, що «Передрук «Русалки» досить недбалий, не справлено й не відмічено похибок, які попали в перше видання, а є й нові, які треба приписати видавцеві. Кілька кепсько склеєних напушистих і темних фраз в передмові не покривають недостач видання, що в таким негармонійнім виді розійдеться головно поміж молодіжжю» [214, с. 34]. Окремі аспекти видавничої діяльності чільного діяча «Руської трійці» досліджені науковцем у статті «До історії альманахів М. Шашкевича» [160].

Під іншим кутом зору М. Возняк проаналізував науковий доробок сина М. Шашкевича – Володимира, прийшовши до

висновку, що його поетичні праці не можна ставити в один ряд із аналогічними творами його батька.

Праці М. Возняка про М. Шашкевича поєднували історичні, літературні і фольклористичні сюжети. Проте «вчений не був фольклористом у повному розумінні слова, – зазначав М. Мороз, – немає жодного його запису народної пісні або зразків інших жанрів фольклору, його, здається, мало цікавили теоретичні питання фольклористики. Однак його внесок у вивчення народної поетичної творчості досить помітний» [324, с. 33].

Над фольклористичною проблематикою автор працював у трьох напрямках: 1) публікація записів українських народних пісень і дум, які знаходилися в рукописах чи маловідомих друкованих виданнях XVII – XVIII століть; 2) висвітлення фольклористичної діяльності учасників «Руської трійці» – М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького; 3) дослідження діяльності І. Франка як фольклориста.

Щодо М. Шашкевича, за словами Г. Бурлаки «дослідник влучно підмітив величезний вплив народних пісень на його власну поетику. Щоправда до глибокої розробки цієї теми він не вдавався; це зробили його сучасники Ф. Колесса (Про віршову форму поезій Маркіяна Шашкевича. – Львів, 1911) та Я. Ярема (Маркіян Шашкевич як лірик-поет. – Тернопіль, 1911)» [239, с. 53].

Значно скромніше, на цьому етапі наукової діяльності, молодим науковцем відображено життєвий та творчий шлях Т. Шевченка. У розвідці «Перша вистава «Назара Стодолі» в Галичині» [201, с. 43], автор звертався до 1864 р., коли галичани отримали змогу вперше побачити п'єсу Т. Шевченка. Новизною відзначається стаття «Відгомін «Чайок» Б.Залеського в поезіях Шевченка» [152] у якій засновник франкознавства на основі порівняльного аналізу твору

Б. Зелеського «Чайки» та Т. Шевченкових «Іван Підкова» та «Гамалія», доводив (наводячи широкі цитати), що Кобзар почерпнув із твору значну кількість матеріалу, який пізніше використав при написанні зазначених робіт.

Стаття «Народина культу Шевченка в Галичині» [194] започаткувала серію видань М. Возняка про Т. Шевченка, у яких автор намагався дати відповідь на питання: коли галичани вперше познайомилися із творами Кобзаря і який вплив на них вони справили? Свої роздуми він продовжив у статті «В справі ювілею столітніх уродин Т. Шевченка» [151]. У ній дослідник закликав громадськість широко відзначити ювілей Кобзаря, зважаючи на його вклад у пробудження національної свідомості українського народу Австрійської та Російської імперій. Засновник франкознавства констатував відсутність достатньої кількості наукових праць про Каменяра, висловлював своє обурення з приводу відсутності пам'ятних знаків в Галичині Т. Шевченка. Не покладаючи надій на органи влади, М. Возняк закликав Українське наукове товариство в Києві, «Просвіту», Українське педагогічне товариство, НТШ у Львові розпочати підготовку до урочистостей. Його думки знайшли продовження у розвідці «Кілька слів про повні видання поезій Шевченка» [189].

Згодом із встановленням радянської влади, писати на подібну тематику М. Возняку уже не дозволяли, оскільки в кращому випадку статті залишалися без уваги і не друкувалися, у гіршому – «поверталися авторові «на доробку» або й відхилялися без жодних рецензій, а тільки на підставі зроблених у тексті підкреслень, знаків запитань чи інших негативно-оціночних зауважень» [329, с. 119]. З цих причин до кінця 1950-х рр. не побачили світ такі праці про Т. Шевченка, як «Від появи «Кобзаря» Т.Г. Шевченка до

наших днів», «Перший етап зацікавлення Шевченком у Наддністрянщині», «Т.Г. Шевченко і М.В. Гоголь», «Шевченко і Пушкін», «З рукописних видань Франка про Шевченка», «Промова в день святкування річниці Т.Г. Шевченка» [329, с. 119]. Характерною особливістю розвідок молодого науковця, що були опубліковані в періодичних виданнях та призначені для широкого загалу, а не виключно наукового кола, стала їх позбавленість «поверхневого популяризаторства» [238, с. 71], націленість на розширення джерельної бази наукових досліджень.

Окрему групу наукових праць засновника франкознавства раннього періоду становлять публікації, у яких показано єдність українців по обох боках Дніпра, контакти провідних громадсько-політичних діячів, незламність сили духу в боротьбі за державницькі ідеали. Таким чином, молодий дослідник став одним із фундаторів наукового вивчення літературних взаємин, що базувалась на запереченні ідеї національного герметизму [331, с. 71 – 72].

Уже у 1911 р. М. Возняк опублікував розвідку «Погляд на культурно-літературні зносини галицької України та російської в першій половині XIX в.» [204, с. 78], у якій показано дискримінаційну мовно-культурну політику російської влади щодо українського населення та її вплив на галичан, культурний взаємообмін галицьких і російських українців, позитивний вплив низки відомих наддніпрянських громадсько-політичних діячів на суспільно-політичну ситуацію та розвиток національної свідомості у краї.

Того ж року побачила світ розвідка М. Возняка «Галицькі граматики української мови першої половини XIX ст.» [155]. У дослідженні автор проаналізував зміст підручників з граматики, їх походження, відмінності та впливи на освітній процес для українців

Австро-Угорщини. У ній були проаналізовані граматики О. Левицького 1834 р., Й. Лозинського, І. Вагилевича 1845 р., Т. Глинського 1845 р., Я. Головацького та ін.

Одне із основних завдань автора – пояснити причини «недопускання живої мови до галицьких граматик». Він зазначав, що «одно з перших місць займає той факт... що в відродженню галицької України взяло таку визначну участь духовенство, так тісно звязане з церковно-словянською мовою. Видно се найкраще по закордонній Україні, де православне духовенство не могло відогравати так великої ролі в відродинах своєї вітчизни, як в Галичині уніатське» [155, с. 2].

Порівнюючи галицькі і наддніпрянські граматики, автор відзначав, що «в закордонній Україні в одній із перших граматик мужицької мови – граматиці Павловського – в основу взяв автор народню живу мову. Тою самою дорогою пішли й пізніші дослідники української мови, Українці і великороси, Срезневський, Лавровський, Максимович, Даль...». Щодо Галичини, дослідник погоджувався із Драгомановим, який вважав, що у краї «не тільки Лозінський, Левицький, але й Головацький и Осадця не посміли узяти за основу своїх виводів граматичних малоруску простонародню мову, а намішали з нею у свої граматики и церковних и російських елементів». Інша причина відутності народної мови у граматиках першої половини ХІХ ст., на думку автора, – «сильний вплив граматики Смотрицького, яка, як звісно, через двіста літ по своїм виході була шкільним підручником не тільки на Україні, Білоруси та Московщині, але й у південній славянщині» [155, с. 2 – 3].

Окремим друком у 1911 р. була надрукована «ГраMATика Лаврентія Зизанія з 1596 р.» [156]. У праці автор ще раз наголосив на характерній рисі українського письменства: «Вже з самих початків

письменства на Україні і на Русі взагалі слідна боротьба живої народної мови з церковнослов'янщиною». Щодо XVI ст. дослідник відзначав, що народній мові «пособляв» реформаційних рух, однак «й увести чисту народню мову в переклад святого письма не зважився ніюдин український або білоруський перекладчик чи викладчик, але все таки мові таких перекладів і пояснень зроблено так далеку уступку, що їх міг зрозуміти й «посполитий люд» [156, с. 1 – 2].

Значну увагу М. Возняк приділяв рецензуванню наукових робіт. На особливу увагу заслуговує рецензія на дослідження І. Франка «Апокрифи і легенди з українських рукописів», видане НТШ у 1910 р. Праця стала першою франкознавчою роботою М. Возняка. Молодий науковець незважаючи на авторитет Каменяра, крім позитивних моментів у роботі, виокремив її недоліки, зокрема відзначив відсутність посилань на російські джерела. Однак, сам же пояснив причину їх відсутності: «Франко не займав становища, яке йому справедливо належалося, через що й не міг користуватися російськими бібліотеками» [235, с. 28]. Теза наштовхнула Л. Бондар на думку, що рецензуючи працю І. Франка, М. Возняк застосував не чисто літературознавчий, а значно ширший – політичний підхід. «Це розбиває закоріненний у нашій свідомості стереотип уявлення про М. Возняка як аполітичного вченого, зануреного в чисту науку, – зазначає дослідник. Інший так само хибний стереотип – те, що ніби М. Возняк тільки збирав фактичний матеріал і не був здатний до теоретичних узагальнень... Возняк не просто переказував зміст, він аналізує, визначає метод Франкового дослідження як порівняльний і при цьому найбільше досягнення цього методу вбачає в можливості виявити, що саме вніс український народ в апокрифи...» [235, с. 28].

У рецензії на поему І. Франка «Панські жарти» М. Возняк поставив перед науковою громадськістю для того часу недосягну проблему – потребу повного системного видання творів Каменяря. Інші рецензії молодого дослідника також відзначалися об'єктивністю. Проаналізувавши «Церковний пісенник...», виданий у Жовкві 1910 р. василіанами, М. Возняк, як прихильник літературної української мови, дорікав авторам за значну кількість галицизмів, церковнослов'янізмів і полонізмів. Їх присутність у праці справило на рецензента загалом негативне враження від роботи.

У рецензії на збірку творів, підготовлену Ю. Романчуком, автор проаналізував зовнішнє оформлення творів їх мовні особливості. Загалом М. Возняк справляв відчутний вплив на відомого громадсько-політичного діяча. Зокрема у 1913 р. Ю. Романчук планував опублікувати низку видань М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького у четвертому томі «Руської писемності». Підготувавши текст, на основі робіт М. Возняка, Ю. Романчук не зміг упорядкувати бібліографію, яка за його ж словами «певне буде потребувати справлення чи доповнення на основі тих розслідувань, які за останні сім літ, себто від часу, як вийшло перше видання, були зроблені». «Тут у Відні, – зазначав Ю. Романчук, – звідки не можу тепер віддалитися, потрібних матеріалів не маю, чекати аж вернуся до Львова було б довго». Тому відомий громадсько-політичний діяч звертався до засновника франкознавства з проханням «подати свої поправки, по можливості якнайскорше». Водночас М. Возняк запропонував замінити термін «Руска», що вживався у виданні на «Українська». Проте Ю. Романчук вважав це передчасним, оскільки новий термін не до кінця «вживився» у Галичині і Буковині.

Вагомим здобутком М. Возняка стало упорядкування збірника українських народних казок, що були опубліковані тільки

у 1946 – 1948 рр. Проаналізувавши їх зміст, варто поділити їх героїв на дві чіткі групи: до першої застосовано антропоморфні та зооморфні образи Правди, Неправди, Злиднів, Скупості; друга група охоплює казки, в яких змальовуються конфлікти родинного життя (стосунки між мачухою і пасербицею, невісткою і зовицею, висміюються егоїзм, скупість, ледарство, брехня тощо [237, с. 60].

У цей же період засновник франкознавства присвятив низку розвідок історії української драматургії [209], рецензує дослідження В. Перетца «К истории польского и русского народного театра», працю М. Сперанського «К истории собрания песен Н.В. Гоголя», М. Бикова «Ив. Ив. Манжура, украинский этнограф и поет (1851 – 1893), Катеринослав, 1910».

У 1910 р. М. Возняк опублікував працю «До історії українського вірші і драми» [161], де проаналізував різдвяні і великодні вірші-орації зі збірника кін. 17 – поч. 18 ст. Дослідження побачило світ зважаючи на те, що «зادля свого літературного та культурного інтересу заслуговує сей збірник вповні на детальніший опис». Робота пронизана «правками та доповненнями», оскільки збірник «зберігся в дуже знищенім стані без початку та кінця» [161, с. 2 – 3].

У дослідженні «До історії видань Ількевичевих приповідок» [162], автор в притаманній йому формі викладу матеріалу, на основі аналізу епістолярної спадщини Ількевича, намагався відтворити хронологію подій, що передували виданню «приповідок». Відзначивши наукову новизну видання, вчений підкреслив, що праця була прихильно зустрінута науковою спільнотою. «Журналь Министерства народного Просвещения» зауважив, що надрукована «очень красиво книга Русскими буквами на галицком наречии. Оно близко к нашему и кажется еще понятніе для насъ, чьмь Малоросійское, а книжечка, которая писана імь, представляет живое

доказательство сродства славянских племенъ, разделенныхъ временемъ, пространствомъ, судьбою... ко всему родномъ имъ, простора древнего бита Руси» [162, с. 188 – 189]. М. Возняк зазначав, що Г. Ількевич збирав також пісні в коломийському обводі. Його записи пісень увійшли до збірника В. Залеского.

У філологічному збірнику приуроченому пам'яті К. Михальчука, М. Возняк опублікував статтю «Епізоди культурних зносин галицької й російської України в 1-пол. ХІХ в.» [170], у якій відобразив культурні контакти українців Австрійської та Російської імперій. Свою роботу автор хронологічно доводить до середини ХІХ ст., оскільки в подальшому, на його думку, «перервала ся звязь галицької України з російською майже вповні» [171, с. 92]. За його переконанням «друга фаза» «сих культурних зв'язків розпочинається у 60-х рр. ХІХ ст.», коли «збудила сонних, одушевила ідеї безідейним геніяльна пісня Шевченка, а далі й інші літературні твори російської України. Зріст Шевченкового культу в Галичині се разом міра щораз більшого поширювання української національної ідеї в Галицькій Україні», – зазначав автор [171, с. 92 – 93].

У 1913 р. вчений опублікував дослідження «Життя і значіння Івана Франка» [179]. Її поява стала результатом попередньо розкритикованої І. Франком розвідки «Іван Франко з нагоди сорокалітньої літературної праці», що налічувала численні «помилки, непорозуміння та стилістичні й речові незручності» [299, с. 26] (пізніше М. Возняк пояснював це тим, що писав дещо «по своїй догадці» [337, с. 407]). Ця робота зважаючи на те, що містила «заклики до повалення існуючого суспільного устрою» була заборонена у Російській імперії. Зрештою початком ґрунтовного вивчення М. Возняком творчості Каменяра слід вважати 1925 р.,

коли ним вперше вжито термін «франкознавство» у статті «На порозі студій над Франком» [323, с. 61].

Пізнє зацікавлення творчістю Каменяра не свідчить про відсутність контактів між обома вченими – між ними склалися тісні наукові взаємини, оскільки у своїх наукових роботах І. Франко, подекуди, використовував напрацювання молодого вченого. Зокрема, у передмові до «Венецького купця» В. Шекспіра, Каменяр, простежуючи міграцію орієнтальних мотивів, посилається на польський текст, що його вказав М. Возняк. Готуючи до друку розвідку «Азбучна війна в Галичині 1859 р.» він передрукував уривок з книги майбутнього академіка «Писання Маркіяна Шашкевича». М. Возняк підготував також «причинки» до редагованої Франком галицької бібліографії XIX ст., які упорядник хотів помістити «як окремі цілості, хоч се буде з ущербом для хронологічного порядку видань» [299, с. 25].

Проте беручи за основу латинський вислів «amicus Plato, sed magis amica veritas» («Платон – приятель, але істина більший друг»), І. Франко неодноразово критикував М. Возняка. Зокрема, негативною була його оцінка рецензії молодого дослідника на книгу О. Соболевського «Матеріали і дослідження в галузі слов'янської філології і археології» (Каменяр назвав її «досить поверхневою і недоладною»), а також статті «Дещо про літературну спадщину Іоаникія Волковича» (заперечив авторство трагедії «Христос пасхон») [299, с. 25]. Щодо роботи «Жите і значінне Івана Франка», автор зазначав причину її появи – вона з'явилася на світ тому, що «від смерті Шевченка поза Михайлом Драгомановим ніхто з українців не здобув собі більшого імени на всіх українських землях, як в австрійській, так і російській Україні, ні один із українських письменників поза Шевченком не має такого розголосу межи

чужими, славянськими та неславянськими народами, як д-р Іван Франко» [179, с. 5].

Ідеалізуючи постать Каменяра, у роботі автор відобразив його життєвий і творчий шлях. Свою розповідь він розпочав із дитячих років відомого громадсько-політичного діяча, зазначаючи, що найважчий період його дитячих років припав на час смерті батька, після чого мати «мусила скоро вийти вдруге замож, щоби удержати підупале господарство в цілости» [179, с. 7]. Першопочатки захоплення І. Франком літературою, М. Возняк виводив з часів навчання в нищій гімназії, коли молодий хлопець «почав збирати народні пісні, зразу від матері, а потім і в Дрогобичи питає за ними в ремісників і інших свідомих людей так, що небавком мав два грубі зшитки записів». Вчений зазначав, що після від'їзду з Дрогобича до Львова, І. Франко уже мав «кілька книжок, записаних... своїми власними віршовими й прозовими творами: любовними поезіями, драмами, віршованими оповіданнями...» [179, с. 8 – 9].

Початком громадсько-політичної роботи Каменяра став час навчання на філософському факультеті Львівського університету, де молодий Франко познайомився із М. Павликом. Описуючи арешти І. Франка, його роботу в «Громадському друзі», вчений значну увагу приділив повісті «На дні», яка справила на громадськість «сильне вражіння». Проте, робить висновок засновник франкознавства, І. Франко «вороже настроїв проти себе й польську суспільність» через те, що віденський часопис «Цайт» надрукував «неприхильну статтю про польського найбільшого поета Міцкевича» [179, с. 24].

Автор прийшов до висновку, що «вже в ювілейнім році (1898 р. – столітнє відродження української літератури і двадцятиліття творчої діяльності І. Франка – Л. К.) свої і чужі називали Франка першорядним артистом слова й ученим і найвизначнішим діячем

українського слова. Вказували разом, що артистичні твори Франка могли би займати почесне місце в котрій небудь з теперішніх європейських літератур» [179, с. 25].

Зазначаючи, що «працював Франко на всіх можливих полях літератури» вважав, що до «найкращих його творів треба зачислити ті вірші і оповідання, в яких змальовані картини з життя галицького хлопа, робітника та бідного й завзятого в боротьбі за красшу долю жида, що також красших відносин уміє чесно жити з торгівлі, ремесла й релі» [179, с. 25].

М. Возняк був дописувачем друкованого органу «Просвіти» – журналу «Письмо з Просвіти». У 1913 р. у цьому виданні опубліковано три статті вченого: «Дещо про ціль «Просвіти», «Короткий історичний огляд діяльності товариства «Просвіта», «Пам'яті поета-просвітителя», які відображали його ставлення до національно-культурного товариства. Він вважав, що члени організації повинні виконати дві програми: мінімум – щоб не було ні одного неписьменного і максимум – щоб не було ні одного неосвіченого. «Тоді, – зазначав М. Возняк, – «Просвіта» просвітить і відродить нашу націю» [223, с. 69]. Загалом «у своїх просвітянських розвідках академік оперує цифрами, фактами, наводить цікаві матеріали зі статуту Товариства, що допомагає читачам збагнути значимість праці кожного інтелігента в організації шкіл, відкритті бібліотек, написанні підручників...» [223, с. 68].

Стаття про історію створення і діяльності львівської «Просвіти» була опублікована засновником франкознавства у журналі «Украинская жизнь», що виходив у Москві. Редакція видання особисто звернулася до М. Возняка з проханням «виручити журнал щодо недостачі статей про Українське життя в Галичині», оскільки «росіяни його зовсім не знають». Видання ставило за мету

ознайомити читачів «з різними сторонами українського життя в Галичині, а надто з тим, де цілком певно можна говорити про культурні здобутки, про сталі організаційні форми руху, взагалі про те, що свідчить про культурний доробок».

На особливу увагу заслуговує дослідження «Просвітницькі змагання галицьких українців у ХІХ віці», у якій засновник франкознавства порушив низку важливих проблем, одна із яких – зародження української інтелігенції. М. Возняк зауважував, що у перші роки після прилучення Галичини до Австрійської імперії української інтелігенції не було. Тому важливою заслугою австрійського уряду було «піднесення руського духовенства», що «рівнялося піднесенню українського народу», адже, продовжує вчений «духовенство творило тоді одиноку нашу інтелігенцію, зв'язану тісно з інтересами мужицтва» [207, с. 4]. Критикуючи соціально-побутову характеристику духовенства, М. Возняк наводив слова крилошанина М. Гарасевича: «Ото видимо, що наше світське духовенство було в найбільшій темноті, що приходники ледво вмiли читати й писати та жили в загальнім пониженю. І дійсно, яку пошану могло мати священство у світських людей висших верств, коли воно ледве одежию рiжнило ся від поспiльства? Який вплив воно могло мати на них, коли само ледви знало перші основи релігії?» [207, с. 4]. До заслуг Австрійської імперії дослідник відніс відкриття «14 місць для молодих українців у духовнім заведеню «Барбареум» та Львівського університету (1783), організацію духовної семінарії тощо.

Проте, незважаючи на такі заходи, пише М. Возняк, українці «не дуже могли користуватися» ними через те, що «всі виклади відбувалися на університеті в латинській мові. Після приписів повинні були виховатися найперше ученики, які могли би були

слухати на філософії приготовавчих предметів у латинській мові, складати з них іспити та користати з латинських богословських студій, на яких тільки пасторальну пояснювали по польськи» [207, с. 2]. У цей період, зазначав вчений, «ціла освіта сільського люду починалася і кінчилася катихизаційними науками в церкві, розуміється, о скільки до такої науки були здібні або мали охоту тодішні парохі. Найшовся охочий до просвіти парох, а при нім дяк зі сякою такою освітою, він учив у своїй хаті з букваря або ще частіше з писаних табличок азбуки й трохи писати й рахувати» [207, с. 7].

«Розсвіт» культурного піднесення українського народу М. Возняк вбачав після створення «Руської трійці», серед членів якої «найбільше вибився поміж ними й освітою й розумінем розпочатої справи Маркін Шашкевич». Він висказав рішучу думку, що вони (русини – *Л. К.*) повинні злучитися в гурток, «вправлятися в славянських мовах і українській, впроваджувати в українських кругах розговірну українську мову, підняти народнього духа, просвічати народ, і протиділаючи польонізації, відродити українську літературу в Галичині» [207, с. 18].

Занепад національно-культурної роботи, на думку М. Возняка, настав у 50-х рр. XIX ст., коли «пропав для українців Вагилевич, опинившись в польськiм таборі, омертвів Яків Головацький, замотаний у сіти русофільського гуртка з Денисом Зубрицьким і такими його помічниками, як Антін Петрушевич і інші. Русофіли одержали ключ до заморожене усякого народнього руху. Ними було обсажене святоюрське «гніздо шершенів», якому було підчинене народне шкільництво» [207, с. 50].

Таким чином, підсумовував дослідник «два стани: духовний і учительський, які могли робити просвітню роботу поміж народом, на святоюрську коменду приготовляли той нарід на обединене, а коли

не хотіли би послухати такого зазиву, найболейсніша струна їх естования, бо матеріальна підстава ставала загрожена. Таким способом зломили й Антона Могильницького й Миколу Устияновича, доки не осягнули страшного застою у нашій культурній життю в 50-х рр. Замість одушевлення байдужість, замість поривів безсиле, замість ініціативи й руху гробова тиша, замість довіря у власні сили повна апатія – отсе ті наслідки, які викликала скрізь робота Зубрицького» [207, с. 50].

Перші вдалі наукові спроби додали впевненості М. Возняку, допомогли здобути авторитет та повагу у низки відомих громадсько-політичних діячів Західної України. Особливо дружні відносини склалися із В. Дорошенком – упорядником архіву І. Франка, та І. Кревецьким – директором бібліотеки Наукового товариства ім. Т. Шевченка (1909 – 1937 рр. із перервами). Упродовж наступних років їх співпраця в науковій фері набула більш усталеного характеру.

І. Кревецький виступив ініціатором створення бібліографічної комісії Наукового товариства ім. Т. Шевченка у 1909 р. Основне її завдання полягало у розробці української бібліографії. За основу роботи Комісії (голова І. Левицький) взято критерій вичерпності наукових робіт. Її члени планували видати: 1) серію «Матеріали до української бібліографії»; 2) бібліографічний покажчик україномовних праць, що з'явилися у ХІХ ст.; 3) бібліографію української книги, виданої до 1798 р.

М. Возняк активно підтримував починання директора бібліотеки НТШ. На нього покладалося завдання «реєструвати все, що було надруковане українською мовою, незалежно від змісту, національних, політичних, громадянських переконань авторів чи

видавців, правопису, шрифту (латинка, т. з. «гражданський» чи кириличний)».

Таким чином, незважаючи на матеріальні труднощі, М. Возняк завдяки працьовитості та наполегливості зумів отримати вищу освіту у Львівському університеті, розпочав наукову роботу. Проаналізувавши ранні роботи М. Возняка, можна стверджувати, що: 1) на початку наукової діяльності М. Возняк значну кількість статей присвятив дослідженню життєвого та творчого шляху М. Шашкевича та Т. Шевченка; 2) молодий вчений не зміг уникнути справедливої критики І. Франка, що, справило позитивний вплив на його становлення як науковця, призвело до більш скурпульозного ставлення до джерел; 3) наукові уподобання сформувались під впливом наставника – К. Студинського; 4) М. Возняку не вдалося уникнути ідеалізації об'єкту свого дослідження, що особливо помітно при вивченні творчості М. Шашкевича; 5) у ранніх роботах науковця формуються засадничі принципи його методологічної роботи, що згодом будуть розкритиковані радянською історіографією в основному через надто довгі цитати та відсутність аналізу матеріалу та його критичного осмислення.

РОЗДІЛ III

ПРОСВІТНИЦЬКА ТА НАУКОВА ПРАЦЯ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

3.1. Напрями громадської діяльності

Після початку Першої світової війни, М. Возняк був змушений покинути Галичину та переїхати до Відня, куди емігрувала більшість відомих громадсько-політичних діячів національно-демократичного табору, українських організацій та інституцій, в т. ч. – Союз визволення України (СВУ), чільні діячі якого головним своїм політичним постулатом проголосили державну самостійність і соборність України.

Згадуючи ці події М. Возняк у своїй автобіографії писав: «Я виїхав перед москалями зо Львова; по дорозі прийшло комусь на думку завести мене до Телергофу, одначе через якусь помилку кондуктора повезли мене далі до S.Veit an der Glain у Каринтії. Звідти витягнула мене організація Союз визволення України» на технічного редактора його двотижневика «Вістник», що видавався для національного освідомлення російських українців в австро-німецьких таборах» [37, арк. 2].

Емігрувавши за кордон, М. Возняк: 1) уникнув служби в армії; 2) втратив контакти з родиною в т.ч. із рідними братами; 3) став одним із активних «просвітителів» СВУ; 4) отримав можливість продовжити наукову роботу. У Відні, крім громадсько-політичної роботи, майбутній академік працював викладачем у гімназії, що організував І. Кокорудз. Упродовж 1917 – 1918 рр. він читав лекції з латинської та грецької мов і за словами директора «обов'язки свої сповнював совісно і з добрим успіхом» [471, с. 2].

У списку, що був складений одним із лідерів СВУ А. Жуком, нараховувалося 250 членів товариства з них 40 – галичани і буковинці. Вони належали до різних політичних напрямів та ідейних переконань, але сприймали основне положення СВУ – державну незалежність України [335, с. 77]. Власне у списку А. Жука значився також М. Возняк, який тяжів до націонал-демократичного напрямку.

Політичні переконання М. Возняка сформувалися в ранньому дитинстві. Він виховувався в українській національно-свідомій родині. В одному із листів брата Кирила до М. Возняка (1912 р.), відзначалося: «Будучи у Львові, задивлявся я ідеально на ту справу (піднесення національного духу – *Л. К.*), думав, що за один місяць зроблю зі свого села непереможну українську твердиню, а тут ні трохи не сповнюють мої мрії». Проте, після початку Першої світової війни «в московській в'язниці перестудився старший брат, дістав «гальопуючі» сухоти, заразив молодшого брата і один по другім закінчили свій життєвий шлях» [37, арк. 2 – 3].

Щодо М. Возняка, то він активно включився у громадсько-політичну роботу. У Відні Союз почав видавати свій головний пресовий орган – «Вістник Союзу визволення України», який виходив з жовтня 1914 р. до листопада 1918 р. (в останньому році – під назвою «Вістник політики, літератури й життя»). Це був регулярний, часто ілюстрований щотижневик. Редагування й коректуру текстів здійснювали М. Возняк і В. Дорошенко. У редакції часопису працювали близько 60 осіб. На його сторінках друкувалися А. Жук, І. Крип'якевич, Б. Лепкий, О. Назарук, О. Кобилянська, С. Томашівський, В. Темницький, В. Винниченко, Л. Ганкевич, В. Сімович, Є. Левицький, П. Карманський, М. Лозинський та інші відомі українські вчені, публіцисти,

політики. Також друкувалися твори зарубіжних діячів науки, культури і політики, зокрема І. Шишманова, З. Арборе, Дж. Рафаловича, А. Єнсена, Ф. Діреріха, К. Онезорге, Р. Ойкена, І. Ястровата та ін. Він мав значний вплив на формування національної свідомості військовополонених, галичан. Журнал поширювався у Наддніпрянщині [327, с. 14].

Завдяки копіткій редакторській праці М. Возняка на сторінках «Вістника» з'являлися ґрунтовні публікації, що присвячувалися діяльності Союзу, тогочасним воєнним подіям, проблемам українського національно-визвольного руху, міжнародним аспектам українського питання, подавалися історико-культурологічні огляди, друкувалися матеріали іноземних авторів про Україну, її роль у світовому історичному процесі. «Вістник» як позапартійний орган об'єднував українців різного суспільного спрямування, які прагнули до національного визволення [308, с. 12].

Позитивно відгукувався М. Возняк про проведену СВУ національно-просвітницьку роботу між українськими полоненими в Німеччині. Військове міністерство дозволило СВУ вишукувати полонених українців по таборах у Німеччині і обіцяло створити для них окремі табори. З цією метою СВУ розсилав звернення до полонених офіцерів-українців, які повинні були заявити своє бажання про переведення в окремий табір. У ньому зазначалося: «Було б добре, щоб там зібралися не лише раніш свідомі українці, але по можливості усі офіцери, уроджені на Україні, які не порвали своїх зв'язків з нашим краєм і думають після війни жити далі на Україні, без різниці чи вони почувають себе українцями чи ні» [221, с. 382].

М. Возняк був не тільки співробітником редакції «Вістника», але й активним його дописувачем. Однак варто відзначити, що політична тематика, яка домінувала в еміграційних працях науковця, не відзначалася виваженістю у підходах. За свідченням його сучасників «він зовсім серйозно дивувався, чому Винниченко, Грушевський, Петлюра і Скоропадський не можуть погодитися... як би то було гарно коли б вони разом працювали. Возняк ладен був прийняти який-будь лад на Україні, аби цей лад очолювали українці» [221, с. 383].

Зрештою, свою національно-культурну працю він проводив у трьох вимірах: культурна спадщина, національна ідея, державність. У цей період з-під його пера виходить низка праць-роздумів про українську державність. Серед найголовніших проблем утворення Української держави М. Возняк вважав національну ідею. Вчений підкреслював, що вона має глибокі історичні корені, адже в українському народі завжди переважав принцип широкого демократизму та визнання рівного політичного права кожній суспільності. За княжих часів цей принцип виявився у вічевім устрою, громадському і виборно-церковному житті, а згодом – він виступив на повну силу в козаччині, передусім в Запорізькій Січі. Така провідна ідея української нації змогла найкраще проявитися тільки у самостійному житті нації, однак з тим застереженням, що втілення цього принципу в життя вимагало насамперед високого ступеня культурного розвитку нації, по-друге, глибокого й щирого переконання про правдивість ідей і по-третє, великих особистих самопожертв членів всіх станів нації на користь всевладної ідеї [213, с. 149].

М. Возняк не схвалював переконання багатьох українських партій про федерацію автономних держав Росії, називав їх

«федеративними мріями». Наголошуючи на незалежності кожної держави, він тут же зазначав, що будь-яка держава, якщо вона не в змозі забезпечити собі самостійний внутрішній розвиток чи зовнішню безпеку, мусить об'єднатися у вільні союзи. Однак науковець застерігав, що федеративний зв'язок, звичайно, завжди корисніший для сильнішого, а не слабшого. Тому потрібно пам'ятати, що «не особиста свобода громадянина, але азійський деспотизм витворився з колишньої східноєвропейської автономії, спащиною котрої є фантазування про вільні спілки» [213, с. 149].

Звертаючись до минулого, аналізуючи колишні історичні події, М. Возняк влучно визначив причини нетривкості попередніх Українських держав, навівши слова відомої пісні – «Ой біда, біда чайці небозі, що вивела діток при битій дорозі». Розглядаючи зовнішні причини короткотривалості української державності, вчений підкреслював, що багато держав (Греція, Рим, Візантія, Польща, Угорщина, Литва, Туреччина, Росія) принижували українців, прагнули «переробити їх на свою подобу», будь-якими способами заволодіти Україною, визискувати природні багатства, мати користь з її торговельних шляхів і культурних зв'язків.

Окрім зовнішніх причин занепаду Української держави, він відзначав й внутрішні – «в минулім точив її червак незгоди власних горожан». Ретроспективно оцінюючи існування Української держави за Б. Хмельницького, М. Возняк відзначав, що вже під час самого повстання відбувалися чвари між багатими й біднішими козаками, селянством, міщанством і козацькою верхівкою. Ця незгода мала фатальні наслідки для України, бо змусила її шукати допомоги проти Польщі в «союзі й протекції східного царя», які обернулися згодом у повне поневолення Наддніпрянщини Московщиною.

Козаки зіткнулися з повним безправ'ям у Московській державі, адже устрій козаччини був подібний до устрою конституційних європейських держав, якого ніколи не мало ні Московське царство, ні пізніша Російська держава аж до вибуху Лютневої революції 1917 р.: «Що не змогла вдіяти Польща, те доконала Московщина: на руїнах самостійності й автономії України почала вона всесильні заходи над новим винародовленням українського народу й інтелігенції. Тому, якщо думати про будь-яку федерацію з Росією, значить свідомо гнати в могилу живий національний організм українського народу» [213, с. 151].

«Нехай найсумніші події в нашій історії, – наголошував М. Возняк, – заставлять провести порівняння з нинішніми подіями й навчати дечого не тільки наших ворогів, яких історія нічого не навчила, та приятелів, що слухають підшептів наших відвічних ворогів, але головно таки нас, українців». Перебуваючи на чужині молодий вчений цікавився подіями на батьківщині. З листів, написаних до свого брата довідався, що під час літньої кампанії 1915 р. у Вільках «згоріло лише кілька хат. Щоправда москалі забрали за безцінь худобу..., грабували майно» [213, с. 153].

Значно складнішою залишалася суспільно-політична ситуація у Львові. Водночас у М. Возняка викликало занепокоєння залишені без нагляду книжки та старовинні рукописи. У листі до літературознавця (1917 р.) описуючи його помешкання у Львові, А. Рудий писав: «Річи всі стоять спаковані... є там передусім шафи-полиці, набиті повні книжками, маю вражіння, що звідтам нічого не зрушено, бо всі полиці щільно заповнені. Подібно стажерка. Так само одна шафа з полицями робить вражіння, що звідтам не рушено нічого, бо всі річи лежать в можливім порядку» [118, арк. 4]. Таким чином, повернувшись до Львова М. Возняк

отримав можливість продовжити літературознавчі студії, використовуючи документи із власної бібліотекою.

Пропаганда національних ідей посідала важливе місце у діяльності тогочасного українського політикуму. Особливу увагу їй приділяв СВУ в культурно-просвітницькій праці серед військовополонених українців у таборах Австро-Угорщини та Німеччини. Відзначимо, що весною 1915 р. у Фрайштадті (Австрія) перебувало 30 тис. осіб, а у трьох таборах Німеччини (Раштат, Вецляр, Зальцведель) сконцентровано понад 50 тис. українців. Для проведення просвітньої роботи у таборах Німеччини було залучено 29 чоловік, з яких 11 – з Галичини, 10 – з Буковини, 8 – з Наддніпрянщини [335, с. 275 – 279]. М. Возняк долучився до створення часопису, що повинен був поширюватися серед полонених українців у таборі Фрайнштадт. Члени просвітнього відділу СВУ та інтелігенція добре розуміли значення друкованого слова. Напочатку січня 1915 р. відбулися перші організаційні збори членів «Видавничого гуртка», на яких було ухвалено розпочати видання таборового тижневика «Розвага». Редактором часпису був обраний В. Сімович. Перший номер видання побачив світ 5 червня 1915 р.

На своєму засіданні, що відбулося у червні 1915 р., редакція ухвалила: 1) розширити часопис новими розділами, зокрема «Словник незрозумілих слів» і «Всячина»; 2) написати статтю «Про один український народ під двома імперіями»; 3) розширити тематику з українознавства та написати статтю «Про культурно-національну працю у Фрайнштадті»; 4) для популяризації ідей СВУ перші місяці поширювати часопис безкоштовно з гаслом «З рук в руки, з бараку до бараку». Великий вплив на пробудження національної свідомості мали публікації часопису.

М. Возняк, не проводив безпосередньої просвітницької роботи серед полонених українців, проте прагнув допомогти їх національному усвідомленню. Він вбачав у воякові під жовто-блакитним стягом носія української ідеї та нових духовних цінностей, виділяв його бойовий дух і високий патріотичний лет, віру в свої сили і святу справу за свою державу. Засновник франкознавства наголошував, що боротьба всіх українців повинна злитися в однім величезнім, солідарнім змаганню української нації до досягнення тих ідеалів, змагання до яких зродило український оружний чин. Він опублікував книжечку «Наша рідна мова», яка користувалася великою популярністю як серед полонених так і в українського населення. Автор підкреслював, що українська мова давня, поширена на просторі 850 тис. км, який займають українці. Це визнали найвідоміші славісти, навіть російські вчені довели на основі писемних пам'яток, що вже з часів Ярослава Мудрого українська мова дуже відрізнялася від московської й чим далі, тим більше віддалялася від неї. Протягом багатовікового історичного лихоліття вороги загарбували й плюндрували українську землю, несли смерть народу, зробили колишніх вільних громадян своїми підданими й наймитами, але не змогли знищити найціннішого скарбу – української мови. Велике значення для розвитку мови має народна творчість, зокрема українська пісня. Значне багатство української мови заховується в усній словесності та літературі, адже нема нічого сильнішого від слова. «Через рідну мову, – наголошував науковець, – стали ми на ноги, ввійшли в сім'ю освічених європейських народів». Автор, відштовхуючись від старогрецької думки про те, що в людській природі є дві найкращій речі – розум і мова, підкреслював: «Без мови нема розуму, без рідної мови нема власної літератури й культури, без

власної літератури й культури, без власної літератури й культури нема народу» [196, с. 16].

Українська інтелігенція протестувала проти російської окупації Галичини і Буковини, де українці мали змогу власного національного розвитку, а «московські наїзники взялися до своєї споконвічної роботи нищення всього українського». Зрозуміло, що українці трактувалися російськими шовіністами як росіяни, тому вони вважали своїм першочерговим завданням якщо не повністю знищити національну окремішність українців, то принаймі заперечити та стримати розвиток української культури. Росіяни витрачали великі суми грошей на те, щоб викликати у Східній Галичині русофільський рух, який стримував би український розвиток. Марамороський (1913) і Львівський (1914) москвофільські процеси виявили і показали безуспішність російських спроб впливати на український рух. Однак, виправдання підсудних пояснювалося як свідомий маневр присяжних засідателів, спрямований проти українського національного руху і зміцнення позиції москвофілів.

Москвофільські лідери й надалі твердили про прихильне ставлення австрійського уряду до галицьких українців. У резолюції «Народного съезда Галицкой Руси» (січень 1914 р.) з національного питання зазначалось про намагання Австрії останнім часом всіма засобами створити «український народ» і знищити «руський народ» у межах монархії, а створене нею «українське питання» ввести в програму внутрішньої і зовнішньої антиросійської антислов'янської політики.

Зрозуміло, що з початком війни одним із першочергових планів Росії було зайняття українських земель Австро-Угорщини. «Тут і ввели москалі, – писав М. Возняк, – відразу російську

церкву. З притиском почали вони русифікувати Східну Галичину, вони хотіли мати тут «Росію» в найкоротшім часі, коли в інших областях вони зволікали зразу з такими порядками» [211, с. 3]. Таким чином, російська влада сподівалася усунути українську небезпеку. «Кінець українству!» – таким було гасло російської адміністрації, яку очолив генерал-губернатор Галичини граф Г. Бобринський, виклавши свою політичну програму: «Східна Галичина і Лемківщина – давно невіддільна частина однієї, великої Росії, на тих землях місцеве населення завжди було руське, тому їх адміністрація має бути основана на руських началах. Я буду заводити російську мову, закон і порядки» [340, с. 19].

Вже 18 вересня 1914 р. генерал-губернатор Галичини видав указ «Про заборону функціонування різного роду клубів і товариств та про тимчасове закриття існуючих в Галичині учбових закладів, інтернатів і куренів, за винятком учбових майстерень». Запроваджено жорстоку цензуру, закрито товариство «Просвіта», розпочато «інвентаризацію» (фактично грабіж) банків, музеїв, книгарень. Впродовж кількох місяців, на підставі детальних списків, які склали москвофіли, очолювані В. Дудикевичем, у Львові заарештовано 1200 українських патріотів, в глибину Росії вивезено 578 українців, з них 34 священники, серед них митрополита А.Шептицького. На початку березня 1915 р. у Східній Галичині було знову заарештовано близько 300 українців, насамперед інтелігенції: адвокатів – А. Чайковського, Д. Стахура, посла Т. Старуха, працівників страхового товариства «Дністер» – С. Британа, О. Кузьмича, М. Губчака та ін. [313, с. 512 – 514].

Однак, наступ австро-німецьких військ у травні 1915 р. перешкодив реалізації російських планів. Звільнення Перемишля і Львова було важким ударом для росіян, тому вони хотіли за будь-

яку ціну втримати Тернопіль – місто з найбільш українським характером у Галичині. Наступ росіян у вересні 1915 р. призвів до повторного зайняття Тернополя. «Російська військова управа думала, – відзначав М. Возняк, – що вирішальний успіх у Східній Галичині може вплинути на балканські держави». Адже у вересні 1915 р. між Центральними державами і Сербією велися переговори. Сконцентрувавши головну увагу на Галичині, Росія по суті залишила сербів самотніми. «Теперішня доля Сербії, – писав М. Возняк, – це найвищий трагічний пункт всеслов'янської дурійки». Відчуваючи сильну підтримку Росії, Сербія у протистоянні з Болгарією «завела польсько-українські відносини», а це цілком може привести до втрати нею, як Польщею за її історичні злочини, державної самостійності. Щодо Болгарії, то опанування Росією Константинополя й Дарданеллів перемінило б Чорне море на російське, а це означало б для болгар політичну й національну смерть.

Росія почала війну під гаслом «визволення слов'ян». Проте з різних мотивів і причин всеслов'янська ідея на Балканах втратила ґрунт, хоч саме слов'янство з першої половини ХІХ ст. було «одним з найідейніших і найпоступовіших рухів». Однак реакційна Росія не прагнула, щоб усі слов'яни стали добрими братами, а спрямувала всі зусилля щоб використати цей високоідейний рух для своїх імператорських цілей «щоб усі слов'янські ріки залишилися у російському морі». Першим від такого викривленого всеслов'янського руху відійшли українці, а згодом – болгари.

Розмірковуючи про мету Росії у війні, М. Возняк відзначав, що вона вела війну з Центральними державами за Галицьку Україну, а ще більше за вільний вихід з Чорного моря: «Для Росії

найбільша воєнна мета – необмежене володіння Царгородом і морськими протоками, бо це для неї не тільки політичне, мілітарне й економічне, але й національно-релігійне питання. Хрест православної церкви на святій Софії буде й на будуче мрією російської народної душі», – писав учений.

Такі цілі царського уряду підтримувало практично все російське суспільство. Навіть російські ліберальні кола, незважаючи на їхні висловлювання щодо загарбницьких тенденцій царського уряду, все-таки публічно заявили, що Росія мусить мати морські протоки і прагне врегулювати західні кордони. Такі протиріччя пояснювалися «визвольним» характером війни і необхідністю приєднання Галицької України і володіннями Дарданеллами. Весь економічний ріст Росії («чисто американський розвиток») у попередні роки відбувався на півдні, тобто на Україні, де населення в останніх десятиріччях зросло в 10-12 разів. Більшість російських політиків вважало, що «вихід на півдні необхідний і щоразу більше стає необхідним. Кожний інший вихід до моря без найменшого інтересу. Не поведеться здобути Дарданеллів, ми мусіли б у день після миру наново озброюватися проти Туреччини» [187, с. 130 - 131].

У такому випадку М. Возняк підкреслював: «Українське море (ще з княжих часів вперше море названо Українським, бо «тільки українці там плавають») матиме все той, хто матиме в руках цілість українських земель. Лишиться якась частина українських земель при Московщині, вона ніколи не зречеться думки здобути Царгород» [187, с. 130 – 131].

Будучи членом СВУ, М. Возняк підтримував його політику, наріжним каменем якої була державна самостійність України. Він пов'язував утворення української державності з поваленням

царату – «того самого павука, котрий не тільки не дає жити українському народові Росії, але й простяг свою ведмежу лапу й на той шмат української землі, де бодай пробоєм здобуває собі український народ умови самостійного національного життя».

Для реалізації ідеї державної незалежності СВУ орієнтувався на Центральні держави, які під час війни займуть якщо не повністю, то хоча б частину Наддніпрянської України і навряд чи захочуть віддати цю територію Росії, прагнучи забезпечити свої кордони. Союз підтримував галичан у змаганні за утворення на українських землях Австрії окремої правно-державної одиниці. На думку українських політиків, наддніпрянці не повинні пасивно спостерігати за діями Центральних держав, а робити рішучі кроки для реалізації своїх визвольних стремлінь. Зрештою, підкреслювали діячі Союзу, якщо постулат державної самостійності України спрямований проти Росії, то тим самим визначено політичну орієнтацію українців – бути на боці противників Росії [332, с. 368].

Українські політики, орієнтуючись на Центральні держави, сподівалися, що у випадку їх перемоги вони «переведуть непроходимий граничний мур» і для європейського стійкого співвідношення й тривалого миру допоможуть утворити самостійну Українську державу. Покладаючись на Центральні держави, СВУ прагнув від них не байдужого ставлення до українського питання, розгляду його не як внутрішньо російської, а міжнародної проблеми, що мала колосальне значення для дальшого мирного розвитку цілого людства загалом, коли «поставити її увесь зріст» [355, с. 195]. «Українське питання стало давно питанням інтернаціональної (міжнародної) політики, – відзначав М. Возняк, – всі спроби здужити на все могутність Росії

– збігаються концентрично в кінечності відірвати від Московщини Україну». Він підкреслював, що велика територія України, її політичне та економічне становище, природні багатства, а також мовна, культурна та більша релігійна окремішність українського народу завжди була запорукою самостійності Української держави. «Противенство України проти Росії» не тільки економічного, але й політичного та культурного характеру, зобов'язувало її орієнтуватися на Центральні держави. С. Рудницький, відомий український громадський діяч, вчений-географ, підтримуючи думку М. Возняка, підкреслював, що визволення України з-під російського панування стане «категоричним імперативом для Центральних держав».

Українські політики наголошували, що з втратою Литви, Білорусі та Польщі, Росія зазнала би більшої невдачі, ніж у російсько-японській війні. Вона могла б, опираючись на людський ресурс і природні багатства України, ще довго вести війну. «Тільки втрата України у війні унеможливить Росії дальше ведення війни. Щойно постійна втрата України не дозволить Росії загрожувати європейському мирові... Тому перед воюючими Центральними державами стає кінечне завдання здобути Україну та відділити її по війні на завжди від Росії».

У статті «Самостійність України й інтереси Почвірного союзу» М. Возняк акцентував увагу на великій ролі, яку відігравала Україна в міжнародній політиці, подав історію змагань українців до самостійності. Він вірно підкреслив той факт, що національні поступи галичан знаходили голосний відгомін у наддніпрянців і закликали їх до боротьби й опору. Кожний національний здобуток в Австрії зміцнював становище українців Наддніпрянщини, що дозволяло їм виступати з національними

домаганнями перед російським урядом. Росія прагнула знищити українську національну ідею в її головному осередку – Галичині широкою москвофільською пропагандою, підкупом і підбурюванням до зради та неспокою. Безцеремонні російські зазіхання на Галичину все більше загострювали напружені відносини між Австрією й Росією.

М. Возняк наголошував, що для держав Четвертного союзу визволення України складало важливу та необхідну гарантію перед Росією. Він ставив риторичне питання: що принесе будучність? Однак сподівався, коли українське питання недвозначно стане вагомим чинником для Четвертного союзу, то можна очікувати, що українці більше не переживатимуть розчарувань. У зв'язку з зайняттям влітку 1915 р. Центральними державами північно-західних українських земель, М. Возняк вважав, що українські справи в Австро-Угорщині, а також на новоздобутих потрібно поставити так, щоб вони мали великий вплив на українське населення ще не зайнятих земель [249, с. 2].

У травні 1916 р. помер І. Франко. Про сумну подію «Вістник», як і інші українські часописи, опублікував некролог «Прометеєви України», де підкреслювалося: «Ти віддав Україні весь свій вік, весь труд у незломнім завзягттю, Ти вложив у неї все найкраще, найвище, що знав» [250, с. 2]. Також надруковано уривки з Франкових поем: «Мойсей» і «Великі Роковини. 1798-1898», а також з віршів «Каменярі» та «Вічний революціонер», подано доволі повну його біографію з визначенням головних етапів життя та творчої діяльності. Згодом підготував М. Возняк книжечку «Пам'яти Івана Франка (опис життя, діяльності й похорону)», очевидно, найбільш детальний звіт про ті скорботні дні в житті українського народу [200, с. 94].

Зрозуміло, що для М. Возняка, І. Франко був «найбільшим з синів України, винятковим явищем всесторонньої сили людського духа, постаттю, що навіки яснітиме в історії нашого розвитку величчю й безсмертністю своїх діл, які будуть невичерпним джерелом духовних вартостей для грядущих поколінь українського народу» [251, с. 2]. Про Каменяра вчений писав: «Ціле його мученицьке життє се безупинна праця, щоб «з низин тих мрячних і лячних» підвести маси поневоленого українського народу».

Засновник франкознавства проаналізував його наукову діяльність, зазначаючи, що «на науковим полі дав Франко річи справжньої європейської наукової вартости; деякі його праці у виданнях Наукового товариства ім. Шевченка мають найбільшу наукову вартість у виданнях товариства загалом і звернули на себе загальну увагу по виході з друку. Про них похвально відзивалися або з ними полемізували найвизначніші європейські славісти. Його короткі огляди історії української літератур – просто незрівнянні» [200, с. 34 – 35].

У роздумах М. Возняка про майбутнє України наголошувалося, що тільки власна українська державність, її влада, як вияв волі всього українського народу, зможе вивести Україну з тої деморалізації, в яку «вкинула її Росія, з темноти, в якій всіма силами старався російський царат тримати українців». Тільки українська державність зможе дати всі підстави економічного розвитку України, а українська мова – стати державною. Вчений надавав виняткового значення розвитку української освіти, науки, відзначав, що використання природних багатств піднесе добробут працюючих мас, а все це разом – поставить Українську державу поряд з найрозвинутішими

європейськими країнами. «І щойно в Українській державі, – підкреслив М. Возняк, – почується український народ паном у своїй хаті, щойно з повним забезпеченням її смостійності «оживе добре слава, слава України» та «забудеться самотня, давня година» [213, с. 12].

Щоб показати «окремішність» українського народу, засновник франкознавства написав працю «Наша рідна мова. Географія України. Характер українця, поляка і москаля» [197]. Основне вістря праці спрямоване на возвеличення українського народу, піднесення його національного духу. У ній М. Возняк продемонстрував національні особливості українців, виокремив їх з кола братніх слов'янських народів.

Майбутній академік зазначав: «До початку XVIII століття українські землі стояли висше від московських під зглядом просвіти, шкіл і узагалі культури. За гетьмана Богдана Хмельницького переїздив через Україну один грек зі Сирії, Павло, з міста Алепа. Він в описі своєї подорожі дивувався, які гарні порядки були тоді на Україні, які роботящі і розумні були наші господарі, як дуже дбали про сиріт, про бідних і калік, як щиро дбали за просвіту» [197, с. 6].

Автор вихваляв українську мову: «Надавала ся наша гарна, гнучка, милозвучна, поетична і богата мова, до виспівання найріжнородніших, пісень, від найвеселіших до найсумніших, від найбільше жартоблівіших до найповажніших». Зазначав, що «великі учені признали красу та самостійність нашої мови. Польський ученик Бандтке уважав українську мову найкрасшою між усіма слав'янськими. Найбільший поет Міцкевич казав, що українська мова красша від московської і білоруської. Польський учений Мацейовський назвав нашу мову більше гармонійнішою від чеської,

а другий учений Раковецький жалував, що наша мова не стала пануючою у цілій Росії...» [197, с. 6 – 12].

М. Возняк, описуючи антропологічні особливості кожного з народів, зазначав, що зовнішня подібність оманлива: «Українці, поляки і москалі ріжняться між собою не тільки мовою, але також цілим рядом інших прикмет. Воно може навіть видатись дивним, бо ж сі три народи слав'янські, а прецінь ріжниця в усім тім, що складає характер кожного з тих народів такі великі, що коли б навіть зілляти мову в одну, то й тогди учені бачили б ріжницю між сими трьома народами дуже велику» [197, с. 22].

Вчений вітав проголошення 22 січня 1918 р. самостійності України, підтримував підписання 9 лютого 1918 р. Берестейського мирного договору. Ці дві події, на його думку, привели до включення українськими політичними партіями у свої програми ідеї незалежної Української держави. «Це дуже потішаючий факт, – відзначав М. Возняк, – бо тільки з'єднаними силами всіх партій і станів віднесе українська державність повну перемогу. Ця з'єднаність всіх українських державотворчих сил допоможе Українській державі вибрати собі таке необхідне для неї по-перше, утримання своєї державності, а по-друге, для осягнення справжньої незалежності» [213, с.147 – 148].

Водночас до засновника франкознавства звернувся К. Трильовський, який зазначив, що незважаючи на те, що «полк Українських Січових Стрільців не є великий, то прецінь віддав він і віддає доси національній українській справі величезні услуги. На жаль не все збирано відразу. Дані потрібні для пізнішого уложення історії сего полку, а чим більше уплине часу, тим тяще буде зібрати відповідні і достовірні матеріали». Зважаючи на це, бойова управа Легіону Українських Січових Стрільців, звернулася із

проханням до вченого, щоб він «при помочи випитувань поодиноких учасників, вигляду в акти і евентуальні дальші подорожі» приготував «в науковий спосіб всі матеріали потрібні до історії наших Українських Січових Стрільців» [478, арк. 3]. Книгу засновник франкознавства не підготував, проте свою фундаментальну роботу «Історія української літератури» присвятив «славній пам'яті невмирущих борців за з'єднену, вільну, самостійну й незалежну Україну» [177].

Після повернення у 1918 р. на батьківщину, М. Возняка заарештували в Тарнові, але за словами А. Жука «недовго тримали і відпустили» [294, арк. 4]. Після закінчення Першої світової війни і повернення на Україну, засновник франкознавства розгорнув активну громадсько-політичну і наукову роботу в НТШ, приймав діяльну участь в акціях товариства «Рідна школа», був членом «Українського бібліографічного товариства» тощо.

Відзначаючи його працю в НТШ, варто відзначити, що пам'ятаючи події 1911 р., засновник франкознавства «не схотів прийняти висланої йому грамоти й не дався ніколи намовити її взяти. Не вважав себе дійсним членом НТШ, хоч усе своє життя в ньому працював. Колишній улюблений учень і протезе професора Студинського, Возняк тепер відкинувся від нього й не визнавав його вже своїм учителем, і не раз давав це йому відчути» [221, с. 373]. Водночас за висловлюванням М. Нечиталюка, із 1916 р. науковець «не займав ніяких офіціальних посад і займався виключно науковою роботою, живучи з випадкових і мізерних гонорарів» [221, с. 181].

Соратник М. Возняка – І. Кривецький з цього приводу в листі (1922 р.) до М. Возняка писав: «Дивно мені, що Ви берете собі так дуже до серця відносини, серед яких приходиться вам

працювати... Відносини ж сі, се ж невідлучний (атрибут – Л. К.) кожного українського письменника, що дійсно щось робив – пригадайте Драгоманова, Франка, Грушевського, Гнатюка й інших. В одного боку вони не виносимі, в другого – з іншого, в третього – ще з іншого, а бо зі всіх нараз. Ви робите велике й тривке діло і свідомість того нехай додає Вам витривалості та байдужости на всякі відносини» [102, арк. 2]. Взявши за основу своєї наукової роботи ці слова, засновник франкознавства продовжував активно працювати, збагачуючи українське літературознавство новими працями.

Ще у листопаді 1918 р. М. Возняк розпочав писати науково-популярну працю «Початки української комедії» та збирати матеріали до своєї багатотомної фундаментальної праці «Історія української літератури» [37, арк. 2], яку з приходом радянської влади критикували за повторення помилок М. Грушевського, що викликало справедливе обурення академіка, адже він написав свою наукову роботу раніше [219, с. 8].

Однак незважаючи на заперечення М. Возняка потрібно відзначити, що М. Грушевський мав відчутний вплив на майбутнього академіка. Цей вплив відчувався також в соціально-побутовій сфері. Варто виокремити декілька причин такої активної співпраці. По-перше, під час перебування в Галичині М. Грушевський значно зблизився із галицькою інтелігенцією, в т.ч. з молодим Возняком. Після його повернення до Києва ці відносини переросли у наукову співпрацю, що добре ілюструє їх листування. Зокрема у одному з листів історик просить «прислати в перекладі передмову Франка... Тепер ще прошу списати мені статейку «Діла» «Смутна проява» з приводу сеї його професії, і означить дату «Діла», коли вона вийшла. Чи з кореспонденції Франка

або що Вам не відомо його умотивовання сього його виступу, подібно як він умотивував в ЛНВ, 1906». По-друге, у цей період галицький науковець перебував «на утриманні» у М. Грушевського, заробляючи на життя публікацією статей та виконуючи іншу допоміжну роботу (переписування творів, віднайдення першодруків тощо). Практично завжди лист М. Грушевського починався словами: «Високоповажаний Михайло Степанович! Листа Вашого дістав... сими днями пошлемо Вам...[вказувалася сума – *Л. К.*] долярів, се буде Вам в рахунок гонорару». У переважній більшості випадків гонорари пересилали поштою, рідше – передавали К. Студинським чи іншими знайомими науковця. Ситуація значно ускладнилася у 1928 р., коли радянська влада дозволяла пересилати не більше 10 доларів на місяць, адже ця сума, не могла задовольнити соціально-побутові потреби М. Возняка. Таким чином, співпраця М. Грушевського і М. Возняка була вигідна обом науковцям: перший отримував архівні джерела, що зберігалися в Галичині, а М. Возняк – кошти необхідні для життя та наукової роботи.

Значну допомогу засновнику франкознавства надавав І. Кревецький, який допомагав знаходити потрібні науковцю книги у Радянській Україні. Зокрема в одному із листів (1921 р.) до М. Возняка, він зазначав: «Я зібрав багато книжок, з яких деякі одразу призначив для вас, тільки, на жаль, їдучи через т з.в. евакуаційний пункт, а не приватно (ще не можна!), не міг я забрати того, що зібрав зі собою і мусів лишити на сховку в Академії... аж до часу, коли можна буде все те перевести до Львова» [102, с. 1].

Засновник франкознавства також продовжував підтримувати відносини із К. Студинським. Останній ще у 1924 р. клопотав про присвоєння молодому науковцеві звання члена-кореспондента ВУАН. Проте М. Возняк відмовився від пропонуваної посади.

Мотиви його дій слід шукати у 1911 р., коли за поданням К. Студинського його не обрали членом НТШ.

17 червня 1924 р. М. Грушевський писав до К. Студинського: «Прошу переказати Ф. Колессі і М. Возняку... так: Ф. Колессу я хочу проводити на дійсного члена Академії, а М. Возняка, з огляду на його молодий вік – членом-кореспондентом поки що. Нехай пришлють згоду...». Проте засновник франкознавства відмовився від пропозиції колишнього президента УНР. Зухвале рішення М. Возняка обурило М. Грушевського, який у листі до К. Студинського писав: «Коли Возняк такий гонорний, то прошу дати йому покій... Коли галичане так низько собі цінять члена-кореспондента, Академія може обійтись... у нас як своє, так клади йому зараз ноги на голову» [287, с. 56]. Згодом, у листі від 24 серпня 1924 р., він додав: «Ваша звістка, що Возняк не схотів бути членом-кореспондентом, зробила в Відділі дуже прикре вражінє; мабуть довгий час взагалі не будуть вибирати нікого з Галичини» [287, с. 57].

Незважаючи на недокінця зрозуміле рішення засновника франкознавства, К. Студинський не полишав спроб ввести М. Возняка до складу ВУАН. Зрештою, підсумком тривалих контактів засновника франкознавства із К. Студинським та М. Грушевським стало обрання М. Возняка академіком АН УРСР. Зважаючи на брак джерельної інформації, прослідкувати передісторію цієї події надзвичайно важко, проте з впевненістю можна стверджувати, що основою такого рішення Вченої Ради Академії послужили наукові праці М. Возняка, що з'являлися друком у Київських та Харківських виданнях.

Пролити світло на цю проблему допомагає лист І. Шимонівича до М. Возняка від 27 квітня 1927 р., у якому він писав: «Тут в

Харкові діячі наукові та й громадські кола не раз обговорювали Вашу справу, себ-то щоби якимось чином дати вам більшу спроможність для наукової праці. В кінці-кінців прийшли до того, що треба вас зачепити в Академії Наук. Налягають на старого М. Грушевського, бо лише він спец по проведенню галичан. Однак, є така думка, щоби Вас провести чи дійсним чи навіть членом-кореспондентом, але з умовою сталої місячної платні в розмірі, яка би цілком Вас забезпечила. До Києва час від часу Ви могли би наїжджати. Вас тут вважають найбільшим спеціалістом по історії української літератури» [130, арк. 3].

Невідомий раніше науковцям лист І. Шимоновича дозволяє стверджувати, що: 1) видана впродовж 1920 – 1924 рр. трьохтомна «Історія Української літератури» стала тим підґрунтям, на основі якого М. Возняка обрано академіком ВУАН; 2) ініціатива такого рішення виходить із середовища харківських наукових та громадсько-політичних кіл; 3) дружні, приятельські відносини М. Возняка із М. Грушевським зробили подію обрання членом Академії Наук невідворотною; 4) скрутне матеріальне становище М. Возняка, його прихильне ставлення до радянської влади, стали тими каталізаторами, що прискорили подію.

Напередодні обрання М. Возняка академіком ВУАНу, його праці періодично обговорювалися на засіданнях цієї академічної установи. Зокрема, при обговоренні розвідки «Пісня про Байду. Корсунський чи Д. Вишнівецький?» вчені відзначали новизну матеріалу, його цінність для подальших наукових досліджень. Проте звучали і критичні зауваження, що було пов'язано із переобтяженістю роботи історичним матеріалом «з якого могла б вийти ще друга монографія, відсутність докладнішого порівняння текстів» [426, арк. 5].

Однак не всі дослідники погоджуються із такою думкою. Так, Л. Бондар вказує, що уже рецензія науковця на працю І.Франка «Апокрифи і легенди» (1910 р.) «розбиває цей стереотип. М. Возняк не просто переказував зміст, він аналізував, визначав метод франкового дослідження як порівняльний і при цьому найбільше досягнення цього методу вбачав в можливості виявити, що саме вніс український народ в апокрифи, тобто ставить проблему національного в літературі». Зрештою, аналізуючи творчий доробок М. Возняка, варто відзначити принципи його наукових досліджень: 1) історизму (необхідний для відтворення факторів, що впливали на світогляд письменників, культурні, літературні обставини, що стали підставою написання творів); 2) розвитку (аналіз тих чи інших явищ у процесі їх зародження, формування та існування); 3) взаємозв'язку (актуальний при дослідженні біографічних даних – всебічно простежується громадсько-політичні, літературні, журналістські погляди) [346, с. 29].

На початку 1929 р. Комісія мовознавства і красномовства під головуванням К. Студинського вибрала кандидатів на звання академіка, якими стали: М. Возняк, О. Колесса, В. Щурат (всі кандидати набрали максимальну можливу кількість голосів – 16). Згадуючи ці події К. Студинський писав: «Про Вас і Колессу... дискусії були короткі та дуже прихильні. Супроти кандидатури Щурата я заховав повну нейтральність і голосував за ним, щоби не мав права ніколи сказати про мене, що я на Україну їздив з інтригами» [102, арк. 2]. Зрештою 29 червня 1929 р. на засіданні Ради Академії наук М. Возняка обрано її дійсним членом. Одразу після цього М. Грушевський «гратулюючи... листовно повідомив, що... вибір не зумовлений ніякими обов'язками» [37, арк. 1]. Загалом у 1932 р.,

як зазначав В. Парету, у ВУАН було чотири академіки з літературознавства, жоден із яких не проживав у Києві [115, арк. 3].

Практичною стороною медалі обрання М. Возняка академіком став відкритий доступ до радянської літератури. Дослідник отримував поштою такі видання АН УРСР, такі як Збірник на пошану Михайла Грушевського, Вісті ВУАН, книгу «Українська бібліографія», наукові збірники Товариства дослідників мови та літератури в Ленінграді, Етнографічний вісник, Записки історико-філологічного відділу тощо. У 1930 р. вийшла постанова Президії ВУАН у якій йшлося проте, що «Видавництво надсилатиме академікам усі видання їх відділів. Щодо інших видань ВУАН, то тільки ті видання надсилатиме, про бажання мати їх академіки заявляють до видавництва».

Уже перша поїздка на засідання Ради ВУАН після обрання академіками у листопаді 1929 р., яскраво проілюструвало усі «підводні камені» Академії. Показовим стало голосування за резолюцію, спрямовану проти С. Єфремова. За словами М. Яворського, під час академічного зібрання «коли голосували резолюцію про СВУ, я ледве вмовив Студинського, Щурата, Колесу не виходити перед голосуванням, а тільки повстриматися від голосування» [353, с. 507].

Після приїзду до Львова, членами Академії наук у газеті «Діло» вміщено повідомлення, у якому зазначалося: 1) на виїзд в наукових справах до Києва дістали від польської влади дозвіл із виразним жаданням не вміщуватися на Україні в ніякі політичні маніфестації під загрозою відмови паспортів; 2) це домагання польської влади подали підписані зараз на вступі в Академію відповідальним

чинникам і застерегли собі виразно, як громадяни іншої держави, аполітичне становище [353, с. 507].

Дійсний член Академії наук та палкий прихильник гармонізації мови галицьких та російських українців, М. Возняк виступив упорядником «Українського правопису із словничком», що побачив світ у Львові у 1929 р. Цей правопис схвалила Українська академія наук у Києві 31 березня 1929 р. та НТШ 25 травня 1929 р. Таким чином, академік послідовно пропагував правила «харківського правопису». На вимогу НТШ Львівська шкільна кураторія почала видавати цим правописом деякі читанки для шкіл [333, с. 81]. Т. Панько відзначив: «М. Возняк дивився на українську мову як на самостійну мову з давньою історичною традицією. Він досліджував її як у ретроспективному, так і в проспективному планах. Саме виходячи з прогнозування майбутнього української мови критикує погляди Д.Зубрицького, що трактував українську мову як простонародну, без свого літературного майбутнього» [334, с. 80].

Наголосимо на працьовитості академіка. Таку оцінку його наукової діяльності можемо зробити на підставі надісланого у Всеукраїнську академію наук звіту за 1929 р. Він, згідно вимог Академії, повинен був складатись із таких розділів: наукова діяльність; науково-організаційна діяльність; робота по підготовці кадрів; науково-популяризаційна діяльність.

Академік зазначав: «Протягом 1929 р. вислав я в «Історичну секцію» ВУАНу такі речі: Автобіографічний елемент в оповіданні Івана Франка «На дні»; М. Драгоманов у відновленій «Правді»; Виправа запорожців на Перекоп у 1608 р. (видруковано). Для комісії заходознавства виготовив я статеечку «Гервінусів Шекспір в очах Куліша», а для збірника київської філії Інституту Т. Шевченка

(післав) «Листи Ів. Левицького до Ів. Пулюя». Для «Записок Наукового Товариства ім. Шевченка», М. Возняк «зладив такі речі»: 1) із співаника Домініка Рудницького; 2) О. Кониський і перші томи «Записок» (з додатком його листів до Дикарева).

Автор відзначав, що «Ухвалений у Харкові правопис, прийнятий ВУАНом і Львівським Науковим Товариством, домагався також львівської публікації. Тому досить часу займало мені не так упорядкування правопису, як злагодження правописного словничка». Для збірника Інституту Т. Шевченка в Харкові, присвяченого романтизмові, М. Возняк «виготував... й вислав статтю про «Кральодворський рукопис в українському письменстві», а незалежно від збірника замітку про уваги Івана Левицького до свого перекладу праці Прижова про Україну. Крім того, приготував... дальші матеріяли до життєпису й творчості Франка та збирав матеріяли для задуманих будучих праць. Із збираних матеріялів треба згадати матеріяли до спорів між представниками української армії та Войнаровським за Мазепині скарби перед бендерською комісією, що її визначив Карло XII».

Зв'язок М. Возняка із ВУАН дозволяв академіку не займати жодних офіційних посад у окупованій Польщею Західній Україні. Проте матеріальна незалежність академіка похитнулася уже з перших днів його обрання дійсним членом цієї академічної установи. 13 вересня 1931 р. НКФ УСРР у зверненні до Валютної наради при РНК СРСР наголошував, що «незважаючи на неодноразові клопотання Наркомфіну та Наркомосу України», питання з виплатою утримання М. Возняка, Ф. Колессі, К. Студинському та В. Щурату у 1931 р. все ще не вирішене союзним урядом. Наркомфін УСРР підкреслював, що академіки «не дістають платні вже протягом

одинадцяти місяців і що подальша затримка розв'язання цього питання може мати небажані наслідки» [353, с. 179].

Уряд УСРР розумів політичний підтекст цієї проблеми, адже «отримуючи матеріальну підтримку від Української академії наук, ці академіки мали до цього часу можливість не працювати в польських державних установах. Троє із них публічно заявляли, що вони вважають для себе принципово неприємним працювати в польських державних установах. Це ж створювало матеріальну незалежність і від українських громадських організацій, що знаходилися в руках УНДО» [353, с. 180]. В іншому звіті, піднесено зазначалося, що М. Возняк «не належить до жодної партії, фанатично ненавидить Польщу» [353, с. 319].

Засновник франкознавства активно співпрацював із комісією давнього письменства Київського інституту народної освіти, куди надсилав передруки фотографій стародруків. Тільки впродовж травня 1930 р. він переслав 90 фотографій із поясненням та додатками, за що комісія висловила «найщирішу подяку за надісланні цінні матеріали з галицьких рукописів...» [108, арк. 2].

Підсумком активної громадсько-політичної роботи М. Возняка стало його виключення із ВУАН, що залишило засновника франкознавства без засобів до існування. В одному із листів І. Огієнко писав до К.Студинського: «Переїнятий Вашим описом Вознякового бідування, згоден поділитися з ним останнім» [287, с. 78]. Перші паростки конфлікту стали помітні уже на початку 30-х рр. ХХ ст. Репресії, що панували у Наддніпрянській Україні негативно сприймалися галицькою інтелігенцією. Як наслідок – у періодичній пресі Галичини поміщалися критично-викривалі статті, що присвячувалися цій тематиці. Зокрема газета «Діло» 7 серпня 1933 р. повідомляла, що «наші академіки, саме К. Студинський,

Ф. Колесса, В. Щурат і М. Возняк переслали на руки консуля заяву, що зрікаються почесней академіків» [353, с. 537].

У вересні 1933 р. апарат культпропвідділу ЦК КП(б)у підготував проект постанови РНК УСРР та ЦК Компартії України «Про стан і роботу Всеукраїнської академії наук», у якій пропонувалось виключити із неї львівських вчених, які «цілком запродалися польським поміщикам та, ховаючись за брехливі декларації про інтереси української культури, скерували свою діяльність на відрив Радянської України від СРСР і перетворення її на буржуазну республіку, колонію імперіалістичних держав». З цих причин Президія ВУАН ухвалила: «академіків Возняка, Колессу, Студинського і Щурата виключити зі складу Академії і позбавити звання академіків як ворогів трудящих мас України» [353, с. 538 – 539].

Перебуваючи у складі ВУАН, М. Возняк брав активну участь в організаційному оформленні Українського товариства бібліофілів, що було створене у Львові у 1929 р., яке очолив Є. Пеленський. Активними співробітниками організації стали відомі громадсько-політичні діячі, зокрема: Богдан-Ігор Антонич, Л. Білецький, В. Дорошенко, П. Ісаїв, Ф. Колесса, В. Щурат І. Кривецький, М. Бутович, І. Крип'якевич, М. Андрусак, І. Свенціцький та ін. Одним із найбільших творчих здобутків товариства стало видання журналу «Українська книга», що виходив друком впродовж 1937 – 1939 рр. (редактор Є.Пеленський).

У першому редакційному зверненні журнал звертався до «всіх, кому дорога українська книжка і її культура, до співробітництва і підтримки» [307, с. 409], а також оприлюднив «Програму «Української книги»: «Ввійдуть тут розвідки про історію українських рукописів, книжок і преси та про зв'язані з ним питання

продукції та поширення книжки. Другий відділ буде присвячений сучасній книжці, далі бібліоекономії та бібліопсихології. Третій відділ – це бібліотекознавство, історичне і сучасне. Четвертий відділ займатиме бібліофільство. Справи, зв'язані з мистецьким вивінуванням книжки та загалом її культурою. У п'ятий розділ нашого часопису ввійдуть бібліографічні покажчики поодиноких питань, врешті біжуча західноукраїнська повна бібліографія. Будемо старатися подавати всі книжечки, що появляться на ринку, навіть найменші. Останній відділ займе книгознавча «всячина»: замітки, дискусії, статті про книжкові куріози, хроніка книгознавчих установ та книжкового руху, рецензії на нові бібліологічні та бібліофільські видання тощо» [307, с. 409].

За сприяння Ради товариства, починаючи із 1936 р. почали виходити друком низка видань, що присвячувалися книгознавству, зокрема: «Матеріяли до краєзнавчої бібліографії Галичини, Волині та Закарпаття (Українські книжки за 1900 – 1935 рр.)», «Русалка Дністровая». Матеріяли до бібліографії».

Окремі журнальні статті та розвідки з «Української книги», на думку Т. Литвин, мали творити «Українську книгознавчу бібліотеку» – серію видань Українського товариства бібліофілів. Нову бібліотечку започаткували книги М. Возняка «До історії видань Квітчиної «Марусі» і Петра Зленка «Українські приватні бібліотеки XI – XVIII ст.». У зазначеній науковій роботі, М. Возняк прослідковав передісторію видання твору письменника. Автор зауважив, що першим хто спробував видати роботу, був Я. Головацький. Одразу ж після смерті письменника у 1844 р. він «приготовив її до друку й подав до цензури». Однак рукопис «завернула цензура не за зміст, а за правопис і за українські слова». Твір був виданий Я. Головацьким тільки у 1849 р. М. Возняк

порівнявши обидва варіанти видання зауважив, що «головна різниця між виданнями... була та, що в забороненому 1844 р. рукописі «Марусі» не було ніякої статті про Квітку та його літературну діяльність» [163, с. 4].

Товариство підтримувало зв'язки з багатьма закордонними українськими національно-культурними організаціями, зокрема з Українським товариством прихильників книги (УТПК), Українським історико-філологічним товариством (обидва товариства діяли у Празі). М. Возняк передав останньому товариству свою збірку книжок, що налічувала 192 видання [307, с. 411].

У 1932 р. академіка запросили взяти участь у написанні збірника «Визволення України», що мав друкуватися трьома мовами: англійською, німецькою і українською. Його основна мета: «В короткій науково-популярній формі познайомити чужинців з історією, культурою, природними багатствами та визвольною боротьбою Великої України». Засновнику франкознавства запропоновано «в науково-популярному викладі» написати статтю про «Давню українську літературу» (XI – XVIII ст.).

У середині 30-х рр. XX ст. М. Возняк через негативні відгуки польської влади спричинені критичними публікаціями про Люблінську унію та її наслідки, політику польської адміністрації в Галичині щодо українського населення, не зміг стати професором Львівського університету [322, с. 135]. Водночас постановою Загальних зборів Академії Наук УРСР від 3 грудня 1939 р. М. Возняка було поновлено в званні дійсного члена АН УРСР. Подія викликала схвальну реакцію науковців, набула поширення далеко за межами Львова.

Таким чином, в роки Першої світової війни М. Возняк був змушений покинути Львів та переїхати за кордон. Він став

активним членом СВУ, допомагав членам організації у їх просвітницькій роботі серед полонених українців. Після повернення на Батьківщину, вчений не вступив до жодної із українських легальних політичних партій, що дозволило акцентувати увагу на науковій діяльності, де здобутки академіка були значно вагоміші, ніж в громадсько-політичній площині.

3.2. Наукові здобутки

Надзвичайна працьовитість М. Возняка у поєднанні із скрутним матеріальним становищем, стимулювало його до активної наукової роботи – основного джерела отримання коштів за умов відсутності інших джерел їх надходжень, спричинилося до того, що період 1920-х – 30-х рр. став часом найбільш плідної наукової роботи академіка. У цей період побачили світ сотні наукових робіт засновника франкознавства, що принесли йому авторитет та визнання серед літературознавців.

Починаючи із середини 20-х рр. ХХ ст. вчений значну увагу почав приділяти франкознавчим дослідженням. «Художні твори (поезії, оповідання Франка тощо) він не лише публікував, – зазначав І. Денисюк, – але й інколи виконував складну й філігранну операцію, реконструкцію цілого твору з окремих його фрагментів...» [280, с. 22]. Як приклад – розвідка «Матеріали до життєпису Франка (з додатком двох недрукованих його автобіографій)» [191]. У ній засновник франкознавства подавав біографічні відомості про Каменяра, зазначаючи основну причину появи статті – «в міру того, як культ Івана Франка зростає що-раз більше по всіх українських землях, стає що-раз пекучішою потреба докладного, наукового його життєпису. Цю потребу диктує вже не тільки вимога самої історії української літертури як такої, не тільки обов'язок перед пам'яттю великого покійника, але й огляд на сам культ Франка, усну й письменну популяризацію його життя і творчості» [191, с. 166]. Загалом однією з кращих тогочасних робіт академіка про Каменяра стала праця «Журнальні плани Франка в рр. 1884-86», що побудована на епістолярній спадщині І. Франка [178].

У дослідженні «З діяльності Ів. Франка як етнографа (в 10 річницю смерті)», автор відзначав, що «своє замилювання до

фольклору виссав Франко, сказати-б, із молоком матери. Назвавши пісню сердечною дружиною, відрадом серця в дні горя і сліз, він зазначив у своєму автобіографічному вірші «Пісня і праця» (14 липня 1883), що любов до пісні поніс він у життя з хати батьків як єдине вікно» [180, с. 145]. М. Возняк зазначав, що два збірники традиційних пісень, головно коломийок, були не тільки початком франкового шляху як фольклориста, але й не залишилися без впливу на його поетичну творчість, зваживши хоча б на те, що першим друкованим його віршем був сонет «Народної пісні» [180, с. 146].

Отже, академік у цей період «публікує дві невідомі автобіографії письменника, вияснює теж обставини його арештів, подає бібліографічні дані про Якова Франка – батька, вивчає запутану історію недопущення Івана Франка до університетської доцентури та незаконного його провалу на виборах до парламенту. На багатому фактичному матеріалі скрупульозно відтворена ціла епопея діяльності письменника в радикальному русі...» [280, с. 22].

Варто погодитися із твердженням М. Гнатюка, який вважав, що загальноприйнята у нашому літературознавстві теза про те, що найбільшу частину літературознавчої спадщини М. Возняка складають франкознавчі праці, вимагає уточнення. Зрозуміло, що вклад ученого у франкознавство, зокрема у вивчення і дослідження нових його сторінок, важко переоцінити. Проте, «найоб'ємнішою і найглибшою частиною літературознавчої спадщини М. Возняка є його дослідження з давньої української літератури» [269, с. 47].

Цікавою видалася праця «Початки української комедії» (1619 – 1819)» [205], яку видано у трьохсотлітній ювілей української комедії. Автор відзначав, що «вона не молодша, за те ми маємо деякі вказівки, що вона старша». Як доказ своєї правоти академік наводив слова І. Вишенського, який «нарікав на перенасичення комедій і

машкар з єзуїтських колегій на український ґрунт, що українці як і єзуїти, бачили поступ в поширенню «машкарського й комедійського набожества», що «ученки латинських байок, названі проповідниками, не хочуть в церкві трудитися, тільки комедій строють і грають» [205, с. 3].

В історії давньої української драматургії дослідник виділив два періоди: 1) розвиток шкільної драми; 2) початки комедії. М. Возняк констатував, що «українська шкільна драма у своєму розвитку пройшла ті ж стадії, що і західноєвропейська, яка поєднувала у собі церковно-літургійний та побутово-народний елементи». Однак українська шкільна драма за невеликим винятком «не зуміла розвинути тих кращих драматичних рис, що були в народних обрядах, піснях, віруваннях, через що збилася на релігійно-моралізаторський та дидактичний характер і занепала у своїй формі». Натомість початки української комедії дослідником виведені з перших національних інтермедій [226, с. 57].

М. Возняк дорікав окремим польським дослідникам за те, що вислів «строїти комедії» вони не відносять до драматичних вистав. Він доводив, що такі вислови «повстають щойно на підставі сценічних вистав» Зрештою, зазначав автор «у Вишенського приходить не тільки «комедії строїти», але й «грати», а це вже певно вказує тільки на велике поширення і замилювання Українців до драматичних вистав по тодішніх школах і поза ними» [205, с. 3]. Також про існування початків української драми перед 1619 р. свідчить «український діяльог, яким вихованці єзуїтських колегії в Луцьку витали уніятського митрополита Рутського в 1614 р.» [205, с. 3].

Автор зауважував, що «за двісті літ свого існування виказує українська інтермедія дуже слабкий розвиток, майже ніякий. Але з

усіх родів української літератури вона ще найбільше дозволяє нам заглянути в душу українських народних верств, познайомитися з темними та ясними сторонами їх щоденного життя, з їх відносинами до сусідніх народів і чужинців, що жили між ними» [205, с. 4].

Таким чином досліджуючи генезис інтермедій, М. Возняк довів, що твори є інсценізацією фольклорних зразків [323, с. 39]. Загалом вклад вченого у проблему розвитку української драматургії надзвичайно великий. Він «доклав чимало зусиль для розшуку нових матеріалів з історії питання, звіряв за автографами опубліковані тексти, реконструював, популяризував і всебічно аналізував окремі твори» [226, с. 56].

Фундаментальну працю «Історія української літератури» засновник франкознавства побудував на своїх вже опублікованих розвідках – «Про початки української комедії», статтях присвячених Лаврентію Зизанію, Івану Борецькому, Памві Беринді, українським віршам і пісням XVII – XVIII ст. Праця побачила світ впродовж 1920 – 1924 рр. [177] та викликала захоплення в українському національно свідомому середовищі, оскільки була однією з перших робіт, в якій містився «огляд українського письменства від початків і до кінця XVIII ст.» [269, с. 49].

У вступних замітках автор з'ясував «племінне походження українського народу», витоки української народності. Ознайомившись із книгою стає зрозумілим з яких причин її заборонили у радянський період. Автор зазначав: «Сумом переймає трагічна та кривава доля України, що лише розмірно короткі періоди свого довговікового історичного життя могла присвятити на таку будову власної культури, яку виробляли західноєвропейські народи, захищені грудьми України перед нападами азійських орд диких

кочовників... безупинні бої з тими степовими ордами це є заслуга українського народу перед історією західноєвропейської культури. Україна захистила спокійний розвиток культури Західної Європи, бо об груди її синів розбивалися широкі хвилі кочових племен» [177, с.12].

Автор підкреслював, що «українська культура й українське мистецтво XVII й XVIII в. аж до упадку автономного ладу України мають західний характер по німецьких, італійських і французьких зразках. Пізніше зв'язки України з Західною Європою ослабли або порвалися наслідком нівеляційної політики царської Росії супроти національної окремішности українського народу» [177, с. 15].

Засновник франкознавства з впевненістю відзначав, що «увесь духовний і матеріальний поступ людства будується на мові, історія якої тісно зв'язана з політичною долею того народу, котрий нею говорить... Без мови нема народности, рідна мова найкраще відбиває в собі думки й почування окремої людини, ціль суспільности, всього народу». Розглядаючи історію української літератури, М. Возняк поділяв її на давню, середню і нову. Однак «нову добу, розпочату невмирущим Іваном Котляревським, з народньою мовою як літературною, з новими родами літератури й формами її, з приложенням її до європейського літературного розвитку, можна протиставити тільки давній і середній добі як одній цілості, з їх книжною мовою як літературною, з її духом і змістом, з причислюванням до історії літератури таких творів, яких не бере під увагу історик нової доби української літератури» [177, с. 29 – 30].

Давня доба, згідно твердження вченого, охоплювала період до XV ст., оскільки на це вказували низка факторів політичного й культурно-літературного характеру, які мали рішачий вплив на розвиток українського літературного життя. «Зв'язок українських і

білоруських земель з Західною Європою з одного боку й замкненість в собі Московщини та національний, чисто московський характер її літератури з другого, зробили останню українцеві далекою і чужою духом, настроєм та ідеями» [177, с. 30 – 31].

У праці відображена проблема літературних зв'язів, які розділені Ю. Денисюком на три рівні: 1) контактні зв'язки літератури Київської Русі і наступних етапів її розвитку, які мають безпосередній характер (питання візантійських і південнослов'янських впливів, літературна полеміка у зв'язку з виникненням унії на польсько-українському ґрунті; 2) опосередковані зв'язки з іншими, дальшими літературами – античною (Гомер, Арістотель, Цицерон, Вергілій, Овідій, Плавт, Платон, Плутарх та ін.); 3) типологічні зіставлення [282, с. 55]. Це свідчить про «обізнаність ученого з найістотнішими працями не лише українських та російських істориків літератури, а й польських, чеських, німецьких, австрійських, французьких та ін. теоретиків літератури і дослідників її історії, а також фольклору» [282, с. 54].

Особливу увагу М. Возняк приділяв бібліографії, яку вважав першоосновою наукового дослідження. «Джерелом його високої бібліографічної культури, – зазначав В. Корнійчук, – були традиції його вчителів у цій справі Івана Франка і Михайла Грушевського» [299, с. 25]. Не стала винятком «Історія української літератури», до кожного тому якої додавався науково-довідковий апарат, який складався з синхроністичних таблиць письменства давньої доби, синхроністичних переглядів релігійної полеміки, змісту кожного тому, бібліографічних показників літератури, показників змісту, та списку ілюстрацій.

Вже перший том «Історії української літератури» викликав захоплення сучасників своєю державницькою концепцією.

І. Кревецький зазначав: «Я надзвичайно зрадив, коли довідався про них (про такі твори як «Початки української комедії» та «Історію української літератури» – *Л. К.*). Я зовсім намовляв Вас братися за такі загальні огляди, а не залишатися в вузьких рамках монографій чи навіть фрагментів монографій, вважаючи, що такі загальні огляди... потрібні й корисні у нас і раз, що їх читатимуть широкі круги, а друге – читаючи набиратимуть інтересу до української наукової літератури». Водночас відомий громадсько-політичний діяч наполягав, щоб засновник франкознавства розпочав видання «зразків старого українського письменства (XI – XVIII ст.) не з фрагментів у хрестоматії, а в цілості» [102, с. 2].

В. Липинський дякував академіку за «Історію української літератури» викладом якої був захоплений. «Такої історії літератури ми досі не мали», – зазначав він. І. Німчук, що перебував у Відні після звершення Першої світової війни, підкреслював, що «книжка перейшла вже через яких двадцять рук. Всі годяться в сьому, що се найкраща й найповажніша історія нашої літератури і загалом найцінніша книга за час цілої війни... Се говорив і Степан Рудницький і Назарук і Жук і інші... Так і видно, що се праця цілого життя, посвяченого виключно науці» [111, арк. 4].

Передісторія написання праці надзвичайно складна. Потрібно зважити також на те, що українські літературознавці не приділили їй належної уваги. На нашу думку її початок потрібно виводити із листа М. Возняка до не встановленого адресата (1918 р.) у відповідь на замовлення підготувати брошуру про українську літературу. Незважаючи на те, що в українській історіографії постать, якій відписував майбутній академік залишалася не відомою до сьогодні, можна з впевненістю припустити, що «невідомим адресатом» був Іван Яцкевич. Такий висновок можна

зробити на підставі аналізу його листів до академіка. У одному із них від 12 вересня 1917 р. йдеться про потребу «написати підручник – «Історію української літератури» від найдавніших до нинішніх часів». «Ся історія літератури могла б бути написана доволі пристойно, – зазначав І. Яцкевич, – щоби бути цікавою і для гімназиста і для того, хто поза школою опинився». Обсяг підручника повинен був складати 20-25 аркушів [516, арк. 3].

У відповідь на таку пропозицію М. Возняк відписав, що для втілення ідеї в життя необхідні значні кошти, на що одержав відповідь: «Зобов'язуюся Вам за кожен ще ненадрукований аркуш наперед платити, а як Вам треба тепер грошей то можу навіть більше скількість дати, заки Ви еще до праці не взялися». Також, І. Яцкевич вважав, що засновнику франкознавства не варто покидати Відня: «Біда, що Ви не будете могли перенестися до Львова, через службу в Курсах гімназійних, яка хоронить Вас перед військом... Перенестися до Львова для виключної праці над літературою, Вам не раджу, з огляду на приналежність до війська, хіба що Ви би дістали посаду в котрійсь з львівських гімназій, що одначе тепер в часі воєнним здається виключене» [132, арк. 5].

У наступному листі до І. Яцкевича, засновник франкознавства розкривав реальну політичну ситуацію того часу, а також вказував на основну перешкоду, що стримувала від написання праці – нерозробленість у спеціальній літературі центрального для дослідника питання: як встановлювати національну приналежність творів давнього письменства, як відокремити українські твори від російських і білоруських. Він підкреслював, що цієї проблеми не розв'язав ніхто з відомих істориків української літератури.

М. Возняк відзначав, що «писання історії літератури в теперішню велику хвилю, коли будуємо своє автономно-державне

життя, незвичайно тяжке, бо і треба вже раз від найдавніших часів по кінець XVIII в. повести межу між тим, що українське, і тим, що московське або білоруське. Чим популярніша книжка, сим промахи під сим оглядом прикріші й фатальніші у своїх наслідках. Професори, що тепер викладають в університеті українську літературу, не дали досі своїх проведених границь між українською літературою, з одного боку, й московською і білоруською, з другого (як і не дали ніяких історій української літератури). Франко, найкращий знавець української літератури побіч Дашкевича, пірвався писати історію української літератури, коли був хорий» [132, арк. 7].

В подальшому автор критикував Огоновського відзначаючи, що його історія літератури, «що торкається старого українського письменства, не видержує ніякої критики. Історія літератури Лепкого кишить від змішання українських, московських і білоруських творів. Історія літератури Єфремова писана зі спеціального становища. Задля таких обставин писати тепер історію української літератури, річ, правда, не неможлива, але дуже тяжка. А хто візьметься писати її на колінах, може дати менше чи більше складну компіляцію, ряд виписок з чужих робіт, але не перетравленої історії літератури, написаної зі становища потреби не українського сього дня і завтра. Я думаю, що історик української літератури мусів би перечитати всі твори української літератури від найдавніших часів до нині і все, що писалося про ті твори, а потім щойно братися давати цільну картину літературного життя України. І тут легше є писати наукову історію літератури, ніж справжню популярну» [132, арк. 9].

Також М. Возняк підкреслював, що «теперішній воєнний час, який виключає зносини з такими центрами, як Москва й

Петроград, виключають тепер такий ідеал, але все-таки історик літератури мусів би по можности наблизитися до згаданого ідеалу. Коли я мав би взятися за таку роботу, я таки дуже й дуже застановився б, бо я брався б тільки до роботи, на якій зазначив би своє авторство» [132, арк. 9 – 10].

Таким чином, можна зробити висновок, що М. Возняк без особливого ентузіазму розпочав роботу над написанням «Історії української літератури». У другій половині 40-х рр. ХХ ст., академік планував доопрацювати видану у 1924 р. працю. Проте провівши підготовчу роботу (зібравши численний бібліографічний матеріал до історії української літератури ХІХ ст., опублікувавши літературні тексти, досконало розробивши історію української драматургії і театру та провівши іншу широкомасштабну дослідницько-пошукову роботу), академік до написання чергового тому не приступив.

Дослідження, що принесло йому визнання, було проаналізоване М. Гнатюком у розвідці «Михайло Возняк і його «Історія української літератури». Автор приходить до висновку, що праця академіка «базувалася на кращих досягненнях європейського літературознавства», а сама вона «стала тією основою, на якій базувалася кожна наступна історія давньої української літератури» [269, с. 47].

М. Гнатюк наголошував на новизні матеріалу, зазначаючи, що «маємо дійсно те, що становить історію літератури без різних сторонніх домішок, як це трапляється у підручниках, зорієнтованих на російську історію літератури». Він підкреслював, що рецензенти недооцінили «Вступні замітки» М. Возняка до першого тому «Історії української літератури», на викладені там «міркування авторитетного дослідника», оскільки їх цінність

полягала у тому, що вони у своїй суті підказують нам сьогодні методологічний ключ до вирішення найфундаментальнішого теоретичного питання – історичної генези й стародавності української національної культури, особливо української мови і літератури. «Своєю новою концепцією літератури, – наголошував М. Гнатюк, – побудованою на досягненнях української історичної науки кінця XIX – поч. XX ст., «Історія української літератури» М. Возняка завойовує собі загальне визнання й наукову актуальність» [269, с. 47 – 48].

Не оминув автор статті відносини О. Білецького та М. Возняка. Перший у рецензії на «Історію української літератури» зазначив, що «Виклад М. Возняка переважно фактографічний, описовий, позбавлений будь-якої оригінальності в освітленні фактів». Автор статті «Михайло Возняк і його «Історія української літератури» погоджується з О. Білецьким, вказуючи, що «М. Возняк будує свою «Історію української літератури» на ідеї відрубності українського народу від російського, який сформувався, на його думку, пізніше, внаслідок імітування переселенців з України з фінськими і тюркськими елементами». Подібні думки знаходимо у О. Білецького, який вважав, що М. Возняк «старанно замінює слова «Русь», «руський» на «Україна», «український» і «навіть унію розглядає, як «національний чинник Західної України» [269, с. 48].

Такий підхід М. Возняк запозичив у М. Грушевського та І. Франка. Останній, зокрема, вказував на стародавність українського народу, «вистежуючи сліди сего народу майже аж до великої слов'янської міграції в VI в.» та вважаючи, що «початки духовного, а спеціально навіть літературного життя» існували давно, ще перед появою християнства в Київській Русі. У своїй

гіпотезі про початки української літератури він опирався на історичні дослідження М.С. Грушевського, про що виразно зазначив у примітці до «Нарису історії українсько-руської літератури»: «Про їх історію від найдавніших часів див. простору Історію Русі-України проф. М.Грушевського, якої перший том вийшов також по-німецьки і яка досі доведена до шостого тому».

Однак І. Франко зупинився на досягнутому і виявив «окремішності і відмінності української літератури від літератур найближчих сусідів – росіян і білорусів». На його погляд, «кожда національна література се в більшій або меншій мірі органічний виплід свого, місцевого, оригінального і своєрідного з привозним, чужим, перейнятим із довговікових міжнародних зносин». І саме в цьому була найбільша складність для історика літератури, якому довелося б «розрізнити своєрідно національне від загально міжнародного: національний зміст у міжнародній формі і національну форму, в яку відлито міжнародний зміст» [269, с. 48].

Щодо М. Грушевського, в «Історії України-Руси» він доводив гіпотезу про автохтонність українського народу. Саме з цієї праці М. Возняк запозичив основний принцип свого видання – вивчати історію «кожної народності окремо, в її генетичнім приємстві від початків аж до нині». М. Грушевський не поділяв концепцію М. Возняка, проте вказав, що «мав приємність бачити, як його історичні огляди в «Історії України-Руси» чимало послужили нашим історикам літератури, які публікували свої загальні курси в останніх десятиліттях» [269, с. 49]. Згодом М. Возняк опублікував близьку за змістом працю – «Старе українське письменство [210].

У 20-х рр. ХХ ст. академік нав'язує контакти із Ф. Тихим, який був «закликаний» на Закарпаття «для організації руського

чтодневника». Таким періодичним виданням стала газета «Русин». «В інтересах народа Вам и мені дорогого, – звертається до М. Возняка відомий громадсько-політичний діяч міжвоєнного Закарпаття, – щиро Вас прошу за сповроботу в першом чтодневнику. Наш «Русин!» буде Вам правильно безплатно засиланий, и Ваші драго цінні причинки будут гонорова ні нашим найвищим гонораром (50 галеров за друкований рядок)» [266, с. 74]. Згодом із закликом написати статтю, що «мала би якесь відношення до Закарпаття» звернувся до засновника І. Панькевич, що прожив та працював в Ужгороді.

Крім історії літератури, М. Возняк значну увагу в своїх дослідженнях приділяв проблемі походження української мови. Після виходу у світ праці І. Свенціцького «Нариси з історії української мови» у 1920 р., М. Возняк у рецензії на цю роботу – «Про українську мову в давньому минулому» розкритикував теорію прикарпатсько-волинського походження української мови М. Погодіна – О. Соболевського, стверджуючи, що «гіпотеза великоруськості київського населення перед татарським наїздом» є непідкріпленою історичними даними і «нині похована» [233, с. 78].

Автор рецензії заперечив думку І. Свенціцького про те, що збірники Святослава 1073 і 1076 рр., а також Остромирове євангеліє не є пам'ятками української мови, а лише руської землі. Академік зазначив: «Це не тільки пам'ятки української землі, але й дорогоцінні скарбниці язикового матеріалу для дослідження історичної граматики української мови» [233, с. 78].

Як зазначав М. Демський: «Зрозуміло, що далеко не з усіма міркуваннями вченого про конкретні мовні проблеми у їх зв'язках з історією народу можна погодитися, особливо з тими, що торкаються діалектичного членування української мови і стосунків

між окремими типами літературно-писемної давньоукраїнської мови. Та його думка, що сучасна українська літературна мова – логічний результат розвитку усно-розмовної мови, початки якої слід шукати в кінці VIII ст... і сьогодні є актуальною, такою, що в корені заперечує антиісторичні догми про вторинність, похідність української мови, літератури й культури, які так активно пропагуються сучасними погодіними й соболевськими» [279, с. 97-98].

У цей період М. Возняк нав'язав контакти із І. Огієнком, який бажав отримати низку його праць, зокрема «Писання М. Шашкевича» (1912), «Матеріали до історії української пісні і вірші» (1913, 1914), «З культурного життя України XVII-XVIII в.» тощо. Прочитавши «Історію української літератури» він зазначав, що «при кращих часах праця знайде собі достойне поширення на Великій Україні своїм популярним викладом і скрізь ясною національною ідеєю». Зрештою в 30-х рр. XX ст. мовознавець запрошував М. Возняка надсилати статті до свого щомісячника «Наша культура», що виходив з метою всебічного висвітлення «нашої духовної і матеріальної культури».

Певний відхід від літературознавчих принципів дослідження помітний у праці «Кирило-Методіївське братство» [188]. Автор подаючи передісторію утворення товариства, зазначає, що «під реакційним гнетом щораз сильніше відчувалася потреба свобіднішого устрою та кращих національно-політичних і внутрішніх відносин. Ідеї політичної волі одержували щораз більшу силу, а поруч із ними йшло змагання до національного визволення й національно-політичного об'єднання» [188, с. 20].

«Кожде з слав'янских племен проходило власними силами до національної свідомости та працювало над її зростом, – зауважував

засновник франкознавства, – одначе головні джерела руху були подібні: пониження народности наповняло кращі голови тяжким почуванням, гарячим бажанням допомогти своїм землякам, вивести їх із рабського фізичного або морального стану. До цієї мети вели головню два шляхи: передовсім треба було підбадьорити земляків, пригадати, що в минулім їх народу були славні часи, була могутність, освіта, багатство, пошана у сусідів, були велике люде, полководці, письменники, святі тощо. Зворот до національної старовини був скрізь першим засобом національного відродження. Другим таким засобом був розвиток національного письменства в народній мові». Однак з другої половини ХІХ ст., зазначав автор, почав відігравати велику роль ще один елемент – «наукові досліди з поля історії, лінгвістики й етнографії» [188, с. 31].

М. Возняк констатував, що «по невдатнім повстанні 1831 р. задумала Польща використати це захоплення всеслав'янскою ідеєю для своїх цілей і надати їй форму, що її осередком була б Польща. До злуки всіх слав'янських народів на демократичних основах, очевидно під проводом Польщі, накликувало в 1836 р. окремим маніфестом засноване в 1832 р. «Демократичне товариство». В 1835 р. Засновано в Парижі «Слав'янське товариство», що поклато собі за ціль увійти в порозуміння з іншими слов'янськими народами» [188, с. 34].

Такими ж були плани Росії, вказував академік: «З егоїстично-національного погляду дивилися на слав'янське питання також московські слав'янофіли, що шукали його розв'язки в гегемонії свого народу над іншими слов'янськими народами. Як поляки маскували свої імперіалістичні посягання голошенням гуманних і демократичних гасел рівности, любови та братерства, так і московські панславісти деклямували про любов до слав'янських народів і опіку над ними, але останню розуміли так, що тільки під

гегемонією Росії лежить запорука будущини й щастя усіх слав'янських народів». Засновник франкознавства стверджував, що московське слов'янофільство витворило цілу систему російського месіанізму. «Змисл цієї системи був той, – зазначав М. Возняк, – що Росія... була покликана стати на переді слав'янської раси й перебудувати життя Європи та всього людства на підставі євангельської науки, яку буцім-то перейняла Росія в найчистішій формі – православ'я» [188, с. 38].

Засновник франкознавства намагався знайти витoki панславізму. Він писав: «В родині європейських народів не став і слав'янський світ на боці цього національного руху. На слав'янським ґрунті замічено його з початку ХІХ в від часу сербського повстання, потім пішли дальші факти того руху, що йому дали саме назву: панславізм. Підставовим фактом, що з нього вийшла всеслав'янська ідея та мрії про національне єдинство в самих слав'янських патріотів, було те нове життя слав'янських народностей, котре повстало наприкінці 18 в. й має звичайно назву слав'янського відродження. На цій просторі слав'янського племені зродилося одно загальне змагання, котре чим далі, ставало тим сильніше: спочатку всевладною ідеєю найбільше освідчених одиниць, далі ширших гуртків, а нарешті більше або менше свідомим змаганням цілих суспільностей. Це була думка про свій народ, про його волю, розвиток і освіту» [188, с. 38].

У праці «Хто ж автор т. зв. Літопису Самовидця?» М. Возняк намагався переконати наукову громадськість, що автором літопису був Федір Кандиба, а не Ракушка-Романовський. Незважаючи на те, що «гіпотези М. Возняка не були підтримані іншими дослідниками, але й сьогодні судження вченого мають незаперечну вагу, повчальним є вміння вести полеміку, заглиблюватися у зміст

твору і водночас бачити його як органічну частину безперервного літературного процесу» [357, с. 51].

У розвідці «Апологія кирилиці Дениса Зубрицького» М. Возняк услід за І. Франком розглядав перебіг «азбучної війни», що виникла в Галичині в середині XIX ст. Автор розмірковував над авторством азбучної статті 1834 р., стверджуючи що «Микола Кмицикевич не був (і не міг бути)» її автором, а її створив Денис Зубрицький «хоча й нема його підпису» [149, с. 109].

Продовження своїх здогадок, засновник франкознавства виклав у статті «Авторство азбучної статті з 1834 р.». На його думку витoki азбучної дискусії слід шукати у статті Осипа Лозинського «Про впровадження польського абетцадла до руського письменства». Автор статті вважав, що українська мова має свободу вибирати собі таку азбуку, яка була б найбільше здатна віддати її звуки й найкорисніша для її розвитку. Ознайомившись із кількома українськими книгами «побожного змісту» О.Лозинський прийшов до висновку що «букви польського абетцадла дуже здатні віддати всі українські звуки» [149, с. 107].

М. Возняк підтримував противників О. Лозинського, навівши цитату із спогадів Я. Головацького: «Всі передові люде виступили проти затії Зеленського й обурилися на Лозинського. Зубрицький написав доповідь, але вона зосталася в рукописі; тодішній капелян перемиського єпископа Снігурського Осип Левицький (автор галицько-української граматики) написав польською мовою різку статтю проти проекту Лозинського в обороні кирилиці. Єпископ Іван Снігурський нагородив автора та звелів надрукувати його статтю в єпископській друкарні... Не менше обурення на Лозинського висловив гурток молодих українців, котре відбилося й в листі Вагилевича до Погодіна. А студент Маркіян Шашкевич написав

статтю «Азбука і абецаadlo» [149, с. 109]. Відповідь Лозинському таким чином дали М.Шашкевич, О.Левицький і Д.Зубрицький. Знайти відповідь останнього – мета статті М. Возняка. Він приписує йому азбучну статтю 1834 р., вказуючи на його ідентичні погляди з тими, які відображено у цій статті.

У дослідженнях присвячених т з. в. «азбучній війні» 30-х рр. ХІХ ст., М. Возняк наводив «численні докази автохтонності української мови та цілковитої придатності кирилиці для письма східних слов'ян і українців зокрема... Акад. Возняк виправдовував та підтримував рішучий протест прогресивної української інтелігенції Галичини проти впровадження замість кирилиці латинського алфавіту. Він закликав до всебічного об'єднання наддніпрянців і галичан, вважає, що діалекти та окремі культурно-етнографічні неспівпадіння між ними не повинні заважати їх об'єднанню» [319, с. 85].

Варто підкреслити, що для М. Возняка не існувало «авторитетів», якщо мова ішла про встановлення правдивого історичного факту. Він активно дискутував із І. Франком, Ф. Колесою, В. Щуратом тощо. Не був винятком і К. Студинський, який належав до його найближчих друзів. Зокрема у 1925 р. побачила світ його праця із полемічного письменства «Антиграє», про одноіменний полемічний твір М. Смотрицького. У ньому та в пізніших дослідженнях, автор обґрунтовував думку проте, що В. Копітар, Клирик Острозький – це Мелетій Смотрицький. Із цієї гіпотезою погодився І. Франко, проте М. Возняк виступив проти таких тверджень, наводячи численні аргументи на користь своєї думки [287, с. 68].

У своїх роботах М. Возняк приділяв увагу не тільки відомим громадсько-політичним діячам, але й, за його ж висловлюванням

«третьорядним й четверторядним діячам українського письменства XIX в.» [148, с. 80]. Одним із таких був Володимир Александров, про якого йдеться в розвідці «Автобіографічні знахідки до характеристики В.С. Александрова». В поле зору засновника франкознавства він попав через те, що «небагацько траплялося людей, так щиро перенятих любов'ю до рідного краю» [148, с. 80].

У дослідженні «З діяльності Михайла Комарова» майбутній академік відкривав громадськості постать М. Комарова. Вчений опублікував 40 листів бібліографа, а також «з огляду на те, що на листах Комарова рідко зазначена дата», спробував датувати кожен лист. М. Возняк вважав, що в українській письменності «Комаров відомий не тільки як бібліограф української нової літератури, але й як її дослідник, що писав критичні замітки, некрологи й оголошував друком недруковані писання давніших письменників, як етнограф, головню знаний як упорядчик «Нової збірки народніх малоруських приказок, прислів'їв, промовок, згадок і замовлянь», виданої 1890 р. в Одесі» [181, с. 14]. Зважаючи на те, що «письменницька спадщина Л. Боровиковського в українській мові не відома досі в своїм повнім обсязі», у 1925 р. М. Возняк опублікував дослідження «До письменницької діяльності Левка Боровиковського» [166, с. 225].

Як і в попередні роки, значну увагу у своїх працях М. Возняк приділяв фольклорній тематиці. Фольклористичні вкраплення помітні в статті М. Возняка «Волинський співаник Степана Білецького», у якому автор проаналізував зміст пісень, їх характер – «божий чи світський», приналежність пісень до кожної з народностей, причину їх появи тощо [154, с. 12].

У праці «Два співаники половини й третьої четвертини 18 в.» автор розкритикував «світогляд українського громадянства» за те, що приписував авторство «поодиноких українських пісень і віршів

полякам тільки з тієї причини, що з них пробиваються думки, погляди й інтереси шляхтичів».

Він зауважив, що «хоч українська шляхта покинула свою націю в найтяжчі віки її боротьби за існування й перейшла в польський, пізніше також у московський табір, але сей перехід мав і виїмки, навіть такі далекі, що вони зсолідаризувалися з народною українською революцією за часів Хмельниччини. Зрештою українське старе письменство може виказатися творами в українській мові без сумніву шляхетського походження, хоч би згадати знаменитий Літопис Самовидця» [158, с. 117].

У дослідженні «До початків нового українського письменства» автор ще раз підкреслював, що спольщена мова, менша стійкість твору чи шляхетське походження автора «цілком не є певним критерієм для приписування якогось писання цьому чи тому авторові-Полякові» [168, с. 101]. Вчений також не поділяв думки Каменяра, вказуючи «що коли покійний Франко бачив н. пр., що деякі українські вірші і пісні збірки кінця XVII в. Єзуїта Домініка Рудницького без сумніву зложили поляки, для мене не тільки се сумнівне, але й навпаки не бачу нічого такого в змісті згаданих віршів і пісень, що промовляло б за авторством поляка» [158, с. 117 – 118].

У 1927 р. М. Возняк опублікував дослідження «Із збірника Кондрацького кінця XVII в.». Автор зазначав, що у ньому «найшлася не тільки дума про козака-нетягу, відома з записів XIX в. як дума про козака Голоту, не є тільки річ, відома з записів XIX в як пісня про Байду... але й низка текстів не такої ваги, як два попередні, але все-таки важних для дослідників нашої старої пісенности, її змісту і форми» [174, с. 1].

М. Возняк проаналізував український і польський пісенний матеріал, зокрема, крім переліченого вище, сатиру на короля Яна Собеського, оскільки «в польській науці опубліковано досі мало такого матеріалу» пісню про вівчаря, про тещу тощо.

Ознайомився засновник франкознавства також із «Співаником Домініка Рудницького», що зберігався в бібліотеці Залуських і який опублікував під однойменною назвою у «Записках» НТШ [175]. Академік не тільки ввів його у науковий обіг, а й провів аналіз його зовнішнього стану зауваживши, що він «гарно збережений, сучасно в білий пергамін оправлений зшиток формату кантичкового кварта з витесненим посередині золотим числом “6” і дрібним орнаментом». М. Возняк також спробував визначити час його створення – період між 1694 і 1743 р. [175, с. 1 – 2].

У праці «З української лірики XVII в.» М. Возняк опублікував чотири українські пісні із збірника кінця 17 – поч. 18 ст., що зберігався у рукописному відділі Курницької бібліотеки. Водночас академік підтримував тісні зв'язки із низкою відомих громадсько-політичних діячів, науковців. Співпраця з останніми пришвидшувала появу його наукових досліджень. Зокрема, значну допомогу засновнику франкознавства надавав М. Кордуба, який розшукував у Варшаві потрібні М. Возняку документи.

Без перебільшення можна стверджувати, що поряд з І. Франком, другою знаковою постаттю в історії України для М. Возняка був М. Драгоманов, якому вчений впродовж 1920 – 1930-х рр. присвятив низку наукових робіт, зокрема – «Доповнення М.П. Драгоманова до його «Австороруських споминів» у відповідь рецензентові «Діла» (1926), «Із зносин М. Драгоманова із Галичиною» (1926), «До історії місії М. Драгоманова» (1929). У роботах «оцінки політичної та літературно-громадської діяльності М. Драгоманова, – зазначав

О. Куца, – обґрунтовані численними посиланнями на його листи, виступи, наукові праці» [304, с. 67].

В поле зору М. Возняка український емігрант потрапив з огляду на свій внесок в розвиток державницької ідеї за кордоном, адже «3/4 всього, що за останні 15 років писалось на чужих мовах про Україну, – писав академік, – або написано з приводу його публікацій і за його ініціативою. Коли ж він і менше писав, ніж треба було й він міг би був, багато в тому були винні Кияни, що не посилали потрібних йому книг, навіть своїх видань, і не давали йому фактичних інформацій» [164, с. 52]. Також він захищав його «від несправедливих нападів та обвинувачень киян, зазначаючи, що згідно домовленості, М. Драгоманов повинен був писати в «Громаді» про європейські справи, а українськими обіцяли зайнятися компетентніші від нього люди. Оскільки вони зі своїм завданням не справилися, М. Драгоманов мусив довчитись українології на чужині, на що треба було багато часу та праці» [304, с. 67].

Наукові роботи М. Возняка цінні насамперед тим, що в них вміщено не тільки уривок з певного джерела, а й проведено його детальний аналіз. Зокрема, у праці «Доповнення М.П. Драгоманова до його «Австроруских споминів» у відповідь рецензентові «Діла», засновник франкознавства проаналізував передісторію появи статті та взаємини М. Драгоманова і І. Белея на тлі появи рецензії. М. Возняк, цитуючи М. Драгоманова, відзначив, що останній «направив у редакцію «Діла» категоричну відповідь на всі її закиди, але редакція «Діла» теї відповіді печатати не хотіла». Водночас варто зазначити, що робота «До історії місії М. Драгоманова», у якій автор проаналізував листування М. Драгоманова із «посередником між Женевою й Києвом» (І. Франко – Л. К.), незважаючи на новизну

матеріалу, позбавлена аналітичних суджень і зводиться до цитування листів провідних громадсько-політичних діячів.

М. Возняк був одним із фундаторів наукового вивчення літературних взаємин. На думку І. Остапика, академік доводив, що «лише на тлі літературних зв'язків можна визначити національну специфіку української літератури» [331, с. 71]. Вчений прослідкував зв'язки між фольклором і літературою, між окремими творами одного письменника, між письменником і літературною школою тощо. Академік з'ясував комплекс зв'язків, зокрема таких, як «перехресні впливи» і «противага впливів». Спостерігаючи за становленням і еволюцією українського письменства, він прийшов до висновку про «неминучість взаємних впливів, водночас застерігаючи, що такі зв'язки можуть мати «денаціоналізуючі нівелюючі впливи» [331, с. 72].

Наприкінці 20-х рр. ХХ ст. М. Возняк спробував проаналізувати взаємні контакти провідних українських громадсько-політичних діячів. У розвідці «Ів. Белей і Ол. Кониський. До зв'язків Галичини з Наддніпрянщиною в 80 рр. ХІХ в.», автор на прикладі взаємовідносин І. Белея та О. Кониського розкривав характер взаємин українців по обидвох берегах Дніпра. І. Белей упродовж 1881 – 1882 рр. редагував щомісячник «Світ», заслугою якого за словами М. Возняка було те, що «тут перший раз зійшлися на ґрунті поступових ідей надністрянці й надніпрянці» [172, с. 3].

О. Кониський виконував роль посередника між редакцією «Світу» й надніпрянцями. В журналі «під різними псевдонімами, криптонімами й ініціалами він містив тут і поезії й оповідання». Засновник франкознавства надрукував у роботі кілька десятків листів відомих громадсько-політичних діячів, прийшов до висновку, проте що поданий матеріал вказує на «вплив Белея на Конського в

справі його писань, навіть балетристичних, не тільки журналістичних, і дає матеріал для життєпису Белея й Кониського» [172, с. 45].

Дослідження «З листування Івана Нечуя-Левицького з Галичанами» звертає увагу читача, оскільки у ньому показані тісні взаємини галицьких громадсько-політичних діячів. Зміст листів П. Єфименка до О. Кониського проаналізовано у праці «З років заслання Петра Єфименка на Архангельщину (Листування з Олександром Кониським в рр. 1863 – 1867)» [184]. У ній автор відобразив зміст листів, виокремив їх головні ідеї. Наприкінці статті вони були подані у хронологічному порядку, а якщо не датовані – визначено послідовність «відповідно до його змісту» [184, с. 113].

М. Возняк вніс вагомий внесок у піднесення національної свідомості українського народу. У роботі «Наш родной язык» адресований підкарпатським русинам, він доводив їх приналежність до українського етносу, показував, яке значення для народу відіграє рідна мова. Він зазначав: «Кожному подкарпатському русинові, которий був за котроюсь справою чи то в столиці держави – Празі, чи в яком иншом місті на чеськой етнографичной території, мусіло одразу впасти в очи, як кожди чех дорожить своєю родною чеською мовою, як завсіди і всюди говорить по чеськи, як дбає про чистоту своей родної мови...» [195, с. 1]. З огляду на це «кождий народ, дозривши под оглядом національної свідомости, дбає про життя и розвиток своєї родної мови. Диктує се ему вже сама потреба самозбереження. Окремишность мови вказує на истнуваня окремої народности, яку і познаємо по мові» [195, с. 6].

Не втратили своєї актуальності слова академіка про те, що «вироблюваням власної мови починалося одродження кожного народу. И литература в родной мові есть тою кузнею, де

перероблюються елементи загально людської культури відповідно до потреб народу, що творить власну літературу, и зливаються з его власною культурою». Можна з впевненістю стверджувати, що «лінгвістичні погляди М. Возняка формувалися в руслі загальноєвропейського лінгвістичного процесу» [334, с. 81].

На окрему увагу заслуговують роздуми автора про походження української мови та назви «Україна». Українську мову засновник виводить із «язика руського», «бо назва наших прапрадідов була «Русь»... Се була наша національна назва довгі віки, через колька сто літ спольна також из Білорусами од XVI в. Зробилася також назва “Мала Русь” спольною для всей землі, яку заселював наш народ» [195, с. 19]. Назву «Україна» М. Возняк вважав «дуже старою», адже греки щоб відрізнити землі заселені «москалями» від земель заселених нашим народом називали московщину «Великою Росією», а нашу батьківщину – «Малою Руссю». Але ця назва, – пише М. Возняк, була книжною «и ніколи не принялася серед нашого народу» [195, с. 19].

Щодо терміну «Україна», то його знаходимо уже в XII і XIII століттях, вказував М. Возняк: «Зразу називалися так пограничні краї, котрі били близші до Половців, а потом до татар, словом ті краї, де зродилася Козаччина. За Козаччини назва «Украина» обняла землі нашого народу по обох боках Дніпра, а тепер всі землі нашого народу од Сяну и Карпат по Кавказ и Кубань не називають себе инакше, только Україною, а наш народ називає себе Українцями». Відмінність підкарпатських українців М. Возняк пояснював тим, що вони були відтяті «од пня нашого народу» і «трохи не засуджені на національну смерть, так що великим щастям треба уважати розрив... з Мадярщиною» [195, с. 20 – 25].

Науковій праці М. Возняка не сприяли складні суспільно-політичні умови, в яких доводилося працювати вченому, та матеріальні проблеми. Польська окупація Галичини ізолювала засновника франкознавства від періодичних видань, що були під контролем окупаційної влади. З цих причин він змушений друкуватися в часописі «Культура» (друкований орган Комуністичної партії Західної України (КПЗУ)), «Україні» (друкований орган Академії наук), місячнику «Життя і революція» тощо.

Починаючи з середини 1920-х рр. М. Возняк нав'язує контакти з радянськими науковцями, поглиблює співпрацю з Академією Наук. Його наукові дослідження з'являються на сторінках таких журналів, як «Глобус», «Червоний шлях». В останньому журналі засновник франкознавства згодом відмовився друкуватись, на що один із активних дописувачів часопису – І. Лакиза, зазначав: Правду кажучи я сам до «Червоного шляху» ставлюся поки що обережно, визнаючи що цей журнал на має ясно-визначеної фізіономії й ясно накресленої перспективи. Тепер Харків заходжується коло цього журналу, думаючи налагодити справу з його оформленням, налагодженням його роботи». Власне І. Лакиза надавав активну допомогу М. Возняку. Його стараннями праці засновника франкознавства друкувалися у радянських виданнях.

Таким чином, упродовж 20 – 30-х рр. ХХ ст. вимушено безробітний вчений, основні зусилля спрямував у наукову сферу. Науковець зосереджується на дослідженні спадщини Каменяра, продовжує впорядковувати його архів, що дозволило в майбутньому поглибити франкознавчі студії та опублікувати низку раніше недоступних широкому загалу рукописів І. Франка. Упродовж 1920 – 1924 рр. М. Возняк видав тритомну «Історію

української літератури», що принесла славу та авторитет досліднику. Завдяки виразній державницькій концепції, робота викликала захоплення сучасників. Обрання М. Возняка академіком ВУАН додало наснаги та впевненості, покращило, хоча й не надовго, його соціально-побутові умови.

РОЗДІЛ ІV

ОСОБЛИВОСТІ НАУКОВОЇ ТА ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

4.1. Наукова та громадська діяльність в роки Другої світової війни

Новий етап наукової та громадсько-політичної діяльності М. Возняка розпочався після встановлення радянської влади в західноукраїнських областях. 1 листопада 1939 р. позачергова сесія Верховної Ради СРСР прийняла Закон про включення Західної України до складу Радянського Союзу, а 14 листопада Верховна Рада УРСР ухвалила Закон про возз'єднання Західної України з Українською РСР. Розпочалися масштабні перетворення. Ухвалою Президії Верховної Ради СРСР від 4 грудня 1939 р. на цих територіях було ліквідовано старий адміністративний поділ. Тимчасові органи влади замінили виконкоми обласних, районних і сільських Рад депутатів трудящих. Виконкоми створювалися без самих Рад, бо вибори до місцевих Рад відбулися лише у грудні 1940 р. Уся повнота влади зосередилася в обкомах, міськкомах й райкомах КП(б)У. Українські політичні та громадські культурно-освітні організації були заборонені.

20 грудня 1939 р. ЦК КП(б)У ухвалив постанову «Про організацію фонду допомоги інтелігенції колишньої Західної України», у якій зазначалося: 1) у відповідності до рішень ЦК ВКП(б) від 26 листопада 1939 р. організувати фонд для допомоги інтелігенції колишньої Західної України у сумі 2 мільйони карбованців; 2) запропонувати Раднаркому УРСР оформити створення зазначеного фонду [353, с. 331].

Як результат – М. Возняк отримав грошову допомогу у розмірі 20 тисяч рублів, що О. Рубльов оцінив як «своєрідну компенсацію» за час, коли він був виключений з Академії [353, с. 331]. Уже наприкінці 1939 р. М. Возняк (разом із Ф. Колесою і В. Щуратом) вперше здійснив поїздку в Радянську Україну. У Києві в Центральному Комітеті КП(б)У він звернувся із клопотанням про надання Львівському університету імені Івана Франка. Відповідно до цієї пропозиції Верховна Рада УРСР Указом від 9 січня 1940 р. надала Львівському університету ім'я Івана Франка [322, с. 136].

Щодо університетської роботи академіка, варто відзначити, що уже з перших днів перебування в навчальному закладі він доклав багато зусиль для поповнення фондів кафедри української літератури Львівського університету новими виданнями, оскільки вона «в перших післявоєнних роках була досить убогою на видання творів класиків, радянських письменників та критичну літературу, потрібну для навчання» [322, с. 136].

З цих причин М. Возняк передав кафедрі книжки із власної бібліотеки. Проте вже згодом академік намагався повернути власні книги з бібліотеки, створеної на факультеті української літератури Львівського університету. Він писав: «Коли на весну 1940 р. мене призначено керівником кафедри української літератури, багато журби завдала мені справа створення бібліотеки для кафедри, що мала обняти в п'ятьох річниках понад півтисячки студентів. Зразу я доповнив бібліотеку кафедри, дарувавши їй понад півтисячки книжок, закуплених в Івана Кривецького... Слідом за тим увійшов у порозуміння з ректоратом у Львові і комісаріатом освіти в Києві і одержав згоду обох названих інстанцій – утворити при кафедрі окрему...бібліотеку, як свою приватну власність, здепоновану в окремій кімнаті для користування викладачів і студентів української

філології, з тією умовою, що на моє домагання моя власність – бібліотека буде мені повернена. Перебрав книжки від мене мій асистент Ярослав Чума як бібліотекар кафедри. Стан справи відомий також ректорові по навчальній частині проф. Зиновієві Храпливому та його помічникові др. Теоктистові Пачовському. Знає про справу й проф. Др. Василь Сімович. Звертаюся з проханням повернути мені мою бібліотеку, потрібну мені при моїх наукових заняттях» [62, арк. 1]. Проте бібліотека залишилася на кафедрі.

Бібліотека після смерті науковця, нараховувала близько п'ятнадцяти тисяч томів книжок і періодичних видань, що згодом були передані Львівській науковій бібліотеці імені В. Стефаніка АН УРСР, де зберігаються окремим фондом. «Але річ не в кількості, – вважав М. Мороз, – важливішою є якість. Це унікальний приклад цілеспрямованої праці над комплектуванням особистої бібліотеки, яка велася протягом тривалого часу систематично, з любов'ю, зі знанням справи і цілеспрямованим добором книжок до питань, що були предметом його наукових зацікавлень. Це дуже цінна збірка книжок з питань українського літературознавства, мовознавства, фольклору, історії. З надзвичайною старанністю зібрана франкіана – усі прижиттєві видання І. Франка, періодика, яку виявив письменник, або в якій надруковані його твори, а також видання творів та критичної літератури, що появилися у пізніших роках. Усі книжки й журнали в гарних і цінних обкладинках, немає в них ніяких позначок, підкреслень» [322, с. 137].

У цей період наукову роботу М. Возняк поєднував із викладацькою. За його сприяння друкувалися поезії Д. Павличка, твори Р. Іваничука (тоді студент третього курсу філологічного факультету). У своєму листі до засновника франкознавства він

писав: «Я не маю людини, з якою я міг би поділитися душою. Не можу довше терпіти! Я хочу сильного й правдивого слова критики. Я прошу щирої, батьківської поради. Вона буде для мене або початком свідомої творчості або кінцем їй».

Тісним науковим зв'язкам Наддніпрянської України з її західними областями мало сприяти утворення у Львові відділів київських інститутів АН УРСР: історії України, української літератури ім. Т. Шевченка, мовознавства, українського фольклору, археології, економіки. Більшість науковців, в тому числі М. Возняк, отримали можливість працювати в нових державних інституціях. Формально це було закріплено рішенням ЦК КП(б)У від 1 січня 1940 р. «Про організацію наукових установ в західних областях УРСР» і постановою Раднаркому УРСР від 2 січня 1940 р. Рішенням № 7 Президії АН УРСР від 25 лютого 1940 р., М. Возняка разом із В. Щуратом та К. Студинським введено в склад Вченої Ради Інституту української літератури ім. Т. Шевченка. У цьому ж році академіка обрано депутатом Верховної Ради УРСР [35, арк. 6]. Таким чином, академік все частіше був змушений покидати Львів, з одного боку через депутатські обов'язки, а з іншого – через наукову діяльність. Зокрема, на початку квітня 1940 р. М. Возняк взяв участь у науковій сесії Інституту української літератури, що присвячувалася 100-річчю виходу «Кобзаря» Т. Шевченка. Академік виступив із доповіддю «Перше видання «Кобзаря».

До складу очолюваного академіком відділу української літератури львівського філіалу Інституту української літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР, що розпочав роботу 1 лютого 1940 р. входили відомі науковці серед них, зокрема, слід виділити В. Щурата, С. Щурата, М. Деркач, Я. Ярему, Т. Франка, М. Пархоменка, І. Романченка, М. Матвійчука. Напружені

відносини, згідно спогадів очевидців, у М. Возняка склалися із В. Щуратом.

Основне завдання, яке поставили партчиновники перед науковим колективом львівського філіялу – видання двадцятип'ятитомного видання творів Івана Франка, що повинно було б засвідчити, за словами В. Дорошенка, що «...радянська влада шанує культурні надбання Західної України та заслуги тих діячів, які боролися за кращу долю свого краю, бо й сама ця влада, мовляв, на те прийшла, щоб визволити єдинокровних братів з-під кормиги польських панів і капіталістів – духовної й економічної» [310, с. 434].

М. Возняк ще за життя Каменяра висловлював думку про необхідність повного системного видання його творів [318, с. 36], він «одним із перших глибоко збагнув універсалізм Івана Франка, його виняткове значення в українському літературному процесі та необхідність комплексного вивчення колосальної спадщини» [280, с. 22]. Зважаючи на це, а також факт призначення академіка головним редактором ювілейного видання разом із О. Білецьким, він з ентузіазмом взявся за роботу.

Однак крім основної мети – «спопуляризувати цінну літературну спадщину Івана Франка» [36, с. 243], видання переслідувало також ідейно-політичну. Якщо із першим завданням в урядовій редакції колегії не було сумнівів щодо М. Возняка, який повинен був здати перші томи не пізніше 5 липня 1940 р., то в другому випадку у чиновників вперше виникали побоювання щодо «правильного» (марксистсько-ленінського) наповнення видання. Тому, «на допомогу» академіку направили із Києва В. Гуфельда, що свідчило, на думку О. Луцького «про недовіру київських чиновників до галицьких вчених» [310, с. 435].

Редакторами окремих томів були призначені: В. Радзикевич та І. Стебун (томи I – V – всі твори, крім першої редакції повісті «Петрії і Довбушуки», та частина VIII тому); В. Сімович та Д. Копиця (закінчення V тому, перша редакція повісті «Петрії й Довбушуки», томи VI, VII, частина тому VIII (повість «Основа суспільності»), частина тому IX (друга редакція повісті «Петрії й Довбушуки») та тому XI); Я. Ярема та Ю. Кобилецький (томи VIII, X, XII, XIV, XV); К. Студинський та В. Гуфельд (том XXIV), М. Возняк (томи XIX–XXII) [36, с. 236]. Однак не редактори окремих томів, а М. Возняк відповідав за підготовку видання, адже на нього та частково О. Білецького, згідно рішення вищих партійних органів, покладалося завдання наукового керівництва підготовчою роботою.

Під час підготовки багатотомника виникли дві проблеми, що суттєво гальмували процес видання: 1) концепція мовного редагування творів І. Франка; 2) перевантаженість науковців. Найбільшого клопоту науковцям завдавала невизначеність із редагуванням творів І. Франка. Зважаючи на брак методичних рекомендацій, М. Возняк як керівник редколегії запропонував концепцію, в основі якої принцип «незмінності текстів Каменяра». Натомість В. Сімович, заручившись підтримкою окремих членів редколегії, відзначив неприйнятність цієї концепції, на підтвердження чого навів слова І. Франка: «Я дбав про те, щоб мова ... не втраючи основного характеру галицько-руського наріччя все таки не разила й українців (себто наддніпрянців) і наближувалася до тої спільної галичанам (себто західним українцям) і українцям (східним українцям, наддніпрянцям) літературної мови української, котрої витворення дуже потрібне для нашого суцільного літературного розвою» [367, с. 67].

Академік зазначав, що зайняв окрему позицію на першому засіданні редколегії ювілейного видання творів І. Франка: «Я обстоював те, що принаймні одночасно з масовим виданням, якщо не раніш, треба видати поезії, оповідання, повісті і драми як оригінальні, так і перекладені Франком як історчно-літературні документи, на мові письменника без найменших змін, за винятком етимологічних текстів, які слід передавати фонетично. Що ж стосується масового видання, то його подати мовою, якою, напевне, писав би Франко, коли б дожив до нашого часу, але зберегти при цьому індивідуальний колорит мови письменника» [206, с. 50 – 51].

27 квітня 1940 р. на засіданні редколегії було затверджено «Інструкцію про видання ювілейного зібрання творів Івана Франка», п'ятий пункт якої ставив таку вимогу: «Тексти всіх творів цього видання друкуються за сучасним діючим правописом української мови. Відхилення від нього допускаються лише при підготованні поетичних творів в тих випадках, коли додержання сучасного правопису пошкодило б ритмові та рими віршів. Прозаїчні тексти друкувати обов'язково за останніми редакціями, що їх редагував сам Франко, як правило, зберігаючи мову, фразеологію і стиль Франка, ні в якому разі не міняючи його мови. Слова незрозумілі, рідкі діалектизми тощо пояснювати або в підтекстових поясненнях, або, створюючи при кожному томі словничок незрозумілих слів...». Однак «у процесі редакційної роботи над виданням творів Івана Франка виникла необхідність розширити й вияснити докладніше п'ятий пункт інструкції редколегії, щоб потім не було ніяких непорозумінь» [206, с. 51]. Зрештою 10 червня 1940 р. редакційна комісія підтримала В. Сімовича. На нараді редакційних працівників 11 червня 1940 р. він зробив доповідь, на основі якої було ухвалено

декілька постанов. Вони дозволяли друкувати прозаїчні тексти «обов'язково за останніми редакціями», як і поетичні твори.

Отже кожний том мав виглядати таким чином: після тексту творів І. Франка подавалися примітки «виключно-історико-літературного характеру», словник діалектизмів і малозрозумілих слів, алфавітний покажчик. Читання коректури «не обов'язково має робити той, хто упорядковував цей том, а навпаки, треба, щоб були свіжі очі і для прискорення треба, щоб були свіжі очі... і щоб один і той же том читали два-три чоловіки» [206, с. 51].

Заради справедливості слід відзначити, що читачам (видання було орієнтоване на широкий загал) було б надзвичайно важко читати тексти творів І. Франка, що були написані наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Незважаючи на те, що академік усвідомлював, що перед «франкознавством стелиться подвійний шлях: суворо-академічний і, так сказати б, популяризаційний» [318, с. 36], все ж таки до останніх своїх днів він був переконаний у правильності своєї концепції.

Друга не менш важлива проблема, що гальмувала видання творів – перевантаженість науковців. Як влучно зазначав М. Нечиталюк: «Підготовка двадцяти томів ювілейного видання Франка – не єдина тема, над якою працював відділ. Кожний з співробітників мав свої персональні теми. Зокрема Я. Ярема працював над темою «Зв'язки Івана Франка з німецькою літературою», частину з якої «Іван Франко і «Фауст» Гете» підготував для ювілейного збірника. І. Романченко працював над темами: «Франко і російська революційна демократична література», «Франко і Драгоманов». М. Деркач підготувала монографію «Життя і творчість Лесі Українки» [221, с. 28].

Без перебільшення можна відзначити, що надзусиллями науковців і безпосередньо М. Возняка, до кінця 1940 р. було попередньо підготовлено 20 томів видання. У звіті «Тематика Львівської філії Інституту української літератури ім. Т.Г. Шевченка», М. Возняк зазначав: «Перед Вітчизняною війною Львівська філія Інституту української літератури ім. Т.Г. Шевченка мала за головне завдання приготувати до друку ювілейне видання писань Івана Франка й написати низку праць про Франка та його творчість для наукового збірника, запланованого у виданнях Академії наук УРСР. Під моїм керівництвом приготовано до друку двадцять томів писань Франка і по різних перипетіях із поправками помилок, перерібками недоладно приготовленого я прочитав, сконструював і підписав двадцять томів до друку» [63, арк. 4].

Згідно наказу заступника голови відділу суспільних наук АН УРСР К. Максимчука від 30 грудня 1940 р. було оголошено подяку М. Возняку, В. Сімовичу, Я. Яремі, В. Радзикевичу, М. Деркач за проведену роботу [310, с. 445]. Проте зусилля науковців не були втілені у життя – через початок Другої світової війни видання не побачило світ, незважаючи на повідомлення окремих ЗМІ [351, с. 3]. З цієї ж причини академік не взяв участь у ювілейній сесії присвяченій 100-річчю «Гайдамаків» Т. Шевченка.

Щодо власного наукового доробку академіка у період радянської заходних областей УРСР – він незначний, порівнюючи із попередніми роками, оскільки опубліковано близько десяти статей про І. Франка, в таких виданнях, як «Записки філологічного й історичного відділу Львівського державного університету ім. І. Франка», «Радянське літературознавство», «Літературна

критика», «Радянська література», «Література і мистецтво» [221, с. 28].

З тогочасних досліджень академіка варто відзначити дослідження «До зв'язків М.М. Коцюбинського з Галичиною». У праці проаналізовано «першу мандрівку» М. Коцюбинського за кордон. Академік вважав актуальною тему через те, що «досі мало відомо про перший побут М. Коцюбинського 1890 р. в Галичині» [165, с. 149-150], оскільки навіть в статті «Зв'язки М. Коцюбинського з Галичиною» не було згадок про цю подію. Возняк вважав головною метою візиту письменника в Галичину, «бажання налагодити зв'язок із людьми, що вели там українську видавничу справу». На цей висновок його підштовхнули листи останнього до І. Белея. Праця вирізнялася своєю актуальністю з огляду на публікацію 60-ти не надрукованих листів М. Коцюбинського.

Згодом побачила світ праця «Маркіян Шашкевич» [190]. М. Возняк, підсумовуючи громадсько-політичну і письменницьку діяльність Маркіяна Шашкевича, відзначив основні його здобутки. Чільний діяч зробив своє ім'я безсмертним тим, що: 1) ввів погорджену й висміювану українську мову в літературу; 2) уклав першу гарну читанку для народних шкіл; 3) вживав фонетичний правопис у своїх творах; 4) підкреслював єдність українського народу на всьому етнографічному просторі [190, с. 51 – 52].

Водночас нереалізованою залишилася ініціатива М. Возняка здійснити «повне наукове видання творів великої письменниці (Лесі Українки – *Л. К.*)» як і продовжити свою «Історію української літератури», видану в 1920 – 1924 рр. У звіті до київського Інституту української літератури він писав: «Цікавить мене цілість української літератури, й мені бажалось би сісти за історію української літератури, основно переробивши три видані томи з

історії старої української літератури та додаючи дальші томи про нову літературу».

Події, пов'язані із встановленням радянської влади у західноукраїнських областях, змушують замислитися над питанням щирості і відданості західноукраїнської інтелігенції комуністичним ідеалам. У контексті цієї проблеми, варто підкреслити, що М. Возняк схвально відгукувався про нову форму української державності якою була Радянська Україна. В одному із листів М. Деркач до М. Возняка зазначалося: «Ви перші з наших галицьких вчених вступили в Комуністичну партію і за це вам велика честь». Проте, як слушно зауважував О. Луцький, «участь науковців у прорадянських заходах не може слугувати беззаперечним доказом їх відданості тоталітарному режимові. У багатьох випадках науковці, яких залучали до представницьких органів влади (К. Студинський, М. Возняк, І. Крип'якевич та ін.) прагнули передусім бути корисними співгромадянам, сподіваючись своїми діями пом'якшити політику режиму» [309, с. 411].

Перенесення воєнних дій на територію СРСР паралізувало наукове життя краю. Галичину приєднано як окрему область (дистрикт) до складу Генеральної Губернії, більшість населення якої складала поляки. На галицьких землях запроваджено цивільну німецьку адміністрацію, підпорядковану уряду, єдину систему управління, найвищою інстанцією якої був губернатор дистрикту. Всі провідні посади в правлінні дистрикту, в округах та повітових комісаріатах займали німецькі урядовці. Українці і поляки могли виконувати лише допоміжні та підрядні функції, здебільшого на найнижчому адміністративному рівні.

У дусі націонал-соціалізму нова окупаційна німецька влада зробила все можливе, що б поставити під свій контроль наукові

інституції. Зважаючи на це, дещо наївним виглядала спроба колишніх членів НТШ відновити діяльність організації. 17 вересня 1941 р. на засіданні Видділу (управи) НТШ за участю І. Крип'якевича, В. Сімовича, Є. Давидяка та ін. було ухвалено рішення здійснити практичні кроки по втіленню ідеї в життя. 24 вересня 1941 р. Президія товариства надіслала лист керівнику відділу науки і освіти дистрикту Галичина Гасселіху, у якому просила дозволити відновити діяльність НТШ. Колишні члени організації отримали усний дозвіл, що стало їх найбільшою моральною перемогою, оскільки в подальшому жодних заходів проведено не було. Несанкціоновано, власними силами було розпочато відновлення діяльності товариства. Історико-філософську секцію очолив І. Крип'якевич, філологічну – В. Сімович. Діяльну участь у відновленні структурних підрозділів НТШ взяв також М. Возняк.

На початку 1943 р. українські вчені створили Об'єднання праці українських наукових робітників при Українському Центральному Комітеті. Уже 7 травня 1943 р. відбулися установчі збори Філологічної групи, що складалася із шести структурних підрозділів: мовознавства – під керівництвом В. Сімовича, культурних зв'язків із Півднем і Сходом (І. Свенціцький), української літератури (М. Возняк), бібліографії (В. Дорошенко), етнографії і фольклору (В. Щурат), західноєвропейської літератури (Ф. Колесса). Загалом у кабінеті української літератури працювало десять науковців.

В роки війни академік продовжував контактувати із Наддніпрянською Україною. Особливо активними видалися зв'язки із Харківським університетом, звідки отримував «видання Франка тутешнього видання. «Того добра тут багато, – писав у листі до

засновника франкознавства І. Костюк, – лише транспортні можливості зараз надзвичайно утруднені».

Потрібно відзначити, що незважаючи на те, що укладачі бібліографії академіка (Т. Пачовський і Р. Шуст) в роки німецької окупації не знайшли жодного франкознавчого дослідження, це не відповідає дійсності. Засновник у цей період опублікував серію франкознавчих розвідок [173, 198, 212]. Вчений вступив у дискусію із професором Оглоблиним на сторінках газети «Наші дні» з приводу авторства «Історії Русів» [225, с. 280]. Також за сприяння Українського видавництва видана збірка переказів.

Таким чином, уже перші роки радянської влади у західних областях України показали сутність нового режиму. М. Возняк, як провідний фахівець із українського літературознавства, отримав від нової влади вищі наукові посади, взамін чого партійні чиновники очікували співпраці та адекватного політичного світогляду. Проте партійно-політичні доручення академік виконував із певним застереженням, що згодом призвело до «викривальної» кампанії, основна мета якої – цькування політично неугодного науковця. У період німецької окупації, наукова робота М. Возняка була зведена до публікації низки статей, що пояснювалося військовим станом.

4.2. Критика та переслідування академіка

Після завершення Другої світової війни, ситуація у науковій сфері докорінно змінилася. Відновлені наукові інституції знову почали працювати, проте у значно скромніших масштабах. У грудні 1944 р. Комісія АН УРСР на чолі з керівником Відділу суспільних наук академіком А. Птухою запропонувала скасувати існуючу систему науково-дослідних установ у Львові та створити два інститути: суспільних наук з шістьма відділами (української мови, української літератури, історії України, економіки, мистецтвознавства, фольклору та етнографії, археології) та природничих наук. Ці Інститути, як зрештою як і інші науково-дослідні установи, повинні були об'єднатися у Львівський філіал АН УРСР. Проте задум не був підтриманий в Києві і залишився нереалізованим [309, с. 421].

Щодо відділу української літератури, то, згідно «Тематичного плану на 1946 рік» М. Возняк планував опрацювати такі головні теми: 1) академічне видання творів Івана Франка; 2) академічне видання творів Лесі Українки; 3) монографічне опрацювання творчості Василя Стефаника; 4) монографічне вивчення життя і діяльності Лесі Українки; 5) вивчення творчої спадщини М.П. Драгоманова; 6) західноукраїнська новела 40-х до 60-х років; 7) до джерел західноукраїнського романтизму («Русалка Дністровая»); 8) фольклор малих форм у творчості М. Горького; 9) статті і висловлювання Івана Франка про російську літературу; 10) Франко і німецька література; 11) Іван Франко в польській періодичній пресі; 12) Іван Франко і польська література. План був складений у листопаді 1945 р.

Головні зусилля колективу були спрямовані на повне академічне видання творів Івана Франка. Інститут літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР схвалив ініціативу львівського філіалу. Тема отримала назву «Повне наукове видання збірки творів Івана Франка в 30 томах». Передбачалося, що «в 1946 році буде підготовлено і здано до друку 15 томів, загальним обсягом 500 аркушів». Загальне керівництво виданням здійснювала урядова редколегія в складі: О. Корнійчук (голова), члени: О. Білецький, М. Возняк, П. Тичина, М. Рильський, Є. Кирилук, І. Кобелецький, Д. Копиця. Підкреслено, що «при виданні творів Івана Франка і Лесі Українки основний тягар роботи припаде на робітників львівського відділу Інституту та що їм доведеться теж бути допоміжними в окремих питаннях решти планованої роботи» [221, с. 245]. Варто також відзначити, що науковці відділу були обмежені термінами виконання.

Загалом після визволення від німецької окупації, громадська і наукова діяльність М.Возняка, набрала звичного для нього характеру. Як і раніше, за словами його учня М. Нечиталюка, науковою роботою львівського відділу літератури він керував «на віддалі», практично не відвідуючи його. Не брав участі і в наукових засіданнях відділу, де головував С. Щурат.

Друга половина 40-х – початок 50-х рр. ХХ ст. – один із найважчих періодів у громадській та науково-педагогічній діяльності М. Возняка, що пояснюється його непростими відносинами із органами державно-партійної влади. У цей період він очолював відділ літератури АН УРСР та кафедру української літератури Львівського державного університету ім. І. Франка.

Репресії над науковцем ставали невідворотними, адже 28 травня 1946 р. на засіданні секції мови і літератури ювілейної сесії відділу суспільних наук АН УРСР, що присвячувалася 30-річчю від дня смерті Івана Франка, М. Возняк виступив із доповіддю «Про діяльність НТШ і роль Франка в організації наукової роботи», у якій спробував реабілітувати несправедливо звинувачених, на його думку, радянською історіографією науковців, що представляли школу М. Грушевського [221, с. 38].

Уже 3 серпня 1946 р. у «Вільній Україні» з'явилася стаття В. Горбатюка «Викорінимо залишки буржуазно-націоналістичних концепцій Грушевського і його «школи», у якій автор піддав нищівній критиці оцінку М. Возняком ролі та значення НТШ в історії України, вказуючи, що «перед багатолюдною аудиторією академік... вихваляв відомого українського буржуазного діяча Ол. Кониського і М. Грушевського. Він не знайшов за потрібне викривати їхні реакційні націоналістичні германофільські ідеї і їхню антинародну діяльність. Навіть після того, як доповідачу з цього приводу була подана записка, він «діловито» відповів: «говорити про це не входило в тему моєї доповіді» [2, арк. 78].

Зрештою у цей період на науковій діяльності М. Возняка негативно позначалася його викладацька робота. У своєму звіті за 1945 р. він писав: «Довжелезні зібрання й наради, громадські обов'язки, керування кафедрою української літератури Львівського державного університету ім. І. Франка та взагалі університетські справи, претензії до мене як до депутата – все це забиало так багато часу, а головне вводило в такий настрій, що для наукової праці, поза вихідними днями, лишалося мені дуже мало часу». Проте навіть в таких умовах ним у 1945 р. підготовлено монографію про Квітку-Основ'яненка, видано більше

20 статей. Крім того, внесено правки і перероблено чотири статті, що мали вийти під спільною назвою «Іван Франко. З доби його соціалізму й радикалізму».

6 лютого 1946 р. Політбюро ЦК КП(б)У прийняло рішення «Про підвищення пильності і посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами в західних областях УРСР у зв'язку з виборами до Верховної Ради СРСР». Як результат – 22 лютого 1946 р. розпочалася нарада працівників Інституту літератури ім. Т. Шевченка, що тривала п'ять днів. З центральною доповіддю присвяченій марксистсько-ленінському розумінню історії українського літературного процесу XVII-XX ст., виступив О. Білецький. Процес наради стенографувався. Два томи стенографи було відправлено до Управління пропаганди та агітації ЦК КП(б)У, звідки одержано наступну директиву: посилити пильність щодо проникнення буржуазної ідеології в історію української літератури та літературознавство.

У травні 1946 р. до Львова була направлена Комісія по перевірці стану ідеологічної роботи. У доповідній записці ЦК КП(б)У, Комісія констатувала, що у Львові особливого значення набуває питання викриття ворожих ідей, що мають вплив на інтелігенцію. Висновок Комісії: «Завдання викрити школу Грушевського є не лише першочерговим завданням працівників історичної науки, а разом з тим і невідкладним завданням партійних організацій, бо боротьба проти залишків українсько-німецьких націоналістів вимагає рішучого викриття і розгрому ідеологічної спадщини їх натхненників і порадників» [5, арк. 56].

Події у Львові були віддзеркаленням ухвалених центром рішень. Зокрема Пленум ЦК КП(б)У, що проходив у Києві 15-17 серпня 1946 р. наголосив, що потрібно «посилити боротьбу на

ідеологічному фронті за чистоту марксистсько-ленінської теорії проти всіляких проявів ворожої нам буржуазно-націоналістичної ідеології, викривати у пресі і усних виступах прояви буржуазного націоналізму, піддавати критиці буржуазно-націоналістичні перекручування історії України» [144, с. 163]. 16-18 серпня 1946 р. відбулися збори працівників Управління пропаганди і агітації ЦК КП(б)У, де розглядалися питання посилення ідеологічного керівництва всіма галузями культурного наукового життя. У своїй доповіді секретар ЦК КП(б)У з ідеології К. Литвин наголосив на слабкості ідеологічної роботи в АН УРСР.

24 серпня 1946 р. ЦК КП(б)У прийняло рішення «Про перекручення і помилки у висвітленні історії української літератури», у якому стверджувалося, що у «Нарисі історії української літератури» підготовленим Інститутом мови і літератури АН УРСР С. Маслова помітні «помилки», а саме «перекручення марксистсько-ленінського розуміння історії української літератури і подання її у буржуазно-націоналістичному дусі» [145, с. 255].

Процес «розправи» над науковцями Львова започаткував Х Пленум Львівського обкому КП(б)У, на якому обговорювалися проблеми підготовки і розподілу керівних партійних і радянських кадрів. Пленум, проаналізувавши зміст ряду статей обласних періодичних видань, висловив незадоволення їх роботою щодо занадто повільних темпів викривань «ворожої суті буржуазно-націоналістичних теорій М. Грушевського». Особливо гостро прозвучали звинувачення на адресу «Вільної України», яка надрукувала «шкідливу статтю» М. Рудницького, і журналу «Радянський Львів», де періодично з'являлися «шкідливі, буржуазно-націоналістичні твори і дослідження Крип'якевича,

Мигалья, Островського, які по-націоналістичному перекручують відносини братніх російського та українського народів» [222, с. 1].

Редакція газети, взявши на озброєння рішення Пленуму, впродовж липня 1946 р. друкувала перші викривальні статті, якими стали «Маскарадне дрантя українсько-німецького націоналізму» [330, с. 1], «Вище рівень ідеологічної роботи» [246, с. 2-3], «Виправити помилки у висвітленні деяких питань історії України», «До кінця викрити націоналістичні перекручення історії України» [341, с. 3] тощо. Ці статті, незважаючи на відсутність безпосередньої критики засновника франкознавства, справили негативний вплив на його морально-психологічний стан, оскільки у завуальованій формі йшлося про те, що «кафедри в вузах ще не стали центром марксистсько-ленінського виховання студентської молоді» [222, с. 3]. Останньою позитивною згадкою про академіка у «Вільній Україні» стала стаття, в якій М. Возняк закликав львів'ян спорудити пам'ятник першодрукарю.

Першим під партійну критику потрапив І. Крип'якевич, оскільки працював у націоналістичному товаристві «Просвіта» і ним «замовчувалася велика історична місія російського народу» [3, арк. 35]. Водночас практично паралізовано роботу Львівської спілки письменників України, де працювали «відсталі люди з буржуазною міщанською ідеологією». Водночас у підконтрольних ЗМІ продовжувалася критика місцевої наукової інтелігенції, основне вістря якої спрямовувалося, головним чином, проти наукової школи М. Грушевського. Зокрема це стосувалося І. Крип'якевича та М. Кордуби. Їх наукова діяльність була піддана детальному аналізу у статтях «Вище рівень ідеологічної роботи», «Виправити помилки у висвітленні деяких питань історії України», «До кінця викрити націоналістичні перекручення історії України»

(«Вільна Україна»), що побачили світ у липні 1946 р. Тоді ж, 29 липня 1946 р. в приміщенні Будинку працівників науки та мистецтва відбулися загальноміські збори інтелігенції Львова, де прозвучали негативні закиди на адресу «Нарисів історії української літератури» за «відновлення старих, давно вже засуджених теорій... М. Грушевського і його «школи».

13 серпня 1946 р. І. Крип'якевич та інші виступили із доповіддю на районній нараді партійного активу м. Львова з питань ідеологічної роботи, у якій, на думку авторів «Вільної України», заявили про те, що «хочуть перебудувати свій світогляд». Незабаром у тій же газеті з'явилася стаття М. Рудницького «Рішуче порвати з проклятим минулим». Щодо М. Возняка, його звинувачували у небажанні «висвітлювати з погляду марксистсько-ленінської теорії літературні процеси, які відбувалися в Галичині у недалекому минулому». Зокрема йшлося проте, що «статті академіка Возняка далекі від справжнього наукового підходу до справи. Академік Возняк вдає, що він теж «багато чого не розуміє». В статтях акад. Возняка немає справді наукового, творчого аналізу. Автор тільки обмежується переліком фактів, теж керуючись «принципом» безпартійності й аполітичності в літературознавстві» [3, арк. 14].

У статті «До історії тексту «Украдене щастя» Франка», за словами того ж автора, М. Возняк не відтворив «ту загострену класову боротьбу, що відбувалася в той час». Подібні звинувачення прозвучали і після виходу «Тюремних чернеток Івана Франка», автор яких «не показував справжнього соціального середовища, в якому відбувалися події, не робив справді наукового аналізу фактів, про які згадує», не показував «гострої класової боротьби трудящих Західної України проти своїх гнобителів».

Варто підкреслити, що звинувачення М. Возняка стали можливими через відсутність, або зведення до мінімуму у його наукових роботах марксистсько-ленінської методології, адже «тільки глибоко оволодіваючи найпередовішою в світі і єдино правильною теорією пізнання... до кінця викорчовуючи залишки впливу буржуазно-націоналістичної «теорії» Грушевського та його «школи», письменники і літературознавці зможуть дати твори, гідні нашої славної сталінської епохи, твори, які виховуватимуть нашу молодь, трудящі маси в дусі комунізму» [221, с. 58 – 59].

У 1946 р. побачило світ дослідження М. Возняка «Григорій Квітка-Основ'яненко. Життя і творчість» [157]. Воно надруковане із значним запізненням, оскільки держлітвидав відмовився її друкувати через відсутність «джерел цитат». Незважаючи на те, що праця присвячувалася «Героїчному Харкову», робота була позбавлена ідеологічного наповнення. Автор підсумував, що «за Квіткою залишається неабияке значення в історії української літератури, як творця української художньої і науково-популярної літератури взагалі і, зокрема, як творця української повісті» [157, с. 93].

У рецензії на це видання О. Білецький відзначав: «З часів виходу відомої монографії Данилевського українське літературознавство не здобулось на ширшу роботу про творчість фундатора української художньої прози». Водночас підкреслював, що «книга академіка Возняка не становить собою досліду, в якому б накреслювалась нова концепція творчості Квітки, по-новому освітлювалися б окремі проблеми і зв'язані з його життям та літературною діяльністю (окрім хіба побіжних поміщень, що не посідають помітнішого місця в роботі)» [134, арк. 5].

Значну увагу, всупереч критичним зауваженням, М. Возняк приділяв мові творів письменника, зауважуючи що вона «в часи

Квітки щойно почала розвиватись» [157, с. 93]. Він зазначив, що «в основу мови його українських літературних творів увійшла мова Слобідської України... вона густо пересипана мовою українських народних пісень і казок». М.Возняк підкреслив, що «релігійний світогляд усяке лихо серед людей виводить не від суспільних умов людського життя, а від невихованого, недоброго серця. Головні провідні ідеї релігійно-морального світогляду Квітки – правда й добро. Його християнська мораль проповідує любов і добрі діла, самопожертву та прощення, смиренство і покірність без уваги на подяку» [157, с. 65].

Напочатку вересня 1946 р. на засіданні відділу, обговорювалися критичні виступи проти М. Возняка. Результатом обговорення стала резолюція, у якій члени відділу звернулися до Президії АН УРСР з проханням вирішити питання наукового керівництва львівським відділом. Президія у свою чергу 15 вересня 1946 р. ухвалила рішення про ліквідацію відділів літератури, історії та економіки Львівського Філіалу АН УРСР з 1 грудня 1946 р.

15 листопада 1946 р. на засіданні Президії АН УРСР розглядалася Постанова Ради Міністрів УРСР № 1859 про затвердження ухвали Президії АН УРСР про ліквідацію у м. Львові відділів Інститутів української літератури, історії та економіки АН УРСР. У підсумку збори прийняли рішення ліквідувати зазначені відділи, а уповноваженому Президії АН УРСР у м. Львові члену кореспонденту Г. Савіну «провести всі міроприємства, потрібні для ліквідації відділів зазначених інститутів та переїзду наукових співробітників до Києва». Науковим співробітникам, на чолі із дійсним членом АН УРСР М. Возняком пропонувалося «негайно переїхати до Києва для

початку роботи в Інститутах Академії наук УРСР». 22 листопада 1946 р. на засіданні Президії АН УРСР заслуховували звіт Г. Савіна щодо роботи по ліквідації Інститутів у Львові, у якому доповідач повідомив, що до Києва готові переїхати М. Возняк, І. Крип'якевич, І. Карпинець, С. Щурат, Я. Ярема. Вони будуть «забезпечені кімнатами в готелі на момент їх переїзду... до одержання квартир». Проте М. Возняк залишився у Львові, де продовжував очолювати кафедру української літератури Львівського державного університету ім. І. Франка. Водночас не припинялися критичні випадки на його адресу в партійній пресі.

Після ліквідації вказаних відділів, у Львові, поряд з відділами мовознавства і археології, залишався відділ фольклору Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (керівник Філарет Михайлович Колесса), на базі якого згодом буде утворено відділ літератури і фольклору Інституту суспільних наук АН УРСР. Водночас, 17 вересня 1946 р. на тлі цих подій, М. Возняка нагороджено медаллю «За доблесний труд у Великій Вітчизняній Війні 1941 – 1946 рр.» [6, арк. 112].

20 вересня 1946 р. у Львові на зборах письменників, М. Бажан у доповіді «Про ідеологічні помилки на літературному фронті» виступив із різким осудом львівських літературознавців оскільки вони «перекрутили марксистсько-ленінське розуміння історії літератури, подали її в буржуазно-націоналістичному дусі» [288, с. 4]. Згодом, у «Вільній Україні», з'явилася стаття І. Крип'якевича «Непорушне братерство російського і українського народів», у якій під ідеологічним тиском її автор був змушений відмовитися від власних попередніх здобутків, стверджуючи: «Я – учень М. Грушевського. 35 років... продовжував і розвивав концепції Грушевського... Я глибоко продумав свої помилки та перекручення

і прийшов до висновку, що я повинен їх засудити. І тепер я засуджую їх тому, що я переконався в ненауковості моїх попередніх поглядів і в їх політичній шкідливості» [221, с. 61 – 62]. Після цієї статті, подібного кроку чекали і від М. Возняка.

З цих причин, 29 листопада 1946 р. у «Вільній Україні» з'являється стаття М. Бажана «До кінця викорчувати буржуазно-націоналістичні погляди в питаннях історії та літератури України», у якій автор відзначив, що І. Крип'якевич «мусить почати разом з усім загоном українських радянських істориків послідовну і рішучу боротьбу проти тих ворожих українському народові поглядів, які він, як послідовник М. Грушевського, проповідував і ширив... Це саме треба сказати і про академіка М.С. Возняка», тритомна «Історія української літератури» якого «так само побудована за історичною схемою М.Грушевського» [227, с. 4].

Апогеєм критичних виступів на адресу засновника франкознавства, що підсумовувала усі попередні критичні виступи та справила особливо негативний вплив на подальшу наукову роботу М. Возняка, стала рецензія «Нездійснений задум» присвячена книзі академіка «Титан праці». Її автор, виконуючи партійне замовлення по дискредитації М. Возняка, розкритикував останнього за такі помилки, як: невміння відрізнити головне від другорядного; відсутності необхідних висновків і узагальнень; надмірному вживанні діалектизмів та наукових термінів; незграбно побудованих реченнях; бідності і одноманітності художніх засобів тощо. Підсумовуючи, рецензент вказав, що «М. Возняк ще й досі перебуває в полоні буржуазно-націоналістичних «теорій» Грушевського і Єфремова» [230, с. 4].

На думку М. Нечиталюка справжнім автором статті був не дніпропетровський літературознавець Михайло Білецький,

прізвище якого з'явилося біля вказаної розвідки, а редактор книги «Титан праці» М. Пархоменко, який «не звернув увагу автора та й залишив не виправленими деякі стилістичні недогляди в тексті», оскільки це було «частиною задуманого плану розгрому «впертого» вченого, який не спокутував своїх гріхів» [221, с. 73 – 74].

Загалом у 1947 р., обкомом партії було проведено «три загальноміські наради інтелігенції, рішення ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У обговорені на партзборах всіх ВУЗів, накреслено і реалізовано низку заходів, що направлені на розширену боротьбу проти низькопоклонства перед буржуазною іноземщиною, проти буржуазно-націоналістичних концепцій Грушевського і їх конкретних носіїв». За невеликим винятком, на загальноміських і ВУЗівських нарадах виступають одні і ті ж люди, каються, дають обіцянки виправити свої помилки і перебудуватися в подальшій роботі і на цьому закінчується до наступних зборів». Констатувалось, що «до таких як Рудницький, Терлецький і інші наша радянська більшовицька пропаганда не доходить і немає необхідності витратити на це сили. Від подібних людей потрібно позбуватися». Підсумовуючи, було відзначено: «Партійна організація Львівських установ Академії Наук УРСР не врахувала тих особливостей в роботі колективів наукових співробітників, що більшість із них місцеві, виховувалися в умовах низькопоклонства перед західно-буржуазною культурою і науковою, в дусі буржуазно-націоналістичних концепцій Грушевського» [10, арк. 34].

Надзвичайно важким випробуванням для М. Возняка став судовий процес над О. Барвінським. Суспільні настрої, що панували у цей період були узагальнені партійними чиновниками у звіті «Інформація про проведення судового процесу над Барвінським О. і

реагування інтелігенції та партійно-радянського активу м. Львова на судовий процес, що відбувся 27-29 січня 1948 р.». Партчиновники констатували, що академік розкритикував відомого громадсько-політичного діяча. Він, зокрема, зауважив: «Факти викриті на процесі – це страшний удар по сім'ї Барвінських... Судовий процес провадився культурно і добре. Вигляд Барвінського свідчить про те, що до нього добре відносилися в період судового слідства. З судового процесу я установив, що Барвінський націоналіст, зв'язаний з німецькою розвідкою, морально розкладена людина. Він вів боротьбу проти прогресивного українського народу і його інтелігенції. Це був суд не тільки над Барвінським, а над українсько-німецькими націоналістами» [9, арк. 4 – 5].

У 1949 р. виник конфлікт між М. Возняком та одним із видавництв. Редакція газети «Вільна Україна», що у 1946 р. видала його книгу «Титан праці» накладом десять тисяч примірників через три роки видала таку ж кількість примірників, незважаючи на те, що в договорі було сказано що це одноразове видання. Директор видавництва пояснював це тим, що «книжечка належить до типу масової літератури, а таку літературу має право видавництво друкувати в необмеженій кількості примірників». Академік в свою чергу просив вирішити справу «згідно з вимогами радянських законів» [67, арк. 3].

Проти М. Возняка, як науковця, виступали не тільки партійні діячі, а й члени кафедри. Особливо яскраво це проявилось під час обговорення першого розділу кандидатської дисертації аспіранта академіка М. Нечиталюка 10 лютого 1948 р. Під час обговорення його теми «Михайло Павлик як письменник і літературний критик», науковий співробітник відділу В. Дмитрук висловив думку про те, що «робота, яка присвячена націоналісту Михайлові

Павлику, ученикові «націоналістичного міщанина» М. Драгоманова, не має права на схвалення». Згодом, за словами М. Нечиталюка «дуже швидко виявилось, що «розіграна на кафедрі сцена суду над Павликом як націоналістом (при чому без жодних аргументів, пояснень, просто голослівно) потрібна була університетським партійним інквізиторам для того, щоб розправитись не зі мною (М.Нечиталюком – *авт.*), а з Возняком, аби тільки йому допекти, морально знищити, підірвати авторитет серед університетської громади». На підтвердження висловленої думки свідчить той факт, що в середині 1950-х рр. В. Дмитрук видав дві праці про М. Павлика – «Михайло Павлик. Вибрані твори» та «Сторінки вікової дружби» [221, с. 71].

Таким чином, в науковій роботі М. Возняка 1946 – 1948 рр. посіли особливе місце, що пов'язано із початком направленої проти засновника франкознавства хвилі цілеспрямованої критики, основне вістря якої спрямовувалося на применшення його наукового доробку через невідповідність методології марксизму-ленінізму, зв'язках із школою М. Грушевського тощо. Подібні звинувачення стали можливими після остаточного становлення радянської влади на західноукраїнських землях та радянзації всіх сфер суспільно-політичного життя.

Однак навіть в цей період М.Возняк не полишав наукової роботи. Він активно контактував із в.о. директора Інституту української літератури ім. Т. Шевченка С. Масловим, який сприяв публікації його робіт в періодичних виданнях, зокрема «Радянському літературознавстві». До 75-річчя із дня народження Лесі Українки вчений опублікував розвідку «На крилах творчості» [192]. У ній академік проаналізував життєвий і творчий шлях Л.Українки, зазначаючи, що у неї «був дуже розвинений критичний таланти і він

багато сприяв тому, що поетеса йшла по щораз вищих щаблях своєї творчості» [192, с. 3].

У 1948 р. у збірнику «Іван Франко. Статті і матеріали» побачила світ розвідка академіка «До фольклорних занять Івана Франка» [169]. Поштовхом до її написання стала поява книги Ф. Колесси «Улюблені пісні Івана Франка». Автор детально проаналізувавши її зміст, вказав на ті неточності, що їх допустив композитор. Зокрема без уваги були залишені тексти шести пісень, мелодії яких надрукував Квітка в «Українських народних мелодіях» [169, с. 20]. Обурення академіка викликало те, що «два Франкові записи текстів пісень замінив Колесса записами свого брата Івана в Ходовичах, Стрийського повіту, бо «ходовицькі варіанти недалеко відбігли від Франкових, переважно нагуївських варіантів». З жалем автор підсумував основну мету появи розвідки: «Я вважав за потрібне в зв'язку з книгою акад. Ф. Колесси нагадати ті матеріали пісенного фольклору, зібрані в архіві Франка у Львівській бібліотеці Академії наук УРСР, які не використані в його книзі і які не раз дали б укладачеві книги можливість замінити чужі записи Франковими. Без таких доповнень читачі, не ознайомлені із справжнім станом справи, складуть собі помилкове уявлення про те скільки записав Франко пісенного фольклору та що збереглося з його записів» [169, с. 34].

У цьому ж виданні академік опублікував ще одне дослідження – «Недопущення Івана Франка до доцентури у Львівському університеті» [199]. У роботі, що позбавлена ідеологічного змісту, автор відтворив невдалий для І.Франка перебіг подій пов'язаний із намаганням стати професором університету. М. Возняк зазначав, що І. Франко після смерті професора української мови і літератури Львівського університету О. Огоновського готувався обійняти його посаду. На такий висновок його підштовхнув лист написаний

Каменярем до М. Драгоманова, у якому йшлося: «Я подаюся сими днями.. о veniam legendi (право читати лекції) на підставі своєї праці про Вишенського (котру Вам послав передучора). Професори роблять мені надію, що до доцентури мене допустять...» [199, с. 34].

І. Франко, на думку засновника франкознавства, був переконаний у своїй перемозі над конкурентами. На підтвердження своїх слів наводить цитату з листа: «Інтересно що на кафедру по Огоновським університет думає запросити Житецького або Дашкевича. Зрештою не знаю докладно, чи це думка університету, чи також Олександра Барвінського. Мої шанси з доцентурою стоять досить добре, а може бути, що мене зроблять навіть суплентом по Огоновським; се виджу з того, що всі професори плачуть на те, чому я подався на викладання історії літератури і етнографії, а не на граматику». Драгоманов у відповідь зазначав, що «З доцентурою і кафедрою вашою, певно, не одна тяганина вийде, та вже терпїть, хоч би для того, що об'єктивно говорючи, зо всіх можливих кандидатів Ви найліпший» [199, с. 44 – 45]. Академік проаналізував не тільки епістолярну спадщину І. Франка, що стосується описуваних подій, а й архівні документи Львівського університету що дало змогу подати цілісну картину розвитку подій.

Завершуючи статтю М. Возняк з прикрістю констатував: «Франкові не судилось як приватному доцентові читати лекції у львівському університеті про українську літературу, бо австрійське міністерство освіти не затвердило його габілітації. З'ясовуючи причини, М. Возняк наводить лист Каменяра до А. Кримського: «Моєї габілітації на доцента руської літератури міністерство не затвердило на внесення намісництва. Маю це завдячити, без сумніву, нашим новоерцям, головно ж Барвінському та Вахнянинові, котрі чорнили мене всіма можливими і неможливими способами, щоб

тільки не допустити мене на кафедру, а злагодити місце для свого Студинського...» [199, с. 52].

У 1951 р. М. Возняком «злагоджено» розвідку «Першодруки Лесі Українки» [202], у якій відтворено хронологію виходу в світ її окремих робіт. Академік відзначив, що «до 1904 р. всі літературні твори – переклади й публіцистичні статті Лесі Українки, написані українською мовою – друкувалися «за кордоном» – у Львові, Коломиї, і Чернівцях». З цього приводу Л. Українка з сарказмом зазначала: «Якось чудно виходить, що я поет тільки за кордоном, а на Україні – російський журналіст» [202, с. 20].

Академік простежив видавничий процес прозових творів поетеси, проаналізував її листування з відомими галицькими громадсько-політичними діячами. Для повноти викладу матеріалу окремі листи М. Возняк подав без скорочень. Загалом, підсумовуючи наукові напрацювання академіка у сфері вивчення життєвого та творчого шляху поетеси, варто виокремити особливості його суджень про Лесю Українку, яким були: а) послуговування оцінками попередників; б) осмислення джерел світогляду крізь призму цілого ряду факторів (родинного середовища, волинського села, ознайомлення із здобутками західноєвропейської літератури тощо); в) висока оцінка поетичної творчості та ін. [350, с. 64].

Характерною ознакою наукової роботи М. Возняка в останні роки життя була нищівна критика його досліджень, більшість із яких побачили світ після численних правок та переписувань, а окремі розвідки через «буржуазні концепції», взагалі не приймалися видавництвом до уваги. Зокрема, дослідження «З початків реалізму Івана Франка» [186] відзначалося на думку Т. Пачовського тим, що «автор не завжди робить висновки з опублікованих матеріалів». У роботі М. Возняком передруковано з архівних матеріалів І. Франка

шосту частину так званих «Літературних письм», у яких Франко дав аналіз творів К. Устияновича, що були далекі від правдивого відображення дійсності, від реалізму. «На підставі такого багатого матеріалу, – зазначав науковець, – необхідно було М.С. Возняку принаймні коротко згадати що Франко в цей час (1876 р.) вступив на шлях реалізму не тільки як автор оповідань, але також і як критик» [186, с. 207].

На зламі 1940 – 50-х рр. на академіка покладали великі надії у зв'язку із створенням навесні 1951 р. у Львові Інституту суспільних наук. Постанова уряду УРСР передбачала відкриття у Львові на основі колишніх Львівських установ АН УРСР наукового центру під назвою «Філіал Академії наук УРСР у Львові» [26, арк. 2-3].

31 березня 1951 р. у Львові відбулися загальні збори інтелігенції за участю О. Палладіна, який наголосив на «найбільш важливих завданнях, що стояли перед Львівським філіалом» [26, арк. 1]. Тривалі переговори О. Нестеренка з науковою елітою Львова (М. Смішко, М. Возняк, І. Крип'якевич, І. Свенціцький, В. Огоновський та ін.) принесли свої результати – була сформована Вчена рада Інституту суспільних наук АН УРСР, укомплектовано відділи науковими кадрами. Паралельно комплектувався склад редакційної колегії «Наукових записок Інституту суспільних наук». У структурі Інституту чільне місце відводилося відділу літератури, що поєднувався із відділом фольклору. Загалом, до складу Львівського філіалу увійшло чотири Інститути, що станом на липень 1951 р. працювали над 66-а темами. Відділ української літератури, який очолював М. Возняк, працював над «науковою біографією класика української літератури – Івана Франка. Особлива увага скеровувалася на

висвітлення процесу формування революційно-демократичного світогляду письменника під впливом прогресивної культури великого російського народу» [26, арк. 11].

Крім керівництвом відділу М. Возняк продовжував роботу на кафедрі. З нагоди десятиріччя кафедри був підготовлений науковий збірник членів, до якого увійшли праці керівника, доцентів В. Дмитрука, В. Лесина, М. Матвійчука, Т. Пачовського та ін. Члени кафедри збирали матеріал до університетського наукового щорічника «Іван Франко. Статті і матеріали», у якому до 1950 р. вийшли два збірники – за 1948 і 1949 роки.

При кафедрі існували два наукові гуртки: літературний під керівництвом доц. Пачовського й фольклорний під керівництвом доц. Матвійчука. Також функціонував кабінет з читальнею і бібліотекою, що нараховував понад 10 тисяч книжок. На цій посаді М. Возняку вдалося уникнути критики на свою адресу, незважаючи на те, що співробітники відділу науки і шкіл львівського обкому КП(б)У підкреслювали, що «на провідні позиції кафедри проникли особи, які недостойні бути істинними виховниками радянського суспільства» [30, арк. 3]. Згодом, після виходу праці М. Возняка «Іван Франко та передова російська культура» партійна критика дещо послабилася [30, арк. 7 – 8].

Відзначимо надзвичайно низький рівень академічної науки у цей період. Зокрема, понад 50% наукових співробітників філіалу АН УРСР не мали наукових ступенів, Впродовж 1951 – 1952-х рр. не було захищено жодної дисертації [30, арк. 8]. Партійні керівники констатували: «Часто в гонитві за тим, щоб провести якомога більше міроприємств, керівники забувають про їх якість. Плани ідейно-виховної роботи часто бувають непродумані, нецілеспрямовані, формальні... Наукова тематика Інститутів має суттєві недоліки: вона

характеризується багато проблемністю, що розпоршує сили наукових працівників, деякі теми мало актуальні, слабо зв'язані із сучасністю і завданнями комуністичного будівництва» [30, арк. 7 – 25].

Окрему увагу приділено молодим науковцям. Зазначалося, що «недоліки в роботі аспірантів не стали предметом обговорення на засіданні кафедр». Наводився приклад М. Возняка, два аспіранти якого (Іщук і Нечиталюк) закінчили аспірантуру без захисту дисертацій. У підсумку, уже у вересні 1951 р. ЦК КП(б)У прийняло постанову «Про заходи покращення підготовки науково-педагогічних кадрів суспільних наук, мовознавства, літератури, мистецтва» [30, арк. 25].

З моменту створення Інституту суспільних наук, за ініціативи О. Нестеренко, розпочав виходити його друкований орган – «Наукові записки». Уже в перший номер М. Возняк подав дві статті: «Іван Франко в боротьбі з Ватиканом як лютим ворогом слов'янських народів» та «Історичне значення діяльності Маркіяна Шашкевича». У ній М. Возняк, слідуючи за І. Франком, вважав, що «Шашкевич був «свого роду новатором», бо вніс в українську літературу Галичини «нові елементи, яких в ній досі не було і які він черпав почасти з творів українських, з пісень народних, від польських романтиків, із слов'янського відродження, з сучасних літератур європейських» [176, с. 128]. Засновник франкознавства доповнив Каменяра зауваживши, що його значення «не тільки в його літературній спадщині, але ще більше в історичній ролі його виступу», оскільки він «скрізь виступав як новатор, скрізь рвав консервативні традиції» [176, с. 128].

Щодо статті на релігійну тематику, то вона за словами секретаря видання М. Нечиталюка, спричинила «найбільший

клопіт для редакційної колегії» оскільки в цей час «антиватиканська тема набрала особливої політичної актуальності». На вимогу директора видавництва АН УРСР Б. Ісаковича, який надіслав листа О. Нестеренку від 17 червня 1952 р., вказувалось «що без серйозної переробки статті по всіх принципальних моментах зауважень редактора видавництво не може дати згоду на видрукування цієї статті». У ній дослідник підкреслював: «Кидаючи погляд на історію католицизму, на роль Ватикану в історії, Франко яскравими фактами розкрив усю реакційну й мерзену його діяльність у країнах Західної Європи. Страшенні зловживання своєю владою, тиранізування, експлуатація народів, тюрми, муки, тортури, спалювання на вогнищі, обдурювання, терор, нещадне нищення усього прогресивного – ось що невідступно супроводило католицизм на Заході. І коли вплив Ватикану в Західній Європі почав руйнуватися (з одного боку під страшною вагою його жажливих злочинів і, з другого боку – під ударами реформації Лютера і Кальвіна, під впливом французьких просвітителів та французької буржуазної революції), Ватикан звернув свій хижий погляд на слов'янські народи». Розвиваючи думку, М. Возняк зазначав, що мета Ватикану полягала в тому, щоб «придбати тисячі й тисячі нових слуг своєму престолові, знищити всякий розвиток і прогрес народів».

Підсумовуючи, дослідник відзначив, що «в Польщу єзуїти принесли релігійну інквізицію. Почалася у Польщі доба темряви, занепаду й розкладу спочатку духовного, а далі суспільного й політичного. Воно й не дивно, бо католицизм є космополітичною силою». На подібні думки М. Возняка наштовхнули праці І.Франка, у яких, за його словами, він писав, що «в своїх замітках з

нагоди трьохсотліття Берестейської унії Франко підкреслив, що католицизм не може бути основою для єднання польського й українського народів, бо діяльність католиків завжди супроводжується зрадами, підкупамі і брехнею, бо католицизм є зброєю поневолення, а не визволення народів від соціального гніту».

Стаття М. Возняка про антиватиканські настрої І. Франка здивувала працівників Інституту, які вважали, що «вона написана або на замовлення партійних органів, або й самостійно з метою заманіфестувати конкретним ділом його прийняття у квітні 1951 року в члени ВКП(б)». Варто зазначити, що у 1950 р. академік був обраний депутатом Міської ради від Залізничного району м. Львова.

Це не єдине дослідження на антирелігійну тематику М. Возняка. У роботі «Викриття реакційної суті християнської моралі в «Легенді про святого Мартіна» Ів. Франка», М. Возняк звернувся до Каменяра, щоб показати відсутність потреби в релігійних віруваннях. Проте основна увага автора зосереджена на аналізі змісту «Апокрифів і легенд з українських рукописів», що їх зібрав І.Франко. Це видання залишилося незакінченим, оскільки не побачили світ четвертий та п'ятий томи. На думку М. Возняка, основним чинником, що спонукав Каменяра до укладення збірника стало те, що «твори старої літератури (апокрифи і неканонічні легенди – авт.), писані мовою більше або менше далекою від народної, здобули собі в протязі століть таку популярність серед мас народних, мали такий вплив на духовний розвій тих мас, якого не мали твори новіших «народних» письменників».

Варто відзначити, що антирелігійна тематика подекуди проходила наскрізною лінією впродовж наукової діяльності

академіка. Зокрема, у дослідженні «Просвітницькі змагання галицьких українців у ХІХ віці» засновник франкознавства правдиво відобразив становище греко-католицького духовенства [207].

«Матеріальне випосажене парохів було дуже лихе», – зазначав вчений, – це в поєднанні з «темнотою» приводило до того, що греко-католицьке духовенство було змушене «видобувати потрібні для життя засоби від свого ще більше убогого й ще більше темного селянина. Вислідом того були вічні нарікання селян на високі побори, вічні жалоби до староств і вкінці видане так званого Йосифінського патенту. Було щоправда коло єпископа кілька висших духовних осіб, але вони не могли становити інтелігенції» [207, с.3].

Своє обурення діями духовенства М. Возняк підкріплював словами львівського «консистерського офіціала» Левинського: «Ще 1777 р, в п'ять літ по прилученню Галичини до Австрії, уряд був приневолений видати заборону гнати священників на панщину та вживати їх до всяких двірських робіт. І нужда й темнота були причиною, що сільське духовенство не могло цікавитися висшими духовними й національними справами, не могло повести народу за собою. Сільський священник мало й чим ріжнися від мужика під оглядом фізичного образования і звичаїв. Жив в нужденній хатині, як мужик, орав, пив, бідував, як мужик... На селі нераз можна було бачити, як священник у подертій одежині, з обойчиком на шиї, з люлькою в роті, з ботогом в руках ішов коло своїх коний або волів» [207, с. 2].

М. Возняк зазначав, що австрійський уряд був змушений взятися за духовне навчання священників, оскільки раніше щоб ним стати потрібно було «вміти тільки по польски та кирилицею читати й писати». Зрештою «єпископи в Холмі і Луцку, – констатував засновник франкознавства, – просто продавали рукоположене.

Перший ліпший дячок або писар, що навчився кирилицею читати та заплатив сто злотих, одержував висвяченє. І довго ще під австрійським панованєм їздили неуки й недоуки до Луцка чи Холму, а там висвячувалися і вертали назад, щоби тут обняти парохію. А коли тутешніє єпископи жалувалися, чому їм тамті єпископи насилають неприготованих неуків, відповідав єпископ Важинський: *«Всякое диханіе да хвалить Господа»* [207, с. 2].

До трьохсотліття «возз'єднання» України з Росією М. Возняк підготував дослідження *«Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові»*. Постать чільного церковного діяча була вибрана не випадково, оскільки *«діяльність Борецького підготовляла ґрунт»* для «возз'єднання», що наступило за Богдана Хмельницького у Переяславі у 1654 р. Академік зарахував І. Борецького до *«найпередовіших діячів України в кінці XVI та в перших трьох десятиріччях XVII століття. Це був час коли внаслідок Берестейської релігійної унії 1596 року проти неї розпочалась завзята боротьба, в якій Іван Борецький взяв активну участь»* [203, с. 6].

Вчений значну увагу відводив антирелігійній тематиці, зокрема церковно-релігійні політиці Ватикану. Дослідник зазначав, що *«запровадженням унії польська шляхта хотіла вбити надії православних Речі Посполитої на возз'єднання з єдинокровними братами, що знаходяться по той бік кордону, з одного боку, і покатоличивши православне населення, спольщити його та з силою посунутись якнайдалі на європейський Схід, з другого боку»*. Як наслідок, підводив підсумок автор, *«релігійна унія в Бресті була проведена проти волі і проти життєвих інтересів народу»* [203, с. 6].

На підтвердження своїх слів, М. Возняк навів цитату із праці І. Франка *«Два дні»*, у якій її автор розкритикував ініціаторів

укладення унії. Повертаючись до І. Борецького, вчений вказував що він «живим і друкованим словом... боровся за те, щоб ворожі плани Ватикану не затріумфували на українських землях» [203, с. 7]. Якщо деталізувати предмет дослідження засновника франкознавства – це встановлення авторства памфлета «Пересторога». На відміну від І. Франка, який вважав її автором Ю. Рогатинця, М. Возняк дотримувався думки, що її міг написати Іван Борецький. Зрештою, у відділі рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника зберігся лист Йосипа Сліпого, у якому він відмовлявся друкувати у «Богослові» одну із праць академіка про М. Шашкевича, «тому що там є казки, що висмівають священничий сан».

Впродовж 1952 р. партійні чиновники різних рівнів продовжували критикувати Інститут суспільних наук. ЦК КП(б)У наголошуючи, що в центрі наукової установи повинні стояти питання «возвеличення досягнень соціалістичного будівництва, вивчення історії боротьби трудівників західних областей Радянської України за своє соціальне і національне визволення, боротьба проти українського буржуазного націоналізму» [29, арк. 109]. Працівники Львівського обкому КП(б)У констатували, що «Академік Возняк в минулому написав низку націоналістичних робіт, в яких намагався доказати, що ніби, літературною українською мовою є галицький діалект. Сталін вказував, що основою літературної української мови є полтавсько-київський діалект» [29, арк. 111].

Враховуючи цей факт «академік Возняк повинен був давно переглянути свої націоналістичні помилки». Однак, за перконанням партійних чиновників, «М. Возняк у своїх нових роботах («Про принципи видання творів Івана Франка», «Іван Борецький, як письменник під час перебування у Львові») не розкритикував до кінця свої попередні націоналістичні помилки, не показав тісні

україно-російські зв'язки і позитивний вплив передової російської культури...» [29, арк. 113]. Також відділ М. Возняка критикували за відсутність тем «по сучасній українській літературі і її зв'язкам з літературою великого російського народу» [31, арк. 78].

Оскільки до 100-річчя з дня народження І. Франка держлітвидав планував видати низку «літературознавчих праць з питань франкознавства, а також збірник статей «Питання франкознавства», наукова діяльність М. Возняка спрямовувалась на підготовку фундаментальних досліджень про Івана Франка. Боротьба з партійними звинуваченнями забирала левову частку часу академіка, деморалізувала його морально, через що він до свого 70-ти ліття (1951 р.) підійшов «по суті, з порожніми руками. Жодної капітальної монографії про Франка, жодної збірки наукових праць з франкознавства, основоположником якого він справедливо вважався. Не реалізованою лишилася і його тяжка праця над підготовкою ювілейного видання творів Івана Франка. Ось чому останні роки життя Михайла Степановича були заповнені турботами над здійсненням цієї науково-видавничої програми». Проте поєднувати наукову і партійну роботу ставало все важче. В останні роки життя академік значну частину часу, як депутат райради, проводив в обкомі партії, де налагодив відносини з секретарем міському партії Ф. Ковалем.

Щодо наукової роботи, варто відзначити, що вона значно ускладнилась після вивезення архіву Каменяра до Києва. Також, академік під час підготовки багатотомного видання творів І. Франка, вкотре нагадав про свою редакційно-мовну концепцію, підсумком чого стало поглиблення на цьому ґрунті конфлікту між М.Возняком та директором Інституту літератури академіком О. Білецьким.

М. Возняк вкотре доводив помилковість мовнолітературної концепції В. Сімовича. Він відзначав, що І. Франко постійно працював над тим, «щоб якнайбільше наблизити мову своїх творів до загальноукраїнської літературної мови» [206, с. 48]. Як приклад він наводив цитату з листа до Б. Грінченка, у якому йшлося: «Мені бажалось би своїми увагами докинути цеглину до взаємного порозуміння між українцями і галичанами на полі язиковім і таким способом причинитися до полагодження одного дуже важливого питання – будучої єдності і одноцільності нашої літературної мови, будучої повторюю, бо тепер ми ще її не маємо і задля звісних, дуже важних причин мати не можемо». І. Франко підкреслював, зазначав М. Возняк, що «внаслідок відриву надністрирщини від матернього пня «ми не маємо і не могли мати досі спільної одностайної літературної мови. Намагання до її витворення почалось тільки недавно, і то саме у галицьких письменників...» [206, с. 48].

Наводячи численні приклади поглядів Каменяра на редагування його творів, М. Возняк прийшов до висновку: «Протягом усього свого життя Франко прагнув до загальноукраїнської літературної мови, тому, перевидаючи свої твори, він робив поправки в давнійшій мові їх відповідно до своїх нових поглядів на справу. Вивчаючи виправлення, зроблені Франком в давніших текстах творів, ми бачимо, що становило його окрему індивідуальну мову, його характерні вислови, звороти, будову фраз, його улюблені слова» [206, с. 49]. Тому, зазначав академік, «художні твори Франка, а також балетристику, перекладену Франком з інших мов на українську мову, треба видавати із збереженням особливостей мови Франка, без всяких змін, як історично-літературні документи, але у фонетичній транскрипції, проте аж ніяк не правописом у теперішньому розумінні. Це було б суворо академічне видання для

наукового дослідження мови Франка і для того не досить широкого кола громадян, які цікавляться тим, скільки труда вклав Франко в роботу над мовою своїх творів».

Згодом М. Возняк переконливо довів, що другий том видання 1950 р. було передруком другого тому, що видала Академія наук УРСР у 1941 р. «Це доказують ті самі помилки в обох виданнях», – зазначав академік. Щодо помилок вчений підкреслив, що не має до них відношення, оскільки «не мав жодного аркуша коректури», а тільки «виробив проспект 25 томів ювілейного видання і стояв на чолі та керував роботою працівників, що приготували 20 томів». Вину за граматичні помилки вчений переклав на В. Сімовича, який «дотримувався більш свого, ніж Франкового принципу «наближення до надніпрянської мови, але з захованням галицьких особливостей» [206, с. 60].

Зважаючи на наближення сторіччя народження Каменяра, академік пропонував «перестати крутитись на одному місці в справі видання його творчості. Передусім треба вирішити справу видання хоч би всієї оригінальної художньої творчості Франка, якщо не перекладної, – зазначав він, – з додержанням без найменших змін мовних особливостей перекладача. Далі треба вирішити справу мовно-правописного оформлення творів Франка для широких кіл читачів та усталити художні тексти Франка з тим, щоб вони могли передруковуватись надалі без змін...» [206, с. 60].

Як наслідок, після таких сміливих випадів на адресу керівництва інституту, М. Возняка було виключено зі складу редколегії ювілейного 20-томного видання. Після цієї події у ній не залишилося жодного франкознавця (її склад: О. Корнійчук, О. Білецький, Й. Козланюк, Д. Копиця, М. Омеляновський).

У подальшому навколо академіка стали гуртуватися науковці, які вважали, що «прийшов час, щоб викрити, що собою являє академік Белецькій... і скільки шкоди наніс він українському літературознавству». За словами А. Музички, якому не дозволили захистити дисертації та звільнили з роботи звинувативши у космополітизмі, необхідно «висвітлити всю шкідливу працю тих «знавців» української літератури, що за академіком Белецькім продовжували стільки років «веселовщину», яка дійшла до того, що російські письменники та поети диктували, а українські писали, або хоча б підказували й учили, як висказувати свої думки і почуття» [109, арк. 2].

Робота задля популяризації здобутків радянського літературознавства, боротьба з низькопоклонством перед Заходом практично не залишала місця для власних наукових студій. Особливих зусиль академіка вимагала підготовка до друку колективної монографії, що виконувала державне замовлення по дискредитації цілої когорти українських громадсько-політичних діячів – «Розгром українських буржуазних націоналістів – лютих ворогів українського народу».

Спеціальним наказом голови Львівського філіалу АН УРСР дійсного члена АН УРСР Й.Штокала від 29 липня 1952 р. науковим керівником монографії та відповідальним редактором призначався О. Нестеренко, заступником – В. Горбатюк, відповідальним секретарем – М. Нечиталюк.

Однак після повернення О. Нестеренка до Києва, колективна монографія «Розгром українських націоналістів...» не була закінчена, що викликало «страшений переполох серед партійного керівництва вищого рівня», оскільки «Інститут суспільних наук не виконав державної тематики». З цих причин до Інституту

суспільних наук прибула спеціальна комісія Президії АН, основна мета якої – перевірка роботи філіалу Академії наук та Інституту суспільних наук. Партійну комісію для вивчення роботи парторганізації Інституту призначив міський комітет партії. Її очолив доцент Львівського державного університету ім. І. Франка В. Осечинський. Щодо М. Возняка, здивування викликав той факт, що академік «самоусунувся від участі в даній темі, «не дав ні рядка».

Питання роботи Інституту суспільних наук розглядалося на бюро міськкому партії Львова, що відбулося 11 січня 1954 р. На адресу наукових співробітників та керівництва Інституту пролунали звинувачення такого змісту: парторганізація Інституту не слухала звітів комуністів і завідуючих відділами; не виконана тема наукового співробітника М. Вальо, через відсутність обговорень у відділі М. Возняка; стихійність у відділі літератури; рецензування виконаних праць хвалебне, внутрішнє; відсутність контролю з боку завідуючого відділом літератури; партгрупи в Інституті не діють, матеріали діловодства відсутні та ін.

Зважаючи на те, що більшість звинувачень стосувалася М. Возняка, він змушений був виступити на бюро міськкому партії, де у відповідь на звинувачення заявив, що структура відділу літератури і фольклору не відповідає його можливостям як керівника. Його доповідь викликала ланцюгову реакцію. На наступне засідання Вченої Ради Інституту була підготовлена резолюція з пропозиціями щодо відділу М.С. Возняка. Авторами резолюції були О. Дей та П. Малий. Проте проект резолюції не ставився на голосування. У ньому йшлося проте, що «відділ української літератури та фольклору, який є найбільшим в Інституті, в якому працюють дійсний член АН УРСР М.С. Возняк,

чотири старших і шість молодших наукових співробітників, не використовує повністю своїх можливостей внаслідок того, що він, як на це вказало бюро львівським міськкому КП УРСР в постанові від 4 січня 1954 р. і комісія Президії АН УРСР у висновках про результати перевірки роботи Інституту за 1953 рік, не забезпечений керівництвом» [221, с. 87].

Щодо наукової діяльності академіка, підкреслювалося, що «зав. відділом дійсний член АН УРСР М.С. Возняк, посилаючись на свою некомпетентність в українській радянській літературі та фольклорі, обмежився керівництвом лише тими науковцями, які працюють над вивченням літературної спадщини І. Франка... У відділі рідко відбуваються засідання, не всі виконані роботи обговорюються, при складанні тематичних планів і звітуванні дирекція змушена звертатися до кожного працівника зокрема». Робився висновок: «Відділ української літератури і фольклору як згуртований творчий колектив по суті не існує. Спроби дирекції Інституту та партійної організації вирішити з акад. М. С. Возняком питання про керівництво цим відділом не дали позитивних наслідків». Вважаючи становище у відділі української літератури та фольклору ненормальним, Вчена Рада повинна була б постановити: 1) взяти до уваги заяву дійсного члена АН УРСР М. С. Возняка про те, що він не зможе й далі керувати відділом української літератури і фольклору в цілому. Просити Президію АН УРСР створити окремий відділ франкознавства; 2) просити акад. М. С. Возняка очолити наукове керівництво відділом франкознавства; 3) просити Президію Львівського Філіалу АН УРСР підтримати перед Президією АН УРСР рішення Вченої Ради про реорганізацію відділу української літератури і фольклору Інституту суспільних наук.

У відповідь, М. Возняк розпочав реорганізацію відділу й формування нового – франкознавчого. Водночас продовжувалася критика наукової діяльності вченого та окремих співробітників його відділу. Зокрема, партійне керівництво вимагало звільнення з роботи І. Дорошенка, сім'я якого була репресована. Проте «для академіка не існувало ніяких політичних причин. Він добирав талановиту молодь, добрих спеціалістів, знавців творчості Івана Франка. І таким саме був Іван Дорошенко». У травні 1954 р. подібна ситуація склалася зі співробітником кафедри української літератури К.Кутковець, яку звинувачували у прочитаній на низькому науковому рівні лекцію про «Творчість Т.Тичини у період Великої Вітчизняної війни». У цей період, згідно спогадів К.Кутковець «він (М.Возняк – *авт.*) був весь на нервах, то білів то зеленів» [34, арк. 54].

12 жовтня 1954 р. відбулось засідання Вченої ради Інституту суспільних наук, на якому обговорювалось питання «Про стан та заходи покращення дослідження літературної та наукової спадщини І. Франка у зв'язку з наближенням сторіччя з дня народження письменника». З доповіддю виступив О.Дей. На одному із своїх останніх засідань академік не висував жодних пропозицій.

Відсутність порозуміння із партійними органами впливала на наукову діяльність. Виконуючи державне замовлення академік до 300-ліття «возз'єднання України з Росією» підготував наукове дослідження «До питання про походження Богдана Хмельницького» [167], у якому прослідкував генеалогію походження відомого українського гетьмана. Він прийшов до висновку, що Б. Хмельницький походив із Хмільника. «Його батько Михайло, – зазначав академік, – мав прізвище Хмель навіть в часи народження

Богдана, як про це свідчить прізвище останнього Хмеленко. І вказівка Рудавського, що Хмельницькі походили «з поганенького містечка на Русі», і прямі свідчення про походження «з містечка Хмільника» говорять, що сім'я Хмельницьких дійсно походила з цього містечка» [167, с. 100].

Вже після смерті академіка, у 1955 р. побачила світ робота «Нариси про світогляд Ів. Франка» [193]. У передмові викладацький склад кафедри української літератури зазначав: «Видання статей М.Возняка здійснюється вже після його смерті; вчений так і не встиг остаточно відредагувати свої праці до нового видання. Їх остаточне опрацювання здійснене так, щоб зберегти волю автора, його манеру викладу і стиль» [193, с. 3 – 4]. Робота присвячувалася визначальним рокам, як вважав академік при виробленні світогляду письменника, а саме 1876 – 1882 рр. Дослідження складалося з трьох частин: «Автобіографічний елемент в оповіданні Франка «На дні»; «Перший наддністрянський прогресивний журнал»; «Формування світогляду Івана Франка». Незважаючи на труднощі, редакторам видання вдалося досягнути поставленої мети.

На тлі постійної критики і цькувань партійними органами, 29 липня 1954 р. у газеті «Вільна Україна» побачила світ розвідка М. Нечиталюка «Невтомний трудівник науки» [328] – остання прижиттєва стаття про академіка в періодичних ЗМІ, у якій, на думку її автора, здійснена перша смілива спроба «заперечити всім партійним критиканам в необ'єктивності оцінки діяльності вченого, захистити його від паплюження й неслави».

Зважаючи на те, що стаття вийшла із неточностями, які сталися з вини редакційної колегиї, її автор звернувся із проханням до редактора про спростування окремих неточностей, зокрема: 1) невірно названо останню друковану роботу М.С. Возняка.

Замість «Іов Борецький» потрібно «Письменницька діяльність Іова Борецького на Волині і у Львові»; 2) дійсним членом Академії Наук УРСР М.С.Возняка обрано не у 1939 р., а у 1929 р. Проте редакція періодичного видання не внесла потрібних правок.

20 листопада 1954 р. академік помер. До п'ятиріччя від дня його смерті (1959 р.), за сприяння ректора Львівського державного університету Є. Лазаренка на могилі науковця встановлено художньо оформлену плиту. Тоді ж в університеті відбувся пам'ятний вечір, на якому виступили М. Деркач, Є. Лазаренко, М. Рудницький, інші товариші, відомі громадсько-політичні діячі [320, с. 1].

Таким чином, після завершення Другої світової війни, зміцнення радянських органів влади у західноукраїнських областях посилювало ідеологічний тиск на науковців, особливо істориків та літературознавців, які в своїх дослідженнях ухилялися від возвеличення нової влади. Набирала обертів боротьба із «буржуазними націоналістами» до числа яких було зараховано і засновника франкознавства М. Возняка, проти якого починаючи із 1946 р. розпочалися гоніння та переслідування за сповідування принципів історичної школи М. Грушевського, повільній переорієнтації на засади марксистсько-ленінської методології, відсутність критично-викривальних публікацій тощо. З цих причин низка наукових задумів академіка залишилася не реалізованою, а окремі фундаментальні праці були опубліковані тільки після смерті науковця.

ВИСНОВКИ

1. М. Возняк виховувався у національно-свідомій родині. Світогляд науковця формувався під час навчання у Академічній гімназії у Львові, філософському факультеті Львівського університету. Активну громадську діяльність М. Возняк розпочав у роки Першої світової війни. Вчений емігрував до Відня, де став одним із найактивніших членів Союзу Визволення України (СВУ), редагував друкований орган організації – «Вістник Союзу визволення України». Завдяки редакторській праці М. Возняка на сторінках «Вістника» з'являлися ґрунтовні публікації, що присвячувалися діяльності Союзу, тогочасним воєнним подіям, проблемам українського національно-визвольного руху, міжнародним аспектам українського питання, подавалися історико-культурологічні огляди, друкувалися матеріали іноземних авторів про Україну, її роль у світовому історичному процесі. Після повернення на Батьківщину, науковець не полишив громадської праці, ставши членом УПТ, «Рідна школа», НТШ інших українських громадсько-політичних організацій. У роки радянської влади обирався депутатом Верховної Ради УРСР та Львівської міської Ради.

2. У наукових працях М. Возняка еміграційного періоду домінувала політична тематика. Сучасники академіка відзначали, що вчений «ладен був прийняти який-будь лад на Україні, аби цей лад очолювали українці». Аналізуючи чільні проблеми українського державотворення, вчений констатував, що українська еліта не змогла сформувати єдиної національної ідеї, що стало однією з основних причин поразки у національно-визвольних змаганнях. Серед зовнішніх чинників, що стали на заваді

утворенню української держави, він відзначив бажання сусідніх держав «будь-якими способами заволодіти Україною, визискувати природні багатства, мати користь з її торговельних шляхів і культурних зв'язків». Він позитивно сприйняв нову форму української державності, якою була Радянська Україна проте із настоогою відносився до її ідеологічної складової. М. Возняк залишився одним із небагатьох, хто не відмовився від вивчення проблем, які радянська історіографія «критично переосмислила». Критичні випадки в ЗМІ негативно позначилися на морально-психологічному стані дослідника, але не змусили академіка покаятися та перебудувати свій світогляд.

3. Значний вплив на наукову діяльність та особисте життя вченого справляли політичні чинники, проте скромність, принциповість та працьовитість дозволили М. Возняку досягнути вершин у науковій сфері незважаючи на територіальну приналежність західноукраїнських земель. Засновник франкознавства відмовився присягнути на вірність Польській державі, через що був позбавлений можливості обіймати державні посади, зокрема у вищих навчальних закладах, незважаючи на здобуте звання академіка ВУАН (1929). Після встановлення радянської влади, посилення репресій проти наукової інтелігенції, М. Возняк, зважаючи на морально-психологічний тиск, був змушений пристосуватися до нових суспільно-політичних умов.

4. Після встановлення радянської влади у західноукраїнських областях, М. Возняк очолив кафедру української літератури, одноіменний львівський відділ Інституту літератури ім. Т. Шевченка. Згодом викладацьку роботу поєднував із науковою в Інституті суспільних наук АН УРСР. Наскрізною

лінією його роботи у провідних наукових інституціях Західної України стало протистояння із державно-партійним апаратом, який вимагав від вченого возвеличення здобутків нової влади. Повільна переорієнтація вченого на марксистсько-ленінську методологію викликала закономірну критику, що зводилася, здебільшого, до звинувачень у повільних темпах викривання «ворожої суті буржуазно-націоналістичних теорій М. Грушевського і його школи», ухилянні від відтворення «загостреної класової боротьби» тощо. М. Возняк працював над двадцятип'ятитомним виданням спадщини І. Франка, проте через початок Другої світової війни, плани не були реалізовані. В умовах німецької окупації вчений не припинив франкознавчих досліджень. Підготовка фундаментальної парці про І. Франка стала основним завданням М. Возняка в останні роки його життя.

5. На наукові та політичні уподобання М. Возняка значний вплив справили відомі громадсько-політичні діячі: М. Грушевський, І. Франко, В. Дорошенко, В. Щурат, К. Студинський та ін. М. Возняк підготував плеяду науковців-літературознавців, серед яких – П. Гонтар, І. Денисюк, І. Дорошенко, В. Здоровега, М. Нечиталюк, К. Кутковець, В. Лесин, Ф. Неборячок і ін. Вони становлять наукову школу академіка. За його сприяння розпочав друкувати перші поезії Д. Павличко. Однак не всі із послідовників засновника франкознавства засвоїли його методи наукових пошуків, не завжди поділяли теоретичні та методологічні підходи. Вплив М. Возняка проявлявся у виборі теми дослідження – більшість із них вивчали творчість І. Франка, М. Павлика, інших сучасників Каменяра, що

дозволяє зачислити перелічену когорту літературознавців до наукової школи академіка М. Возняка.

б. Наукові зацікавлення вченого відрізняються своєю багатогранністю. Свої перші наукові роботи він присвятив дослідженню творчості Т. Шевченка, діячам «Руської трійці», історії становлення української драматургії, розвитку української мови, фольклористики, етнографії. Переломною подією в науковому житті дослідника стало знайомство із працями І. Франка. У роботі «На порозі студій над Франком», що побачила світ у 1925 р., М. Возняк вперше вжив термін франкознавство і, таким чином, започаткував новий напрямок в українському літературознавстві. Починаючи із середини 20-х років ХХ ст. дослідження життєвого і творчого шляху Каменяра стало пріоритетним напрямом наукової діяльності академіка. Перші роботи присвячені Каменяру були опубліковані ще за життя І. Франка, проте основні праці з'явилися в останні роки життя науковця та після його смерті: «Іван Франко – популяризатор передової російської літератури» (1953), «З життя і творчості Івана Франка» (1955), «Нариси про світогляд Івана Франка» (1955), «Велетені думки і праці» (1958).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Державний архів Львівської області

1. Ф.3 Львівський обком Компартії України.
Оп. 2.
Спр.37. Протоколи №№176, 177 засідання бюро обкома КП(б)У, 122 арк.
2. Спр.69. Стенограма і матеріали к протоколу зборання обласного партійного активу, 250 арк.
3. Спр.80. Стенограма совещання інтелігенції міста Львова, 78 арк.
4. Спр.96. Стенограма совещання директорів і секретарей парторганізацій активу вищих навчальних закладів по питанню підвищення рівня викладання і посилення ідеологічної роботи в вузах, 38 арк.
5. Спр.112. Інформації, справки обкома, горкомів, райкомів партії о виконанні постановлення ЦК КП(б)У і Ради Міністрів УРСР от 21 червня 1947 року «Об удосконаленні політичної і господарської роботи в Західних областях України» і постановлення бюро обкома партії от 15 липня 1947 г. по цьому питанню», 246 арк.
6. Спр.236. Сведения і характеристики професорсько-викладацького складу і працівників науково-дослідницьких інститутів, представлених к державним нагородам, 129 арк.
7. Спр.366. Протокол XV пленуму обкома КП(б)У, 36 арк.

8. Спр.395. Протоколы №№16-18 заседания бюро обкома КП(б)У, 179 арк.
9. Спр.458. Информации обкома партии в ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У о реагировании интеллигенции, населения города Львова и области на судебный процесс над О. Барвинским, о состоянии и мерах по укреплению социалистической законности, о ходе борьбы с украинско-немецкими националистами, политических настроениях среди различных групп населения, 137 арк.
- 10.Спр.59. Сведения о профессорско-преподавательском составе вузов, о театрах, больницах, характеристики на преподавателей общественных дисциплин, 94 арк.
- 11.Спр.592. Списки, характеристики работников науки, культуры, искусства и здравоохранения, представленных к правительственным наградам, 145 арк.
- Оп.3.
- 12.Спр.6. Протокол VI пленума обкома КП(б)У, 24 арк.
- 13.Спр.57. Протоколы №№31, 32 заседаний бюро обкома КП(б)У, 125 арк.
- 14.Спр.73. Протокол собрания областного партийного актива, 204 арк.
- 15.Спр.130. Информации, отчеты обкома партии в ЦК КП(б)У об идейно-политическом воспитании студенческой молодежи, ходе экзаменационной сессии в высших учебных заведениях, подготовке вузов, техникумов, школ к новому учебному году, 112 арк.
- 16.Спр.264. Отчет о работе Львовского государственного университета им. И. Франко за 1948 – 1949 учебный год, 115 арк.
- 17.Спр.342. Протокол-стенограмма VII пленума обкома КП(б)У, 33 арк.

18.Спр.375. Протоколы №№ 63, 64, 65 заседаний бюро обкома КП(б)У, 182 арк.

19.Спр.413. Материалы к протоколам № № 55, 57, 59, 60, 61, 62, 69, 71, 73, 77, 81, 82, 91, 93, 96, заседаний бюро обкома КП(б)У, 164 арк.

20.Спр.448. Материалы к отчетному докладу о работе Львовского обкома партии в послевоенный период, 230 арк.

21.Спр.661. Справки. Отчеты, сведения высших учебных заведений, научно-исследовательских институтов об учебно-воспитательной работе, 184 арк.

22.Спр.666. Справки, отчеты, объяснительные записки работников отдела, техникумов, общества по распространению политических и научных знаний об учебно-воспитательной работе, 180 арк.

Оп.4.

23.Спр.17. Стенограмма III пленума обкома КП(б)У, 150 арк.

24.Спр.55. Протоколы 28-31 заседаний бюро обкома КП(б)У, 211 арк.

25.Спр.159. Информации, справки, докладные записки обкома партии в ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У о ходе устранения недостатков в идеологической работе областной парторганизации в связи со статьей в газете «Правда» «Против идеологических извращений в литературе», о состоянии идейно-политического воспитания студентов, мерах по очистке книжных фондов библиотек города от буржуазно-националистической литературы, работе админотдела обкома партии, создании ДОСААФ и др., 121 арк.

26.Спр.250. Информации, справки, докладные записки советских, профсоюзных органов, областных организаций. Учебных заведений в обком партии о создании Львовского филиала АН УССР, 131 арк.

27.Спр.307. Справки работников отдела об идеологической работе в вузах, техникумах и Львовском филиале АН УССР о подборе и подготовке аспирантов в госуниверситете, торгово-экономическом институте и др., 190 арк.

28.Спр.314. Справки, докладные записки бригад обкома, вузов об учебно-воспитательной и научной работе в высших учебных заведениях, 242 арк.

29.Спр.354. Стенограмма V пленума обкома КП(б)У, 211 арк.

30.Спр.634. Справки работников отдела о ходе подготовки научных кадров через аспирантуру в вузах и научно-исследовательских учреждениях, подборе, расстановке и воспитании профессорско-преподавательских кадров вузов и филиала АН УССР, 103 арк.

31.Спр.637. Стенограммы партийного актива работников вузов, справки отдела о состоянии работы высших учебных заведений филиала АН УССР, 124 арк.

32.Спр.495. Докладные записки отдела науки и вузов, пропаганды и агитации обкома КП(б)У, административных органов о засоренности высших учебных заведений г. Львова, 209 арк.

33.Спр.916. Справки работников отдела о состоянии учебной, научной и идейно-воспитательной работе в высших учебных заведениях Львова, 194 арк.

34.Спр.918. Справки, доклады о работе институтов Львовского филиала Академии наук УССР, 225 арк.

**Архів Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН
України**

35.Оп. 33-Ос.

36.Оп. VI-д, Спр. Г-1.

**Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки
ім. В. Стефаника НАН України**

- 37.Воз.1. Автобіографії його і особистий листок по обліку кадрів. 1939, 1940, 14 арк.
- 38.Воз.3. Бібліографія його нових робіт [40-50 рр. ХХ ст.], 37 арк.
- 39.Воз.11. Бібліографічні виписки та матеріали, що стосуються літературної і громадської діяльності І. Франка, 211 арк.
- 40.Воз.16. Возняк М. «Іван Борецький як письменник у Львівській добі» – монографія, 164 арк.
- 41.Воз.21. Возняк М. «Велетень праці і думки» – монографія про І. Франка, 356 арк.
- 42.Воз.53. Возняк М. «Два відзиви 1650-х років про Богдана Хмельницького» – стаття, 16 арк.
- 43.Воз.62. Возняк М. «До питання про принципи видавництва творів Івана Франка» (1951), 13 арк.
- 44.Воз.64. Возняк М. «До поглядів Івана Франка на українську літературу» – стаття, 16 арк.
- 45.Воз.73. Возняк М. «Життя і творчість Марка Вовчка» – стаття, 14 арк.
- 46.Воз.82. Возняк М. «З початків реалізму Івана Франка» – стаття, 14 арк.
- 47.Воз.86. Возняк М. «З періоду формування світогляду Івана Франка» – збірник статей, 264 арк.
- 48.Воз.103. Возняк М. «Львівська братська школа в часі свого процвітання» – стаття, 7 арк.
- 49.Воз.116. Возняк М. «Невідомий голос Франка в університетській справі» – стаття, 10 рк.

- 50.Воз.120. Возняк М. Нездійсненне видання «Енеїди» Котляревського» – стаття, 14 арк.
- 51.Воз.134. Возняк М. «Перший прозаїк – український класик» – стаття, 16 арк.
- 52.Воз.140. Рецензія на роботу С.В. Щурата «Формування революційно-демократичного світогляду Івана Франка» (1953), 5 арк.
- 53.Воз.150. Возняк М. «Слово Василя Стефаника» – стаття, 12 арк.
- 54.Воз.157. Возняк М. Творчість Панаса Мирного» – монографія. – 150 арк.
- 55.Воз.159. «Товариші делегати» – початок промови, 6 арк.
- 56.Воз.170. Возняк М. «Іван Франко в добі радикалізму» – стаття, 13 арк.
- 57.Воз.173. Возняк М. «Іван Франко в щоденнику Осипа Маковея» – стаття, 12 арк.
- 58.Воз.176. Возняк М. «Іван Франко і баденівські вибори 1897 р.» – стаття, 14 арк.
- 59.Воз.185. Возняк М. «Іван Франко в дні Першої світової війни» – стаття, 14 арк.
- 60.Воз.191. Возняк М. «Хто спричинив заарештовання Франка й товаришів 1877 р.» – стаття, 12 арк.
- 61.Воз.193. Возняк М. «Т.Г. Шевченко й М.В. Гоголь» – стаття, 15 арк.
- 62.Воз.198. Возняк М. Лист до Комісарської управи Університету ім. І.Франка про повернення йому його бібліотеки (1941), 1 арк.
- 63.Воз.199. Листи до президії Академії наук, 7 арк.
- 64.Воз.200. Лист до редакції газети «Правда України», 1 арк.

- 65.Воз.201. Лист до редакції газети «Радянська Україна» (1952), 2 арк.
- 66.Воз.202. Лист до управління в справах вищої школи при Раді Міністрів УРСР, 2 арк.
- 67.Воз.203. Листи до Центрального комітету КП(б)У (1952), 7 арк.
- 68.Воз.205. Андропова-Перетц В.П. Листи до Возняка Михайла Степановича, 2 арк.
- 69.Воз.208. Андрусак А. Лист до Возняка Михайла Степановича, 1 арк.
- 70.Воз.210. Бабак Г. Лист до Возняка Михайла Степановича, 1 арк.
- 71.Воз.212. Болобан Л. Листи до Возняка Михайла Степановича, 9 арк.
- 72.Воз.217. Біберович В. Листи до Возняка Михайла Степановича, 3 арк.
- 73.Воз.218. Білецький О. Листи до Возняка Михайла Степановича, 2 арк.
- 74.Воз.224. Боберський І. Листи до Возняка Михайла Степановича, 12 арк.
- 75.Воз.227. Борисова З. Лист до Возняка Михайла Степановича, 1 арк.
- 76.Воз.230. Василяшко І. Листи до Возняка Михайла Степановича, 1 арк.
- 77.Воз.232. Вервес Г. Лист до Возняка Михайла Степановича, 1 арк.
- 78.Воз.238. Гавриш І. Лист до Возняка Михайла Степановича, 1 арк.
- 79.Воз.241. Гайворонський М. Листи до Возняка Михайла Степановича, 2 арк.
- 80.Воз.243. Гаммер Н. Листи до Возняка Михайла Степановича, 2 арк.

- 81.Воз.244. Гаморак Н. Листи до Возняка Михайла Степановича, 3 арк.
- 82.Воз.251. Гевак С. Лист до Возняка Михайла Степановича, 1 арк.
- 83.Воз.249. Герасименко В. Листи до Возняка Михайла Степановича, 4 арк.
- 84.Воз.262. Городівський В. Лист до Возняка Михайла Степановича, 1 арк.
- 85.Воз.265. Гриневичева К. Листи до Возняка Михайла Степановича, 13 арк.
- 86.Воз.267. Грудинська М. Лист до Возняка Михайла Степановича, 1 арк.
- 87.Воз.272. Деркач М. Листи до Возняка Михайла Степановича, 35 арк.
- 88.Воз.278. Довголаб А. Листи до Возняка Михайла Степановича, 15 арк.
- 89.Воз.280. Донченко М. Листи до Возняка Михайла Степановича, 2 арк.
- 90.Воз.285. Думка М. Листи до Возняка Михайла Степановича, 14 арк.
- 91.Воз.294. Жук І. Листи до Возняка Михайла Степановича, 3 арк.
- 92.Воз.298. Зайцев П. Листи до Возняка Михайла Степановича, 2 арк.
- 93.Воз.300. Зеленко І. Лист до Возняка Михайла Степановича, 1 арк.
- 94.Воз.304. Калинович І. Листи до Возняка Михайла Степановича, 2 арк.
- 95.Воз.309. Каталамай Д. Листи до Возняка Михайла Степановича, 5 арк.

- 96.Воз.311. Кивелюк І. Лист до Возняка Михайла Степановича, 1 арк.
- 97.Воз.314. Кисілевська О. Листи до Возняка Михайла Степановича, 2 арк.
- 98.Воз.316. Климась М. Листи до Возняка Михайла Степановича, 5 арк.
- 99.Воз.320. Коваль В. Листи до Возняка Михайла Степановича, 3 арк.
- 100.Воз.323. Кокорудз І. Листи до Возняка Михайла Степановича, 3 арк.
- 101.Воз.326. Колодій В. Листи до Возняка Михайла Степановича, 2 арк.
- 102.Воз.337. Кривецький І. Лист до Возняка Михайла Степановича, 2 арк.
- 103.Воз.356. Левицький В. Лист до Возняка Михайла Степановича, 2 арк.
- 104.Воз.359. Лизанівський І. Листи до Возняка Михайла Степановича, 9 арк.
- 105.Воз.362. Лисяк П. Лист до Возняка Михайла Степановича, 4 арк.
- 106.Воз.365. Лозинський М. Листи до Возняка Михайла Степановича, 2 арк.
- 107.Воз.375. Мартель А. Листи до Возняка Михайла Степановича, 2 арк.
- 108.Воз.377. Махновець Л. Лист до Возняка Михайла Степановича, 1 арк.
- 109.Воз.382. Музичка І. Лист до Возняка Михайла Степановича, 1 арк.

110. Воз.388. Мундяк І. Листи до Возняка Михайла Степановича, 2 арк.
111. Воз.397. Німчук І. Листи до Возняка Михайла Степановича, 46 арк.
112. Воз.399. Нудьга Г. Листи до Возняка Михайла Степановича, 3 арк.
113. Воз.401. Огоновський В. Листи до Возняка Михайла Степановича, 9 арк.
114. Воз.416. Пасічник О. Лист до Возняка Михайла Степановича, 1 арк.
115. Воз.426. Перету В. Листи до Возняка Михайла Степановича, 11 арк.
116. Воз.438. Радзикевич В. Листи до Возняка Михайла Степановича, 2 арк.
117. Воз.441. Рибачевський О. Листи до Возняка Михайла Степановича, 5 арк.
118. Воз.444. Рудий А. Листи до Возняка Михайла Степановича, 18 арк.
119. Воз.446. Спасенко К. Лист до Возняка Михайла Степановича, 1 арк.
120. Воз.456. Сарана Ф. Лист до Возняка Михайла Степановича, 1 арк.
121. Воз.463. Скрутень Й. Листи до Возняка Михайла Степановича, 3 арк.
122. Воз.471. Студинський К. Листи до Возняка Михайла Степановича, 12 арк.
123. Воз.474. Терещенко Л. Лист до Возняка Михайла Степановича, 1 арк.

124. Воз.478. Томашівський С. Листи до Возняка Михайла Степановича, 10 арк.
125. Воз.481. Троян К. Листи до Возняка Михайла Степановича, 2 арк.
126. Воз.488. Хавалка К. Листи до Возняка Михайла Степановича, 3 арк.
127. Воз.494. Чоловець В. Лист до Возняка Михайла Степановича, 1 арк.
128. Воз.503. Шах С. Листи до Возняка Михайла Степановича, 3 арк.
129. Воз.508. Шимонович І. Листи до Возняка Михайла Степановича, 5 арк.
130. Воз.583. Тичина П. Листи до Возняка Михайла Степановича, 2 арк.
131. Воз. 591. Яцкевий І. Листи до Возняка Михайла Степановича, 16 арк.
132. Воз.689. Університетські свідоцтва про здачу екзаменів з різних дисциплін, видані Львівським університетом. 1905 – 1909, 39 арк.
133. Воз.748. Бернштейн М. Відзив на роботу М.С. Возняка «Доня – спадкоємниця Шевченка» (1952), 12 арк.
134. Воз.749. Білецький О. Рецензія на роботу академіка Возняка М.С. «Життя і творчість Григорія Квітки-Основ'яненка» (1945), 16 арк.
135. Воз.773. Шолом Ф.Я. Відзив про статтю М.С. Возняка «Іван Борецький як письменник під час свого перебування у Львові» (1952), 12 арк.

136. Воз.775. Державне видавництво художньої літератури. Рецензія на монографію М.С. Возняка «Шлях праці й боротьби Івана Франка» (1954), 16 арк.

137. Воз.794. Дорошенко В. Лист до Возняка Михайла Степановича, 2 арк.

138. Воз.795. Бернштейн М. Рецензія на роботу академіка М.Возняка «Шлях праці й боротьби Івана Франка» (1954), 31 арк.

139. Воз.796. Промова на відкритті Львівського філіалу АН УРСР (1951), 3 арк.

Центральний державний історичний архів України у м. Львові

140. Ф.206. «Рідна школа» – українське педагогічне товариство.

141. Ф. 309. Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів.

Опубліковані документи

142. Історія Національної Академії наук України, 1924 – 1928: Док. і матеріали / Упорядник В.А. Кучмаренко. – К.: НБУВ, 1998. – 763 с.

143. Історія Національної Академії наук України, 1929 – 1933.: Док. і матеріали / Упорядник Т. Вересовська та ін. – К.: НБУВ, 1998. – 543 с.

144. Компартія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – Т.2. – К.: Політвидав України, 1977. – 345 с.

145. Культурне будівництво в Українській РСР. Червень 1941 – 1950 рр. – Збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1969. – 234 с.

146. Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1984 – 1932) / Упорядкував Г. Сварник. – Л.: Видавництво М.П. Коць, 1998. – 268 с.

147. Листи Михайла Грушевського до Михайла Возняка / Публ. М. Гнатюка // Записки НТШ. – Л., 1990. – Т. ССXXXI: Праці філологічної секції. – С. 326-338.

Наукові роботи М. Возняка

148. Возняк М. Автобіографічні знахідки до характеристики В.С. Александрова / М. Возняк // Україна. – 1928. – Кн. 4. – С. 80-93.

149. Возняк М. Авторство азбучної статті з 1834 р. / М. Возняк // ЗНТШ. – 1925. – Т. 136. – С. 109.

150. Возняк М. В пошуканню за портретом М.Шашкевича» / М. Возняк // Неділя. – 1911. – Ч. 33. – С. 3-9.

151. Возняк М. В справі ювілею столітніх уродин Т.Шевченка / М. Возняк // Неділя. – 1912. – Ч. 10. – С.12-16.

152. Возняк М. Відгомін «Чайок» Б.Залеського в поезіях Шевченка / М. Возняк // Неділя. – 1912. – Ч. 10. – С. 14-18.

153. Возняк М. Відповідь Драгоманова рецензентові «Діла» / М. Возняк. – Україна. – 1926. – С. 76-89.

154. Возняк М. Волинський співаник Степана Білецького / М. Возняк // Матеріали до етнології й антропології. Т.21/22. – 1929. – Ч.1. – С. 1-13.

155.Возняк М. Галицькі граматики української мови першої половини ХІХ ст. / М. Возняк. – Л. : НТШ, 1911. – 340 с.

156.Возняк М. Граматика Лаврентія Зизанія з 1596 р. / М. Возняк. – Л.: НТШ, 1911. – 111с.

157.Возняк М. Григорій Квітка-Основ'яненко. Життя і творчість / М. Возняк. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1946. – 93 с.

158.Возняк М. Два співаники половини й третьої четвертини 18 в. / М. Возняк // ЗНТШ. – 1922. – Т. 133. – С. 115-172.

159.Возняк М. Діяльог Йоаникія Волковича з 1631 р. / М. Возняк // ЗНТШ. – 1920. – Т. 129. – С. 33-79.

160.Возняк М. До історії альманахів М.Шашкевича / М. Возняк // Неділя. – 1912. – Ч. 13. – С. 5-9.

161.Возняк М. До історії української вірші і драми / М. Возняк // ЗНТШ, 1910. – ХСVІ. – Т.1. – 29 с.

162.Возняк М. До історії видань Ількевичевих приповідок / М. Возняк // (Б.м.). – 1911. – С.175-190.

163.Возняк М. До історії видань Квітчиної «Марусі» / М. Возняк // Українська книга. – 1937. – Ч. 2. – 14с.

164.Возняк М. До історії місії М.Драгоманова / М. Возняк // Україна. – 1929. – Кн. 32. – С. 48-72.

165.Возняк М. До зв'язків М.Коцюбинського з Галичиною / М. Возняк // Записки Львівського державного університету ім. І.Франка. – 1940. – С. 149-150.

166.Возняк М. До письменницької діяльності Левка Боровиковського / М. Возняк // ЗНТШ. – 1925. – Т. 136 – 137. – С. 225-237.

167.Возняк М. До питання про походження Богдана Хмельницького / М. Возняк // 300 років возз'єднання України з Росією. Науковий збірник Львівського державного університету ім. І. Франка. – Л., 1954. – С. 94-101.

168.Возняк М. До початків нового українського письменства / М. Возняк // (Б м. і р.) – С. 100-107.

169.Возняк М. До фольклорних занять Івана Франка / М. Возняк // Іван Франко. Статті і матеріали. – 1948. – С.15-39.

170.Возняк М. Епізоди культурних зносин галицької й російської України в 1-пол. ХІХ в. / М. Возняк. – К., 1915. – С. 56-100.

171.Возняк М. До статей Франка про німецьку літературу. – / М. Возняк // Львівські вісті. – 1944. – Ч.95, 96 – С.2.

172.Возняк М. Ів. Белей і Ол. Кониський. До зв'язків Галичини з Наддніпрянщиною в 80 рр. ХІХ в. / М. Возняк. – Львів, 1928. – 45 с.

173.Возняк М. Іван Франко й Андрій Чайковський / М. Возняк // Краківські вісті. – 1942. – Ч. 109.

174.Возняк М. Із збірника Кондрацького кінця ХVІІ в. / М. Возняк // ЗНТШ. – 1927. – Т. 146. – С. 34-40.

175.Возняк М. Із співаника Домініка Рудницького / М. Возняк // ЗНТШ. – 1929. – Т. 150. – С. 10-22.

176.Возняк М. Історичне значення діяльності Маркіяна Шашкевича / М. Возняк // Наукові записки Інституту суспільних наук. – 1953. – С. 124-130.

177.Возняк М. Історія української літератури / М. Возняк. Т. 1. До ХV в. Т. 2. ХVІ-ХVІІІ в. Ч. 1. Т. 3. ХVІ-ХVІІІ. Ч.2. – Л., 1920 – 1924.

178.Возняк М. Журнальні плани Франка в рр. 1884-86 / М. Возняк // Україна. – 1927. – Кн. 3. – С. 17-80.

179.Возняк М. Житє і значінне Івана Франка / М. Возняк. – Л. : НТШ, 1913. – 40 с.

180.Возняк М. З діяльності Ів. Франка як етнографа (в 10 річницю смерти) / М. Возняк // Первісне громадянство. – (б.р.). – Ч. 10 – 11. – С. 145-163.

181.Возняк М. З діяльності Михайла Комарова / М.Возняк // Життя й революція. – 1928. – С. 12-46.

182.Возняк М. «З листування Івана Нечуя-Левицького з Галичанами» / М. Возняк. – К., 1929. – С. 97-133.

183.Возняк М. З минулого. Історична пригадка / М. Возняк // Вістник Союза визволення України. – Відень, 1915. – № 43 – 44. – С. 12-18.

184.Возняк М. З років заслання Петра Єфименка на Архангельщину (Листування з Олександром Кониським в рр. 1863 – 1867) / М. Возняк // За сто літ. 1928. – Кн. 2. – С. 110-121.

185.Возняк М. З української лірики ХVІІв. / М. Возняк // ЗНТШ. – 1935. – Т. 153. – С. 175-185.

186.Возняк М. З початків реалізму Івана Франка / М. Возняк // Іван Франко. Статті і матеріали. – 1949. – С. 207-221.

187.Возняк М. За українське море та проливи / М. Возняк // Вістник. – 1916. – №. 17 – 18. – С. 130-131.

188.Возняк М. Кирило-Методіївське братство / М. Возняк. – Львів:Накладом фонду «Учітеся брати мої», 1921. – 238 с.

189.Возняк М. Кілька слів про повні видання поезій Шевченка / М. Возняк // Неділя. – 1912. – Ч. 12. – С. 5-8.

190. Возняк М. Маркіян Шашкевич / М. Возняк. – Л. : Українське видавництво, 1941. – 52 с.
191. Возняк М. Матеріали до життєпису Франка (з додатком двох недрукованих його автобіографій) / М. Возняк // За сто літ. – 1927. – Кн. 1. – С. 166-186.
192. Возняк М. На крилах творчості / М. Возняк // Леся Українка. Збірник. – Л., 1946. – С. 3-14.
193. Возняк М. Нариси про світогляд Івана Франка / М. Возняк. – Л. : Видавництво Львівського державного університету ім. І. Франка. – 196 с.
194. Возняк М. Народина культу Шевченка в Галичині / М. Возняк // Неділя. – 1911. – Ч. 11 – 12. – С. 5-10.
195. Возняк М. Наш рідной язык / М. Возняк. – Ужгород : накладом щоденної газети «Русин», 1923. – 30с.
196. Возняк М. Наша рідна мова / М. Возняк. Друге видання. – Відень, 1916. – 48 с.
197. Возняк М. Наша рідна мова. Географія України. Характер українця, поляка і москаля / М. Возняк. – Вінніпег, 1917. – 30 с.
198. Возняк М. Невідомий голос І.Франка в університетській справі // Краківські вісті. – 1942. – Ч. 148. – С. 2.
199. Возняк М. Недопущення Івана Франка до доцентури у Львівському університеті / М. Возняк // Іван Франко. Статті і матеріали. – 1948. – С. 43-65.
200. Возняк М. Пам'яті Івана Франка (опис життя, діяльності й похорону) / М. Возняк. – Відень. – 1916. – 94 с.
201. Возняк М. Перша вистава «Назара Стодолі в Галичині» / М. Возняк // Неділя. – 1911. – Ч. 11 – 12. – С. 12-18.

202.Возняк М. Першодруки Лесі Українки / М. Возняк // Наукові записки Львівського державного університету ім. І.Франка. Т.ХІХ. Вип.І. – Л., 1951. – С. 20-51.

203.Возняк М. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові / М. Возняк. – Л.: Видавництво Львівського університету, 1954. – 68 с.

204.Возняк М. Погляд на культурно-літературні зносини галицької України та російської в першій половині ХІХ в. / М. Возняк // Неділя. – 1911. – Ч. 43 – 44. – С. 4-9.

205.Возняк М. Початки української комедії (1619 – 1819) / М. Возняк. – Л. : Видання «Всесвітньої бібліотеки», 1919. – 252 с.

206.Возняк М. Про принципи видання творів Івана Франка / М. Возняк // Вісник Академії наук УРСР. – 1951. – № 7. – С. 48 – 60. – С. 50-51.

207.Возняк М. Просвітницькі змагання галицьких українців у ХІХ віці / М. Возняк. – Л. : Накладом товариства «Просвіта» у Львові, 1912. – 35 с.

208.Возняк М. Слідами Маркіяна / М. Возняк // Неділя. – 1911. – Ч. 45. – С. 6-12.

209.Возняк М. Стара українська драма і новіші досліді над нею / М. Возняк // ЗНТШ. – 1912. – Т. 112. – кн. 6. – С. 139-191.

210.Возняк М. Старе українське письменство / М. Возняк. – Львів: НТШ, 1922. – 68 с.

211.Возняк М. Судороги російської офензиви та всеславянської дурійки / М. Возняк // Вістник. – 1915. – № 47 – 48. – С. 3-6.

212.Возняк М. Франко про «Тополю» Шевченка / М. Возняк // Львівські вісті. – 1944. – Ч. 86. – С. 2-3.

213. Возняк М. Українська державність / М. Возняк. – Відень, 1918. – 45 с.

214. Возняк М. Ювілейна бібліотека. Т.1. Русалка Дністрова / М. Возняк // Неділя. – 1911. – Ч. 45. – С. 3-6.

Мемуарна література

215. Денисюк І. Патріот і жрець науки / І. Денисюк // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 16-20.

216. Дорошенко В. Академік Михайло Возняк / В. Дорошенко // Нечиталюк М. «Честь праці!»: Академік Михайло Возняк у спогадах та публікаціях. – Л. : Видавничий центр Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2000. – С. 365-372.

217. Лесик В. Наукова школа академіка Возняка / В. Лесик // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 12-16.

218. Лесин В. Мій учитель / В. Лесин // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 9-12.

219. Міщенко Л. Син народу / Л. Міщенко // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 6-9.

220. Нечиталюк М. Моя пора, моє багатоліття / М. Нечиталюк. – Львів, 2006. – 256 с.

221. Нечиталюк М. «Честь праці!»: Академік М. Возняк у спогадах та публікаціях / М. Нечиталюк. – Л. : Видавничий центр Львівського національного університету ім. І. Франка, 2000. – 424 с.

Монографії, наукові статті, газетні публікації про М. Возняка

222. X пленум Львівського обкому КП(б)У // Вільна Україна. – 1946 – 3 грудня – С. 1.

223. Абашина В. Просвітницька діяльність М. Возняка / В. Абашина // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 68-70.

224. Алексіюк М. Мовознавча спадщина М. Возняка і питання формування професійної майстерності майбутніх учителів / М. Алексіюк // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 86-87.

225. Антонюк Н. Українське життя в «Генеральній губернії (1939 – 1944) : за матеріалами періодичної преси / Н. Антонюк. – Л. : ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України, 1997. – 232 с.

226. Антофійчук В. Академік М. Возняк про початки давньої української літератури / В. Антофійчук // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 56-57.

227. Бажан О. До кінця викорчувати буржуазно-націоналістичні погляди в питаннях історії та літератури України / О. Бажан // Вільна Україна. – 1946. – 29 листопада – С. 4.

228. Бабич Н. Деякі особливості індивідуального стилю М. Возняка-мовознавця / Н. Бабич // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 87-89.

229. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х кн. / І. Білас. – К. : Либідь – Військо України. – Кн. 1. – 1994. – 432 с.

230. Білецький М. Нездійснений задум / М. Білецький // Вільна Україна – 1947. – 19 лютого. – С. 4.

231. Білецький Ф. Сатира Івана Франка в дослідженні М. Возняка / Ф. Білецький // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 42-43.

232. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917 – 1941 рр.): Джерелознавче дослідження / С. Білокінь . – К. : Б.В., 1999, - 448 с.

233. Білоус М. Погляди М. Возняка на походження української мови / М. Білоус // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 78-79.

234. Бичко З. М. Возняк та історія української літературної мови // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 89-90.

235. Бондар Л. М. Возняк – рецензент творів Івана Франка / Л. Бондар // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 27-29.

236. Бродик З. З історії книжкової колекції Михайла Возняка / З. Бродик // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. – Вип. 13. – Л., 2005. – С. 458-464.

237. Будівський П. Із спостережень над специфікою соціально-побутових казок. Виданих М. Возняком / П. Будівський // Академік

М.Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 59-60.

238.Будний В. Літературознавчі нариси М. Возняка на сторінках популярних видань 1990 – 1910 рр. / В. Будний // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 70-71.

239.Бурлака Г. М. Возняк – дослідник і видавець творів М.Шашкевича // Радянське літературознавство. – 1984. – № 4. – С. 52- 56.

240.Бутрин М. Науково-довідковий апарат до «Історії української літератури» М. Возняка / М. Бутрин // Академік М.Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 61-63.

241.Вальо М. Академік М. Возняк і книга / М. Вальо // Формування і використання бібліотечних фондів. – К.,1984. – С. 98-106.

242.Вальо М. Неопублікована праця Академіка М.Возняка про рукописну спадщину Івана Франка / М. Вальо // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. – Вип. 14. – Л., 2006. – С. 260-282.

243.Васюта І. Національно-визвольний рух в Західній Україні / І. Васюта // УІЖ. – 2001. – № 6. – С. 35-64.

244.Вибори нових академіків ВУАН // Пролетарська правда. – 1929. – 29 червня.

245.Виключили... З приводу останнього подвигу Комісаріату освіти УСРР // Діло. – 1933. – 16 жовтня. – Ч. 272. – С. 1.

246.Вище рівень ідеологічної роботи // Вільна Україна. – 1946. – С. 1.

247. Вістник. – 1915. – № 47 – 48.
248. Вістник. – 1915. – № 55 – 56.
249. Вістник. – 1915. – № 57– 58.
250. Вістник. – 1916. – № 41.
251. Вістник. – 1917. – № 27.
252. Возняк М. Брошура василіанського достойника з 1863 р. / М. Возняк // Діло. – 1934. – 21 квітня. – С. 3.
253. Возняк М. Вікопомна дата з культурного життя Львова / М. Возняк // Вільна Україна. – 1946. – 21 липня. – С. 2.
254. Возняк М. До генези й розуміння Франкової поеми «Похорон» / М. Возняк // Діло. – 1934. – 1 червня. – С. 2.
255. Возняк М. Перший відгомін справи кирило-методіївців у польській пресі // Діло. – 1934. – 19 листопада. – С. 2.
256. Возняк М. Перший вірш на честь кирило-методіївців і його автор / М. Возняк // Діло. – 1934. – 17 березня. – С. 2.
257. Возняк М. Провінціальна байдужість / М. Возняк // Діло. – 1924. – 12 липня. – С. 2.
258. Возняк М. Слід зацікавлення Шевченка в 1843 р. / М. Возняк // Діло. – 1934. – 17 березня. – С. 2.
259. Возняк М. Століття «Зорі» М. Шашкевича / М. Возняк // Діло. – 1934. – 4 травня. – С. 2-3.
260. Возняк М. Франкові «Три князі на один престол» / М. Возняк // Діло. – 1929. – 26 серпня. – С. 2-3.
261. Возняк М. Чоловий автор із «Сина Русі» / М. Возняк // Діло. – 1934. – 28 лютого. – С. 2.
262. Возняк М. Як винародовлювалися українці за Австрії до 1848 р. / М. Возняк // Діло. – 1934. – 17 січня. – С. 2.

263. Возняк М. Як найкраще використати театральну площу / М. Возняк // Діло. – 1934. – 12 квітня. – С. 3.

264. Возняк Михайло Степанович (1881 – 1954) / М. Возняк // Історії Академії наук Української РСР. – Кн. 2. – К., 1967. – С. 219-220.

265. Возняк Михайло Степанович / М. Возняк // Історії Академії наук Української РСР. – К., 1982. – С. 670.

266. Габор В. Співпраця Михайла Возняка із закарпатською періодикою (20-ті рр. ХХ ст.) / В. Габор // Українська періодика : історія і сучасність. – Л., 1995. – С. 222-227.

267. Габор В. Закарпатська преса 20 – 30-х рр. ХХ ст.: до питання періодизації та шляхів розвитку / В. Габор // Збірник праць науково-дослідного центру періодики. – Вип. ¾. – Л., 1997. – С. 209-226.

268. Галайчак Т. Інститут суспільних наук: Сторінки історії / Т. Галайчак, О. Луцький // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник на пошану професора Ю. Сливки. – Л. : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – С. 16-56.

269. Гнатюк М. Давня українська література в інтерпретації М. Возняка // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 47-49.

270. Гринів Є. Праця на користь народу / Є. Гринів, Б. Завадка // Ленінська молодь. – 1981. – 3 жовтня.

271. Гринів Є. У боротьбі з носіями темряви / Є. Гринів // Жовтень. – 1983. – №1. – С. 82-87.

272.Гонтар П., Денисюк І., Дорошенко О., Халімончук А. Вчений каменярської снаги / П.Гонтар // Українське літературознавство. – Вип. 36. – С.112-117

273.Гузар З. Дослідження соціально-психологічної студії «На дні» // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 38-39.

274.Гузар О. До оцінки М. Возняком мовознавчої діяльності Я. Головацького / О.Гузар // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 90-91.

275.Гулай В. Кадрова політика радянського режиму в західних областях України (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.) / В. Гулай // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип.37. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – С. 190-204.

276.Гулай В. формування соціально-професійної структури населення Львівської області (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.) / В. Гулай // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету ім. І. Франка. Збірник наукових праць. – Вип.4. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – С. 384-393.

277.Гуменюк М. Бібліографія в наукових дослідженнях академіка АН УРСР М.С. Возняка / М. Гуменюк // Бібліотека, книга, читач. – К., 1987. – С. 76-83.

278.Дашкевич Я. Боротьба з Грушевським та його школою у Львівському університеті за радянських часів / Я. Дашкевич // М. Грушевський і Львівська історична школа. Матеріали конференції. Львів, 24-25 жовтня 1994 р. – Нью-Йорк – Львів, 1995. – С. 32-94.

279. Демський М. Проблеми мови на сторінках «Історії української літератури» М. Возняка / М. Демський, О. Демська // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 96-98.

280. Денисюк І. М. Возняк – фундатор українського франкознавства / І. Денисюк // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 20-24.

281. Денисюк І. Академік з легенди / І. Денисюк // Українське літературознавство. – 2006. – Вип. 68. – С. 402-424.

282. Денисюк Ю. Контакти українського письменства з зарубіжним в «Історії української літератури» М. Возняка / Ю. Денисюк // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 54-55.

283. Дисак Ф. Часопис «Неділя» як тип видання / Ф. Дисак // Українська періодика : історія і сучасність. – Л., 1995. – С. 61-66.

284. Дисак Ф. Шевченкіана Василя Щурата в часописі «Неділя» (1911 – 1912) / Ф. Дисак // Збірник праць науково-дослідного центру періодики. – Вип. 3/4. – Л., 1997. – С. 317-324.

285. Дорошенко І. Дорогами франкознавства / І. Дорошенко // Радянська Україна. – 1981. – 3 жовтня.

286. Дудко В. Тема «Павло Грабовський і Галичина» у висвітленні М. Возняка та деякі нез'ясовані її аспекти / В. Дудко // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 72-74.

287.Єдлінська У. Кирило Студинський. 1868 – 1941. Життєписно-біографічний нарис / У. Єдлінська. – Л. : НТШ, 2006. – 309 с.

288.За високоідейні художньо-повноцінні твори // Вільна Україна. – 1946. – 20 вересня. – С. 4.

289.Загнітко А. Граматична концепція М. Возняка / А. Загнітко // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 92-93.

290.Зв'язки М. Коцюбинського з Галичиною. – Червоний шлях. – 1929. – № 10-11. – С. 96-98.

291.Зубань О. Розвиток народної освіти на Львівщині за роки радянської влади / О. Зубань // Наукові записки Львівського політехнічного інституту. – Серія суспільних наук. – Вип. 47. - № 1. – Л., 1957. – С. 43-60.

292.Ільницький М. Драма без катарсису: сторінки літературного життя Львова першої половини ХХ ст / М. Ільницький . – Л. : Місіонер, 1999. – 212 с.

293.Ісаєнко Л., Светлейша С. Правопис І.Жуківського в оцінці М. Возняка / Л. Ісаєнко // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 100-101.

294.Історія Львова. – К. : Наукова думка, 1984. – 414 с.

295.Кислий В. Українські високі школи у Львові і студентський рух у Західній Україні у першій половині ХХ ст. / В. Кислий. – Л., 1991. – 144 с.

296.Ковальов С. виправити помилки у висвітленні деяких питань історії України / С. Ковальов // Вільна Україна. – 1946. – 26 липня.

297. Кознарський Т. М. Возняк на сторінках щорічника «Іван Франко. Статті і матеріали» / Т. Кознарський // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 30-31.

298. Колотило Т. М. Возняк про давню пісню в іншомовних збірниках // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 59.

299. Корнійчук В. М. Возняк у колі наукових інтересів І. Франка / В. Корнійчук // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 25-27.

300. Кошарний І. У сузір'ї соціалістичної культури. Культурне будівництво у возз'єднаних областях Української РСР (1939 – 1958 рр.) / І. Кошарний. – Л. : Вища школа, 1975. – 239 с.

301. Крип'якевич І. Історія України / І. Крип'якевич. – Л. : Укр. вид-во, 1941. – 69 с.

302. Криса Б. Українська поезія XVII – XVIII століть в дослідженнях М. Возняка // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 49-50.

303. Кугутяк М. Галичина: Сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / М. Кугутяк . – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.

304. Куца О. М. Возняк про історичну місію М. Драгоманова / О. Куца // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 66-68.

305. Лазечко Л. Особиста бібліотека академіка М. Возняка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР / Л. Лазечко // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 75-76.

306. Левицький В. У селі академіка / В. Левицький // Літературна Україна. – 1983. – 15 вересня. – С. 3.

307. Литвин Т. Суспільно-культурна і фахова діяльність українського товариства бібліофілів у Львові (за матеріалами журналу «Українська книга» (1937 – 1939) / Т. Литвин // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. – Вип. 13. – Л., 2005. – 408-416.

308. Літа Ю. Союз визволення України / Ю. Літа. – Одеса, 1917.

309. Луцький О. Академічна наука в західних областях України в роки Другої світової війни / О. Луцький // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. – Вип. 13, - Л., 2005. – С. 396-430.

310. Луцький О. Двадцятип'ятитомне видання творів Івана Франка: нереалізований проект? / О. Луцький // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. – Вип. 14. – Л., 2006. – С. 433-453.

311. Львів: історична та культурна спадщина (До 750 річчя заснування Львова): матеріали наукової конф., 14 квітня 2006. – Л. : ЛДУ БЖД, 2006. – 264 с.

312. Львів: історичні нариси / Упорядники: Я. Ісаєвич та ін. – Л. : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – 648 с.

313.Лящинський Д. М. Возняк про переклади Франка з російської літератури // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С.44-45.

314.Мазур О. Перша світова війна / О. Мазур, І. Патер // Історія Львова. Т. 2. – Львів, 2007. – С. 512-514.

315.Маланчук В. Торжество ленінської національної політики (Комуністична партія – організатор розв'язання національного питання в західних областях УРСР). – Л.: Книжково-журнальне видавництво, 1963. – 696 с.

316.Маремпольський В. Деякі аспекти Франкової патріотичної лірики в оцінці М. Возняка та Є. Кирилюка // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 37-38.

317.Марусик Т. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя і діяльності (40-50-і рр. ХХ ст.) / Т. Марусик. – Чернівці: Видавництво ЧНУ імені Ю. Федьковича, 2002. – 461 с.

318.Мацюк Г. Тематичне багатство мовознавчої спадщини М. Возняка / Г. Мацюк // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 83-84.

319.Мельник Я. Студії поетичної творчості Івана Франка в науковій спадщині М. Возняка / Я. Мельник // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 35-37.

320.Михайлишин В. Функціонування та стабілізація української кириличної графіки в оцінці М. Возняка / В. Михайлишин //

Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 84-85.

321. Мороз М. Вшанування пам'яті М.Возняка та вивчення його наукової спадщини / М. Мороз // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 76-78.

322. Мороз М. Бібліографія наукових праць академіка М.Возняка / М. Мороз // Українське літературознавство. – 1968. – Вип. 4. – С. 173-202.

323. Мороз М. З юності окрилений / М. Мороз // Літературна Україна. – 1981. – 9 жовтня.

324. Мороз М. Визначний франкознавець: До 100-річчя з дня народження М.С. Возняка / М. Мороз // Радянське літературознавство – 1981. – № 10. – С.60-66.

325. Мороз М. Фольклористична діяльність М.С. Возняка / М. Мороз // Народна творчість та етнографія. – 1981. – № 6. – С. 33-40.

326. Нариси історії Львова. – Л.: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – 440 с.

327. Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.). У 3-х кн. – Кн. 3. – К.: Інститут історії України АН України, 1994. – 153 с.

328. Наріжний С. Українська еміграція: Культурно-освітня праця між двома війнами / С. Наріжний. – Прага, 1942. – С. 14.

329. Нечиталюк М. Невтомний трудівник науки / М. Нечиталюк // Жовтень. – 1959. – № 11. – С. 148-152.

330. Нечиталюк М. Штрих до Шевченкіани / М.Нечиталюк // Жовтень. – 1989. – № 5. – С. 118-119.

331.Новиченко Л. Маскарадне дрантя українсько-німецького націоналізму / Л. Новиченко // Вільна Україна. – 1946. – 5 квітня. – С. 3.

332.Остапик І. Літературні взаємини у концепції М. Возняка / І. Остапик // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 71-72.

333.Пам'яткова книжка Союзу визволення України і Календар на 1917 рік. – Відень. – 1917.

334.Паночко М. Фонетичний і морфологічний принцип орфографії в українському правописі М. Возняка / М. Паночко // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 81-83.

335.Панько Т. М. Возняк у боротьбі за єдність і поліфункціональність української літературної мови / Т. Панько // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 80-81.

336.Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності / І. Патер. – Л., 2000. – С. 275-279.

337.Пачовський Т. Піввіку досліджень / Т. Пачовський // Вічизна. – 1981. – № 9. – С. 215-216.

338.Пачовський Т. Праці М.С. Возняка про життя і творчість І.Франка : Бібліографічний показчик / Т.Пачовський, Я.Шуст // Франко Іван. Статті й матеріали. – Л., 1956. – Зб. 5. – С. 407-422.

339.Пеленський Є. Матеріали до краєзнавчої бібліографії Галичини, Волині та Закарпаття (Українські книжки за 1900 – 1935 рр.) / Є.Пеленський. – Л., 1936. – 18 с.

340. Пеленський Є. «Русалка Дністровая». Матеріали до бібліографії / Є. Пеленський. – Л., 1937. – 22 с.

341. Петрович І. Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – червень 1915 / І. Петрович. – Львів, 1915.

342. Петровський М. До кінця викрити націоналістичні перекручення історії України / М. Петровський // Вільна Україна. – 1946. – 31 липня.

343. Пісні купідона: Любовна поезія на Україні XVI – поч. XIX ст. – К. : Молодь, 1984. – 337 с.

344. Попович М. Нарис історії культури України / М. Попович. – К. : АРТЕК, 1999. – 727 с.

345. Прикарпатская Русь. – 1914. – 24 января.

346. Пронишин О. Фольклористичні дослідження Івана Франка в оцінці М. Возняка / О. Пронишин // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 31-33.

347. Просалова В. Принципи літературознавчих досліджень М. Возняка / В. Просалова // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 29-30.

348. Прутових Є. Письменство і поетичне слово «Старорущини» в концепції М. Возняка / Є. Прутових // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 60-61.

349. Пшеничний Є. Захарія Копистенський і його «Палінодія» в структурі «Історії української літератури» М. Возняка / Є. Пшеничний //

Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 53-54.

350.Рибак О. Проблеми історії жіночого руху у творчій спадщині Академіка М. Возняка / О. Рибак // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 64-66.

351.Рисак О. Творчість Лесі Українки в оцінці М. Возняка / О. Рисак // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 63-64.

352.Розпочалося друкування творів Франка // Літературна газета. – 1941. – 25 квітня. – С.3.

353.Розвиток народної освіти на Львівщині. Збірник статей. – Л. : Книжково-журнальне видавництво, 1957. – 157 с.

354.Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загально-національних політичних та культурних процесах (1914 – 1939) / О. Рубльов. – К. : Інститут історії України НАН України, 2004. – 648 с.

355.Скаб М. Думки М. Возняка у світлі концепції національної мовної особи / М. Скаб // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 85-86.

356.Скоропис-Йолтуховський О. Мої «злочини» / О.Скоропис-Йолтуховський / О. Скоропис-Йолтуховський // Хліборобська Україна. Збірник. – Ч. II, III, IV. – Відень, 1920 – 1921.

357.Скоць А. Творчість Івана Вишенського в науковій концепції М. Возняка / А. Скоциць // Академік М. Возняк і розвиток

української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 51-53.

358.Соболь В. Проблема авторства в дослідженнях М. Возняка з давньої літератури / В. Соболь // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 50-51.

359.Сокіл Б. Розвідка «Ведомість о рускім язиці» в оцінці М. Возняка / Б. Сокіл // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 94.

360.Стеблій Ф. Розвиток вищої школи в західних областях УРСР в 1944 – 1960 рр. / З історії Української РСР. – Вип.8 / Ф. Стеблій. – К. : Видавництво АН УРСР, 1963. – С.83-112.

361.Студинський К. Вибори у ВУАН: Листи з Києва // Діло. – 1929. – 20 червня. – Ч.135. – С.2.

362.Торжество історичної справедливості. Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній українській радянській державі. – Л.: Видавництво Львівського університету, 1968. – 803 с.

363.Трофимчук С. Видатний учений / С. Трофимчук // Літературна Україна. – 1971. – 5 жовтня. – С. 3.

364.Трофимчук С. Михайло Возняк / С. Трофимчук // Український календар на 1971 р. – Варшава, 1971. – С. 211-213.

365.Тур В. Галицькі граматики української мови першої половини 19 ст. в оцінці академіка М.Возняка / В. Тур // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 94-95.

366. Українські професори на польських університетах // Діло. – 1929. – 10 березня. – Ч. 53. – С. 1.
367. Українське слово. – 1916. – 24 січня.
368. Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах / І. Франко. – К., 1976.
369. Халімончук А. Людина, вчений, комуніст / А. Халімончук // Вільна Україна. – 1981. – 3 жовтня.
370. Хом'як Т. Питання світогляду Івана Франка в працях М. Возняка // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 45-47.
371. Чорненький Я. М. Возняк про Василя Стефаника / Я. Чорненький // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 74-75.
372. Шевченко В. «З погляду на сучасні відносини» (М. Возняк про історичні поеми І. Франка) / В. Шевченко // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 33-35.
373. Щурат-Глуха В. М. Возняк про лінгвістичні роботи І. Могильницького у праці «Галицькі граматики української мови першої половини ХІХ ст.» / В. Щурат-Глуха // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. – Львів, 20 березня 1990 р. – С. 98-100.
374. Ювілейна книга Української академічної гімназії у Львові. – Філадельфія, 1978. – 611 с.
375. Юрчук В. Культурне життя в Україні у повоєнні роки: світло і тіні. – К. : Асоціація «Україна», 1995. – 80 с.

376. Яковенко В. Ювілей академіка М.С. Возняка / В. Яковенко // Радянське літературознавство. – 1981. – № 12. – С. 90.

377. Ярош Б. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30 – 50-ті рр. ХХ ст. (історико-політологічний аспект) / Б. Ярош. – Луцьк : Надстир'я, 1995. – 176 с.